MAGYARORSZÁGI ÉS ERDÉLYI URAK

PÁLFFY JÁNOS EMLÉKEZÉSEI

ERDÉLYI SZÉPMIVES CÉH
1939

AZ

ERDÉLYI SZÉPMÍVES CÉH

ELŐZŐ KÖNYVE

NYIRŐ JÓZSEF

MADÉFALVI VESZEDELEM

Mária Terézia a balkáni orosz hegemónia-törekvésekkel szemben székely határőrezredek felállítását határozta el, ám ez a törekvése a székely nép rétegeiben heves visszautasításra talált. A székelyek, ősi szabadságjogaikra hivatkozva, vonakodtak fölvenni a fegyvert. — A sorozatos összetűzések végül is a madéfalvi vérengzéshez vezettek el: a sorozó-bizottság 1764 januárjának egyik éjszakáján ágyútűz alá fogta Madéfalva községet, — ahol akkor többezer, a hegyekből visszahúzódott székely férfi, asszony és gyerek pihent védtelenül — s az álmukból fölriadt emberek közül mintegy kétszázat katonáival lekaszaboltatott.

Erdély történetének e feszült, véres ellentétekkel teli korszaka az a keret, amibe Nyirő József az alakok és események gazdag sorát egységes történelmi képpé illeszti össze, képpé, mely a maga tragikus levegőjével és hatalmas távlataival a székely sors legmegrázóbb ábrázolásaként jelenik meg előttünk.

MAGYARORSZÁGI ÉS ERDÉLYI URAK

PÁLFFY JÁNOS EMLÉKEZÉSEI

I.

Sajtó alá rendezte:

SZABÓ T. ATTILA

ERDÉLYI SZÉPMÍVES CÉH 1939

Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt. Kolozsvár. 1939.
No. 3650.

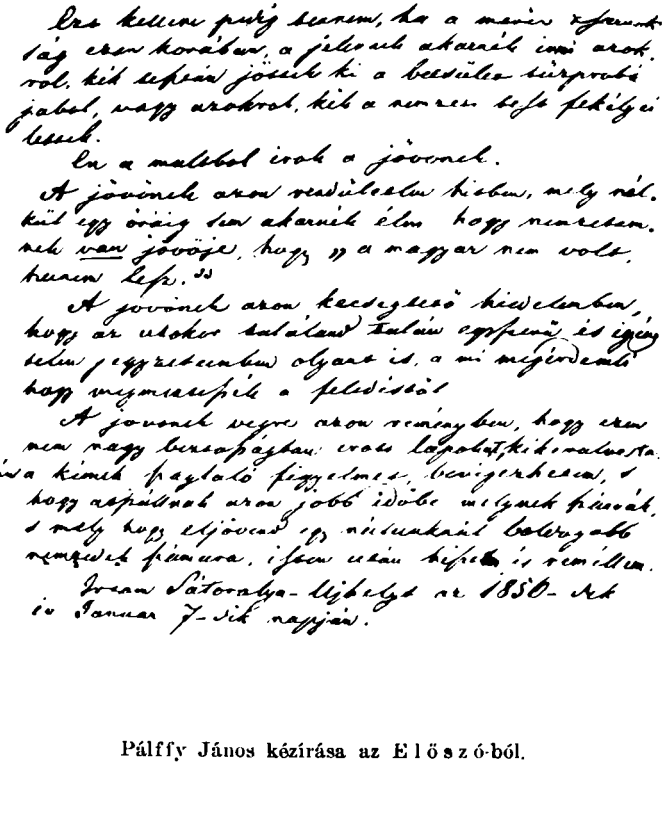

Pálffy János kézírása az Előszó-ból.

PÁLFFY JÁNOS

(1804—1857)

A Tarcsafalvi Pálffy család egyik ágának utolsó férfi sarjai közül való Pálffy János, az Emlékezések írója. Maga a család, a legrégibb, előkelő, székely primor-családok egyike, első biztosan kimutatható ősének azt a Pétert tekinti, aki 1556-ban János Zsigmond seregében szolgált és 1589-ben Báthory Zsigmondtól Tarcsafalván és Felső-Bencéden levő birtokára új adományt (nova donatio) nyert. De már előbb, 1505-ben is szerepel egy Pálffy Lukács mint a székely nemzet tizenhét bírájának egyike; így alighanem ez tekinthető a Pálffyak első ismert nevű ősének. A család elsősorban természetesen nemzetségi birtokainak helyén, Udvarhelyszék területén játszott fontos szerepet, egyes kiemelkedő tagjai azonban kiváló szerephez jutottak Erdély, sőt utóbb Magyarország történetében is. Előkelő összeköttetéseiket mutatja az, hogy a család eddig ismert történetének szinte négy évszázada alatt előkelő erdélyi családokkal (Barcsay, br. Bánffy, Daniel, Domokos, Gálffy, gr. Haller, br. Petricevich-Horváth, gr. Lázár, Martonosi, Ugron stb.) állott közelebbi vagy távolabbi rokoni összeköttetésben. Pálffy János láthatólag úgy is forgott a korabeli főúri társaságban, mint aki teljesen otthon érzi magát: ismerettségi köre, barátai a demokratikus érzelmű erdélyi és később a magyarországi arisztokrácia legkiválóbb képviselői közül kerültek ki.

Élete családjának egyik ősi birtokán, Tarcsafalván kezdődött (sz. 1804. jan. 10-én). Apja 1792-ben Udvarhelyszék pénztárnoka, 1804-ben alkirálybirája, az 1809-i nemesi felkeléskor

az etédi járás első kapitánya. A feleségével, Andrásfalvi és Gagyi Pálffy Annával Küsmödön és Bencéden kapott részbirtok növelte a családi vagyont. Házasságukból öt gyermek Elek, J á n o s, Anna, Dénes és Antal született. E gyermekek közül Elek, Udvarhelyszék főjegyzője, majd alkirálybírája, résztvett a szabadságharcban és azért börtönt is szenvedett. Nőtlenül halt meg J á n o s s a l együtt. Antal a Napoleon elleni hadjáratokban mint verescsákós huszárőrnagy szolgált. Lovaglás közben pipáját torkába ütötte lova. Szörnyet halt. Anna, id. Hegyessy Elekhez ment férjhez. Ennek egyik gyermeke Rozália, Ugron Jánoshoz ment nőül, de — mint Pálffy maga megjegyzi — egy évi boldog családi élet után m e g h a l t a s z k ó r b a n. Erre a betegségre, a tüdővészre való hajlamot, alighanem anyjától örökölte. Úgy látszik, hogy e betegség csirái benne voltak a Pálffy családban, hiszen Pálffy János halálát is ez okozta. Külsőleg sokkal szerencsésebb, eredményesebb volt a negyedik fiú, Dénes élete. Falujában róla még ma is mint helyi kényúrról beszélnek. Erőszakos, önző, vagyonszerző voltáért a „törzsfő" névvel illették környékbeli kortársai. Három nőtlen fiútestvére után és felesége révén tekintélyes részbirtok ura volt Tarcsafalván, Csehétfalván, Bencéden, Korondon, Atyhában, Martonoson, Tordátfalván, Gagyon, Magyarandrásfalván, Alsóiménfalván, Pálfalván, Küsmödön, Kobátfalván, Kadácson, Medeséren, Bálintfalván, Szentgerlicén, Balavásáron, Patában, Györgyfalván, Zágorban, Uzonban és Zabolán. Vagyonát, — mint majd alább is látjuk — közösségi célok rovására is növelte. Minden jel arra mutat, hogy erőszakossága és önzése bátyjával, Pálffy Jánossal szemben is érvényesült. A közéletben valóban önzetlenül forgolodó és a távoli, nagy nemzeti célok szolgálatában elégett Pálffy Jánosnak merő ellentéte volt ez a zsarnokiságában jellegzetesen székely lélek.

Ilyen családi körülmények között született, élt és nevelkedett Pálffy János. A semminél csak valamivel több az, amit életének első három évtizedéről tudunk. Gyermekkorának első hét évét hihetőleg apja birtokán, Tarcsafalván töltötte. Itt, ebben a székely faluban szerezhette azokat az első gyermekkori benyomásokat, amelyek Erdélyt és benne a Székelyföldet

neki oly drágává tették, hogy mikor a száműzetés évei alatt nem szabad idejönnie, a szabadságharc utáni időktől felkavart lelki világát az összeroppanástól kell félteni. Emlékezéseiben a Koronka József, székelykereszturi unitárius tanár rövid jellemzésekor maga árulja el gyermekkora első biztos adatát. „Mint hétéves gyermek — írja — az ő (t. i. Koronka József)* szárnyai alatt kezdettem meg Kereszturt a tanolást." Kétségtelenül itt volt magántanítója a későbbi neves történettudós, Kovács István is, akit ő Erdély története legalaposabb ismerőjének, a legszerényebb és legbecsületesebb embernek jellemez. „Gyermekkoromban egy ideig tanítóm volt — jegyzi fel róla — s azóta mindíg változatlan tisztelettel viseltetem iránta." Csak elemi iskoláit végezte Székelykereszturon, azután 1816-tól, tizenegyéves korától unitárius szokás szerint Kolozsváron, az unitáriusok itteni kollégiumában folytatta tanulmányait. Az alsó osztályokban nem látjuk még az első sorokban, de minél magasabb osztályba lép, tanulási eredménye annál kiemelkedőbb; az utolsó évben, 1821—22-ben már mindenből első „eminens." Különösen kedves tárgya a logika és a történelem; e tanulmányokban való komoly elmélyedése szembeszökően látszik későbbi munkásságán.

De mindez csak életének külső változásait ismerteti meg velünk. Érdekes volna ezek mellett gyermek- és ifjúkora éveiről, az akkori benyomásokról, az élettel való első izgalmas, érzékeny lelkét bizonnyal felkavaró találkozásairól valamit saját vallomásaként is hallanunk. De tolla, mely mások lelkivilágának boncolgatásakor olyan leplezetlenül, bár felelősséggel ír le káprázatosan éleslátó, legalább pillanatokra az emberi lelkek legmélyére villantó sorokat, mondom, tolla csak néhanéha fut egy-egy jelentéktelen életrajzi adatra: legtöbbször olyanra, amely egy emberből, egy lélekből csak annyit mutat meg, mint amennyit az emberi test egykori szépségéről egy-egy ránk maradt őskori csontdarab sejtethet meg velünk. Emlékezéseinek egyik ilyen nagyon ritka önéletrajzi adatát akkor árulja el, mikor elmondja, hogy 1823 körül egy vagy két évig mint tanuló Kolozsvárt „kosztozott" Bartha Mózes, erdélyi

* Az idézetekben a ( )-be tett rész mindig tőlem származik.

kormányszéki secretariusnál. „Csaknem mint gyermek, — írja a késő férfikorban is valami félszeg őszinteséggel — szerelmes voltam (Bartha Mózes) szép Rózsi leányába. Ez volt első szerelmem, a szerelem virágpora, mely mit sem tud vágyakról, mely nem kérdezte, hogy szerettetik-e, melynek egyetlen boldogsága, élete: ábrándozás. — Mily boldog idők voltak ezek!"

Ez és mindaz, amit Pálffy életéből tudunk, személyes nyilatkozatai, a kortársak vallomásai, irodalmi és hírlapírói alkotásai arra késztetnek bennünket, hogy lelke gazdagságát, mélységeit, jellemző-erejének azt az időfeletti erejét, mely kortársai közül kiemeli, csak a maga, még gyermekkorában kezdődő és az ifjúkorban egyre fokozódó érzékenysége, az önmegfigyelés kínzó tépelődése, a gondolat- és érzelem-világ állandó hullámzása eredményének tekintsük. Egyik kortársa, Jakab Elek azt írja róla, hogy „serdülő korában gyönge testű, érzékeny természet volt. Mint tanuló inkább olvasni szeretett, mint könyv nélkül emlézni." Ilyen lelki-alkattal, bármennyire is korszokás volt, mégis csodálatos, hogy Pálffy iskoláinak végzésével, 1825 körül a József-nádor huszárezredbe lépett. Aligha egyéni hajlamai vitték erre; inkább családi, faji hagyományai és az 1809-i nemesi fölkelésben is szerepet játszó apja emléke késztethették őt erre a lépésre. Annyi azonban biztos, hogy 1828-ban már huszárkadét volt, mert gr. Bellegarde Henrik József huszárkapitánynál tett erdélyi látogatásakor már ennek mondja magát. Csak lelki és testi alkata, de nem bátortalansága különíthette el katonatársaitól; nem vonta ki magát életükből, résztvett szórakozásaikban is. Jó bajtárs volt, olyan, aki később nagyon válságos helyzetekben sem tagadta meg támogatását egykori tiszttársaitól. Egyébként azonban katonáskodásából csak keveset tudunk. 1833-ban Stiriában állomásozott; ezredében volt ekkor többek között Guyon Richárd, a későbbi magyar szabadsághős is. Katonáskodása utolsó éveire esik az a látogatása, amelyet Olaszországban tett. Jakab Elek szerint, mint hadnagy beutazta három társával Olaszország nagyobb városait. Maga erről sem beszél, csak azt említi meg mellékesen, hogy egyik „eszes, vidám jópajtásával és barátjával", Karoján Demeterrel együtt nézte meg Velencét. A katonaságtól tízévi szolgálat után, 1835-ben mint főhadnagy vált

meg. Egyik tiszttársáról való emlékezésében írja a következő életrajzi adatokat: Gombos Lászlóval „együtt kezdettünk mint kadét szolgálni a József-huszároknál és tíz esztendeig a legnagyobb barátságban éltünk 1835-ig, midőn én kiléptem a katonaságtól. Ő Stiriában maradt s én Erdélybe menvén, megszűnt közöttünk minden viszony, miután én a levelezésnek nem nagy barátja vagyok."

E szűkszavú megjegyzés, sajnos, nem szól arról, hogy milyen okból szakított a katonai élettel. Belátta-e, hogy egész lelkialkata idegen a katona-élethez szükséges lelkiberendezkedéstől? Rájött-e arra, hogy mint erős magyar érzésű tisztnek pályáján a haladásra nézve nincsenek esélyei? Vágyott-e azután, hogy a neki megfelelőbb politikai harcmezőn küzdjön a faj, a nemzet és az ember jogaiért? Valószínű, hogy ezeknek (és még ki tudja mennyi másnak!) mindenike hozzájárulhatott az életének egészen más irányt adó elhatározás megérleléséhez. Lehet azonban az is, hogy főként egészségi ok, talán már ekkor jelentkező, később halálossá fejlődő tüdőbaja késztette arra, hogy ott hagyja a katonaságot és egyelőre a nyugalmasabb polgári, sőt falusi élet csendjében keressen kezdődő betegségére gyógyulást.

2.

A katona-élettel szakítva, Pálffy Pesten keresztül jött vissza Erdélybe és itt küsmödi birtokára vonult. Az aránylag gondtalan, nyugodt ausztriai és olaszországi tiszti élet után Erdély egyik félreeső szögletének kicsinyes széki életébe lendült át. Társasága különc vidéki papokból, a falusi nemesség földhözragadt gondok között vergődő tagjaiból, széki tisztviselőkből, a vidék híres korteseiből állott. Itt-ott akadt egy-egy emelkedettebb szellemű, becsületesebb ellenzéki tag is, mint amilyen volt Patakfalvi Ferenczi József, Miklós, Pál és László. „Sok sót és kenyeret ettünk meg együtt a jó és barátságos, derék Ferencziekkel a régi jó időkben a megyei élet küzdelmei között. Barátságom emlékében most is híven élnek ők, kiket 848 óta nem láttam" — írja jóval később Emlékezéseiben.

Más környezet, más célok és más lehetőségek állottak most már előtte. Úgy látszik, kezdetben nem merült bele az őt körülvevő világba. Saját feljegyzéseinek egy futó utalásából ítélve, politikai tevékenységhez csak 1837 táján kezdett. De ezenkívül 1840 körülig semmit sem tudunk róla. Ez évben megjelent három „eredeti novellá"-jából azonban következtetjük, hogy a feljegyzések nélküli évek elvonultságában nemcsak régi szenvedélyének, az olvasásnak áldozott sok időt, de maga is foglalkozott szépirodalmi alkotások gondolatával, sőt mint szépíró próbálkozott is. Ez az elvonult élet, az emberi és családi közelség sok-sok apró alkalma lophatott be életébe egy nagy, de reménytelen szenvedélyt: szerelmet öccse felesége, Hegyesi Zsuzsánna iránt. Falujában még most is él a szájhagyományban e vonzalom emléke és így lehetetlen, hogy ennek felébresztője ne tudott volna róla semmit. Mint férfi kétségtelenül nem lehetett különösebb hatással erre az akkoriban ragyogó szépségű asszonyra, kinek férje, testalkata, zsarnoki könyörtelensége és önzése révén az akkori és egy kicsit minden idők vidéki nővilágának férfiúi eszményképe lehetett. Pálffy semmiben sem közelítette meg ezt az eszményképet. De bidermájer lovag sem volt, aki szavak, áradozások széptevő csalétkével igyekezett volna közeledni sógornőjéhez. Emlékezéseinek, naplótöredékének nem egy sorában nyilatkozik úgy a becsületről és a nőkről, amely eleve is lehetetlenné teszi azt feltételeznünk, hogy valaha is ki akart volna szakadni e reménytelennek tudott szenvedély tétlenségéből. Úgy látszik, a társadalmi életben is csak azért kezdett, hogy kimeneküljön ebből a kétségbeejtő, az előtte mindennél fontosabb becsület alapján állva, megoldhatatlan helyzetből. Ezért nemsokára már a szó szoros értelmében belemerült a közügyekbe és résztvett a megyei élet küzdelmeiben. 1841-ben a három évig tartó erdélyi országgyűlésre Küküllő megye gr. Bethlen Farkassal együtt követté is választotta, bár Bojér Antal, később kővárvidéki nemzetgyűlési képviselő igyekezett őket megbuktatni. „Az alatt, míg én Bethlen Farkas követ-társammal az országgyűlésen voltam — írja róla Pálffy — mindent elkövetett a megyében visszahivatásunk, vagy legalább (követi) utasításunk megrontása végett, de hasztalan." Igaz, hogy Pálffy megett ott

állt Földváry Ferenc, Küküllő megye főbirája, aki igazságos és erélyes tisztviselő, a megyei ellenzéknek egyedüli támasza volt.

Pálffyt egész lelkivilága, kemény magyarsága, demokratikus, sőt köztársasági gondolkozása előre is az elnyomó kormánypárttal szemben az ellenzék soraiba kényszerítette. Az országgyűléssel párhuzamosan folyó kolozsmegyei ellenzéki és kormánypárti küzdelmekben, a haladók és maradiak kíméletlen harcában br. Kemény Dénes vezérsége alatt az ellenzék soraiban látjuk Pálffy Jánost is. A Pálffyaknál egyébként családi hagyomány is lehetett az ellenzékieskedés: egy kicsit a két régi, udvarhelyszéki, székely primor-család, a Pálffy és Ugron küzdelme is volt ez a haladás és a maradiság küzdelme. „A haladók, úgy mondják mi nálunk, a Pálffy párthoz tartoznak — írja az Erdélyi Híradó egykori udvarhelyszéki tudósítója — a maradók az Ugron párthoz, mert a pártfőnökök ezen családok tagjai s mi többiek nagyobb részben az elsőkhöz, kisebben az utolsókhoz tartozunk."

Pálffy János ellenzéki és haladó gondolkodásával résztvett az ellenzék minden mozgalmában. Udvarhelyszék a br. Wesselényi Miklóstól szorgalmazott börtönépítési ügy bizottságába választotta be (1842), az országgyűlés az úrbér, az adó és a katonatartás osztályába jelölte elég nagy szavazat-számmal. A kormány képviselőjének megyei visszaélései ügyében maga is szót emelt, mikor megyéje, Küküllő megye főispánjának, gr. Haller Ignácnak kilenc évi törvénytelenségeit az országgyűlés elé tárva, kérte a rendeket, hogy forduljanak a királyhoz elbocsájtása érdekében. Az országgyűlés ideje alatt meghalt Bölöni Farkas Sándor felett is ő mondott beszédet. „Kortársaim — írja — engem bíztak meg gyászbeszédet tartani sírjánál, s én megtartottam csikorgó hidegben, melegen érző keblemben őszinte tisztelet- és szeretettel az elhunyt iránt."

1842. márciusában, hét év után először ment Pestre mint annak az erdélyi országos küldöttségnek tagja, amelynek feladata volt az új kormányzót, gr. Teleki Józsefet és vele együtt Magyarország nádorát, József főherceget üdvözölni. Nemcsak a nagy árvíz után megújult és megszépült főváros, de az a politikai légkör, amelybe került, üdítőleg hatott a vidéki fővá-

ros kicsinyessége és elmaradottsága meg a megyei élet kisszerű küzdelmei után. Itt ismerkedett meg gr. Széchenyi Istvánnak és gr. Batthyány Lajosnak az erdélyi követség tiszteletére adott estélyein az akkori legjelentősebb magyar politikusokkal. E két történelmi alak iránti bámulata ekkor, a személyes érintkezés közelségében még jobban erősödött, de kétségtelen, hogy Pálffy is a legjobb benyomást tette a vezető politikusokra, hiszen ezek később, a 48-as idők nehéz napjaiban igen fontos kérdésekben az ő tanácsát, segítségét nélkülözhetetlennek tartják.

Nemcsak politikai vonatkozásban jelentett számára sokat e pesti látogatás. A műveltségi kérdések iránti érdeklődése is új táplálékot, új ösztönzést nyert. Mikor 1842. június 21-én az erdélyi országgyűlés Kolozsvárt az alapítandó Erdélyi Múzeum ügyét tárgyalja, Pálffy nemcsak e gondolatot pártolja lelkesen, hanem ekkor tartott országgyűlési beszédében az erdélyi gazdasági egyesület és egy erdélyi tudományos akadémia megalapítását is sürgeti. E beszédében az erdélyi akadémiai törekvésekről olyan alapos történeti visszapillantást és jövőre szóló tervet ad, hogy e beszédet nagyon gondos tanulmányozás és egy nem mindennapi tudomány-politikus alapos meggondolása eredményének kell tekintenünk. Nem jelent azonban ez szakítást a politikával, hiszen közvetlenül pesti látogatása után egész ilyenszerű cikksorozatot írt. Ebben világosan tükröződik haladó, népbarát gondolkozása. Politikai tekintetben az unió sürgetése, társadalmi kérdésekben a jobbágyság felszabadítása, az úrbériség törvényes és valóságos megszüntetése, a néppel való emberies bánásmód követelése és annyi más, ma magától értetődő, akkor forradalmi gondolat kíméletlen hangoztatása mutatja politikai bátorságát, társadalmi függetlenségét és emberies gondolkozását. Ha nem is tud szabadulni a koraliberálizmus kissé racionálista tömeg-felvilágosító célzatától (koráramlat ez!), fejtegetései mégsem pusztán elméleti jellegűek, hanem gyakorlatiasak, egy-egy adott törvény-javaslathoz vagy reformköveteléshez kapcsolódók. Szerinte az Erdély különböző osztályai között részint jogilag, részint valóságosan meglévő jogegyenlőtlenség „szülte a kiváltságos osztályok „óságos" sérelmeit, szüli naponként a kiváltságtalanok,

mert korszerű, igazságos panaszait, hinti a visszavonás magvát az alakult kiváltságos, és — megeshető: ezután veszedelmesebb színezetben alakulandó — jogtalan pártok között, — dámokleszi kard (ez), nemzetiségünk és alkotmányos létczésünk fölött fenyegetőleg függő. És látják sokan az örvényt, mely felett szédelgünk, de kopár körbe, bűvölten, nem bírnak elég lelkierővel. túltenni magukat a szokás korlátain, mint ébren szunnyadó, ki sem alunni, sem fölserkenni nem tud." Mondatai sokszor gúnyban és epében Széchenyi stílusának magaslatán járnak, mikor a maradiság ellen beszél. „Oly országban (t. i. Erdélyben), melyben egy nagyon ingatag úrbérnek nagyon gyönge árnyéka lebeg, — írja — az örökváltság pedig összeforrva a rendítlenül álló ősiséggel, mely mint kilenc százados mumia áll közöttünk, fonnyadt szépségére az előítéletek nagyító üvegén át a mult század némely „rokkant vitézei" s utánok számtalan majomlények, kacérkodva kacsintgatók, éltök boldogságát, alkotmányunk életét vélve e mumia sarkaihoz kötve, — ily országban (a reformokhoz) előzményekre van szükség: részint olyanokra, melyek a szokatlan útra minket, elpuhultakat előre készítsenek, részint — és ez a fődolog — olyanokra, melyek a földmívelő osztály élelmezéséről gondoskodva, ennek alapját biztosítsák számára." Ez a mondat még szerkezetének nehézkességében, a kifejezéssel való küzdelmében is Széchenyi mondataihoz hasonlít. A korszerű kérdések vitatásában senkivel szemben nem ismert kíméletet. Dósa Elekkel, az akkori Erdély legkiválóbb jogászával és jogtörténeti írójával a székelyföldi úrbériség dolgában kerekedő vitájában maga meg is írta azt, hogy a közügyek érdekét magánérdekeknek áldozatul nem hozza. „... Nekem csak olyszerű barátságról van fogalmam, mely közérdeket bérül sohasem követel s melynek vallása ez: a haza szent ügye elsőbb baráti és testvéri szeretetnél." Bármilyen világosan és kérlelhetetlenül fejtette is ki álláspontját a legkorszerűbb kérdésben, az emberi jogok megadása érdekében, az eszmék, melyekért társaival együtt küzdött, ezen az országgyűlésen csak részben arattak sikert: az úrbér kérdésében alkotott törvény csak nagyon szerény enyhülést hozott a jobbágyságnak. De már ez is mintegy jelzi az új idők bekövetkeztét.

A korszakos 1848-i erdélyi országgyűlésig Pálffyról ismét nem sokat tudunk. Annyit azonban Emlékezései elárulnak, hogy 1845. május közepe táján, mikor Deák Ferenc Vörösmarty Mihállyal br. Wesselényi Miklós látogatására utazva, rövid ideig Kolozsvárt tartózkodott, Pálffy is itt volt. A három évvel előbb Pesten kötött ismeretség a közvetlen érintkezésben újra felelevenedhetett. Nagyobbrészt mégis otthon, Udvarhelyszéken tartózkodhatott, kínzó közelségben ahhoz, akinek kacér szépsége annyi szenvedést okozott a tépelődésre hajlamos Pálffynak.

Néhány országos érdekű cikk írása mellett a megyei életben való részvétel, töltötte ki 48-ig életét. A közelről nézett és látott alakok gyengeségei, hibái és fonákságai mind élőbben és élőbben mutatkoztak meg neki. Különösebb gyönyört tehát ez az élet nem okozhatott ekkor sem Pálffynak. Később pedig még maga is csodálkozva, a fejbeverő valóságoktól szinte kábult értetlenséggel nézett vissza erre az időszakra. „De boldog Isten! — kiáltott fel. — Elfogulatlanul nézve most vissza a multba, s a j á t é l e t e m b e úgy, mint a másokéba, mily parányi volt az a tér, melyen egy megyei s mily nem nagy az, melyen egy országgyűlési notabilitás v a l ó b a n mozgott, melyen megyei és országgyűlési, de nem európai politikáját és diplomáciáját kifejthette. Amott a korteskedés, civódás a fő- és alispánnal, később az adminisztrátorral, a helytartótanáccsal, a klérussal, egy döcögős kő-útvonalnak egyik alispán lakása felé vezetése vagy kikerülése, itt örökös surlódás a bécsi kormánnyal a gravamenek fölött s némely belügyi törvényjavaslat, melyet Őfelsége, a magyar-osztrák király-császár méltóztatott két-háromévi bölcs tanácskozása után a tekintetes Karoknak és Rendeknek szentesíteni, ha éppen — aranyérben nem szenvedett. És ez úgy volt s ennél több semmi." Ahogy kitér a támadások elől, amilyen felülről nézi a dolgokat, amilyen idegenül érzi magát már ekkor is az erdélyi kicsinyeskedő életben, látható, hogy ha tíz évvel később írta is a fennebbi sorokat, e vélemény már akkor kialakult, mikor még maga is benne élt „a minden erőt, tehetséget, ambiciót, hiúságot kielégítő megyei élet abszorbeáló, szédítő, öneszmélethez jutni nem engedő örökös zajgásában."

3.

Nincs józanság, mely pillanatokra ábrándokat ne kergetne, nincs világos-látás, mely a sötét valót legalább percekre a reménykedés élénkszínű fátylába burkolva ne látná, ha rendkívüli külső események kavargásában eddig nem remélt változások elkövetkeztében bizakodhatik. Mennyivel inkább áttüzesedik és felhevül a józanság, reménykedve csillog a világoslátástól fáradt, tompafényű szem, ha a józanság mögött a mult század közepének romantikus, eszményies lelkülete minden csalódás és ellenkező tapasztalat dacára az emberibb, társadalmiasabb élet-berendezkedések elkövetkeztében feltétlenül hisz. Pálffy nem volt a politikában ábrándokra hajló, sőt ábrándokat tűrő lélek, de azért a márciusi események benne is megcsillanthatták a reményt. Ezeknek az eseményeknek reá és környezetére tett hatását nem lehet a mai kor fáradt, kiábrándult, eszménynélküli szavaival tolmácsolni. Ha az egykori tudósítások számunkra tele is vannak megunt, jelentést vesztett, kongó szólamokkal, mégis jobban, igazabban, az utóbb élők fanyar józanságától mentesebben mutatják azt az időszakot, mely az őszinte és a jogos lelkesedés korszaka volt. E lelkesedésre okot adó hírek aránylag hamar eljutottak a Székelyföldre és így Udvarhelyszékre is. Már az 1848. március 26-i helyi tudósítás beszámol arról a hatásról, melyet a március 15-i események az országnak e keleti csücskében, Pálffy közvetlen környezetének életében okoztak. „Székünk népe — olvasom az egykori tudósítónak, Martonosi Gálfi Mihálynak sorait — a mindenfelől hallott és olvasott hírek és események hallására mintegy ösztönszerűleg futott össze... a székháznál. Minden arc a várakozás és kérdés komoly jeleit tükrözi vissza. Végre a tömegből felkelt Pálffy János, arcán a férfias lelkesültség komoly vonásai s azon őszinte bizalom, melyet tőlünk mindig érdemelt és bírt, mély és várakozó csendet varázsolt elő. Elsorolá igen röviden... már a hírlapokból is többnyire ismert eseményeket.. Végül kitűzé az irányt... unió a testvérhonnal s békés útoni reform..." A székgyűlés estéjén az udvarhelyi tanuló-ifjúság meg a városiak és falusiak nagy tömege fáklyával és zenével jelent meg Pálffy szállása előtt; akkora

volt a tömeg, hogy az utcán alig lehetett mozogni. „A főiskolák énekkara ünnepélyesen elénekelte Petőfi eskűjét s a nép utána esküdött. A fiatalság szónoka Pálffy Jánost és benne az ügyet, melyet oly lelkesen mozdít elő, üdvözlé — mondja a tudósító — és ezzel bebizonyíták, hogy mozgalmaikban erély, de rend is leszen... Pálffy János lángoló szavakkal üdvözlé vissza az ifjúságot."

Minek részletesebben leírni egy lelkes, de szokványos ünneplést, amilyen kijutott sok, nála mérhetetlenül érdemtelenebb vidéki nagyságnak is? Pálffyt úgy sem szédítette meg ez a siker, nem ragadta el a pillanatnyi népszerűség. A lelkesedés hirtelen felcsapó, mást elvakító, őt kijózanító fénye, a mámortól bódult szavaknak környezetét csak tervtelen örömbe rántó, elernyesztő, tétlenítő hatása őt tettekre ösztönzi. Az unió és a jogegyenlőség országgyűlési biztosításáról szólva, már április 11-én bizonyságot tesz józanságáról. „A haza veszélyben van: tájékozzuk magunkat. S ha nem akarjuk, hogy a viszonyok elsodorjanak, tennünk kell, még pedig, mert az idők rendkívüliek, rendkívüli eszközökhöz nyulva, haladéktalanul s közegyetértéssel tenni, mit a haza minden fiától kivétel nélkül követel... Legyen országgyűlés rögtön." Lényegében ugyanezt ismételhette el annak a harminctagú udvarhelyszéki követségnek élén is, amely Kolozsvárt gr. Teleki József erdélyi kormányzó előtt éppen az országgyűlés megtartását sürgette. Mikor a kormányzó a kihallgatás után megjegyezte, hogy nem érti Udvarhelyszék harminc küldöttének követelő eljárását, Pálffy bátran ezt felelte rá: „Eljövünk mi, kegyelmes úr, majd harmincezren is." Szállóigévé vállhatott ekkor ez a mondás és vele együtt szállott Pálffy híre is. Különösen akkor növekedett politikai tekintélye, mikor a kormányzó az udvarhelyszékiek emlékiratának kormányszéki tárgyalása után felsőbb jóváhagyás reményében össze is hívta május 29-ére Kolozsvárra az országgyűlést. A május 2-án tartott udvarhelyi teljes székgyűlésen a felvonult tömeg „egyhangú lelkesedéssel" választotta meg Pálffy Jánost és ifj. gr. Bethlen Jánost követül. E rendkívüli időkben utasítást sem adtak nekik, meg sem eskették őket. De „ők becsületükre fogadták, hogy pályájukon a hon boldogítását fogják tőlök telhetőleg előmozdítani. És mi

ezzel, — írja tovább az egyik résztvevő — ismerve jellemöket, megelégedtünk."

Pálffy nem az eddigi sérelem-politika folytatását várta az országgyűléstől. Látszik ez többek között abból is, hogy mikor az erdélyi országgyűlést összehívó királyi leirat nyilvánvalóvá lett, bár maga is több formai dolgot kifogásolt benne, az alakiságoknál előbbrevalónak tartotta a lényeget. „Nem akarom, hogy a formák tovább is gyilkoljanak — írja — s előttem minden a lényeg, ignorálnám e hibát (t. i. a leirat latinnyelvűségét) s rögtön átmennék a felolvasás és reá nem figyelés után az unió tárgyalására." Szinte másfél évtizedes ellenzéki küzdelem után, a nemzeti jogok harcának zajgásában különös, józan hang volt ez a Pálffyé. Nem csoda, ha az első felelős magyar minisztérium is az ő tanácsát vette igénybe, mikor az erdélyi katonai segítség dolgára került a sor.

Ha nem volna olyan kevés beszédű, olyan rövid-egyszerű nyilatkozatokat tevő, azt mondhatnók, hogy a kolozsvári unió-országgyűlés 1848. május 30-i ülésének ő volt a vezérszónoka. Mindenesetre ő tette meg az indítványt, hogy alakuljon az országgyűlés nemzetgyűléssé az unió kimondása érdekében. A törvény királyi szentesítésének elnyerésére is az országgyűlés őt és Weér Farkast küldötte Insbruckba.

Útja Pesten keresztül vezetett. A minisztertanács Batthyány Lajos gróffal küldötte őket az uralkodóhoz. Ez a küldetés, melyről maga is beszámol Batthányról írt örökszép jellemzésében, megláttatta vele azokat a titokzatosságukban és fondorlatosságukban hatalmas erőket, amelyekkel az átalakulás előtt álló új, magát függetlennek hívő országnak szinte már előre is az eredménytelenség bizonyosságával kell megbírkóznia. A szentesítés után talán azért sietett társával olyan nagyon haza, (útjok a k k o r Pesttől Kolozsvárig csak két napig tartott!), hogy itt, ha kissé hitetlenül is, de mindenkinek a fülébe kiáltsa azt, amit küldetésük eredményéről tartott országgyűlési beszámolójában elmondott: „Erő, erély és rögtöni cselekvés s elleneink le vannak tiporva... Szégyenleném kétkedni, hogy Erdély minden áldozatot megteend, hogy kivívott szabadságát megoltalmazhassa..."

4.

Ez utolsó jelentős „vidéki" politikai szereplés után úgy került fel Udvarhelyszék képviselőjeként a pesti népképviseleti országgyűlésre, mint a legtekintélyesebb erdélyi képviselők egyike. Nem a képviselőház, nem a tömeg embere volt ő. Ekkor már kétségtelenül nagyon előrehaladott tüdőbaja is lehetetlenné tette számára az ilyenféle népszerűséget. Lelkivilága, eddigi élete, megvetése minden iránt, ami a közéletben az egyént állítja előtérbe, mindez a csendes munkára késztette. Mint az egyesülést véglegesen keresztülvívő bizottság tagja, a minisztérium legnélkülözhetetlenebb tanácsadója volt. A bizalom külső megnyilvánulása elől azonban nem térhetett és nem is tért ki. „Kossuth felajánlotta nékem tárcájánál az al-államtitkárságot, Deák, ha több kedvem volna hozzá, megkínált a szeptemvirséggel" — írja maga Pálffy. Hajlamainak megfelelőleg inkább a politikai jellegű megbizatást, a pénzügyminiszteri államtitkárságot fogadja el Pálffy, mint az igazságszolgáltatásnál neki felajánlott, nyugodtabb helyet. Nemsokára más kitüntetés is éri. Már a képviselőház megalakulására vonatkozó előleges tárgyalásokon Kossuth Lajosnál, az Uhlman-házban Erdély részéről ő volt jelen, mikor pedig a képviselőház megalakul, és tisztviselőket választ, első alelnökül szinte teljes egyhangúsággal őt választja meg. Multjának rövid jellemzése, politikai tevékenységéről, jövőjéről való szerény, de férfias tervvallás az a nyilatkozat, amelyet megválasztása után a ház előtt tett: „Multam jelentéktelen, jövőm Isten kezében van... Én ismeretlen vagyok. Nem ismerek személyeket, nem ismerek viszonyokat, nem ismerem a tért; ha Önök bizalma engem elhagy, akkor jobb lett volna a magas bércek, Székelyhon bércei között maradnom, hol engem mindenki ismert és azért mindenki bizalmára, támogatására számolhaték. Legyenek Önök meggyőződve, valamint tizenkét évi politikai pályámon egyetlen vezércsillag vezérelt: a népszabadság, a magyar nemzet függetlenségének vezércsillaga, úgy ezután is engem eltántorítani nem fog semmi. Én erősen meg vagyok győződve, hogy miután a hon veszélyben van, azt megmenteni fogjuk, de Isten után csak mi magunk. S ha megmentve nem lesz, akkor a hi-

bások mi leszünk. Akkor a szabadságra méltók nem leszünk, akkor kár nekünk a szabadság, mely oly magasztosan tűnt fel előttünk, akkor hosszú szenvedések sora áll előttünk, hogy ezt kiérdemeljük s azt nekünk kiérdemelnünk kell. De hogy kiérdemeljük, saját hatalmunkban áll. Magamat Önök bizalmába és szeretetébe ajánlom. Ne hagyjanak el pályámon, melyre is meretlent fölemelni méltóztattak."

Az unió előtti erdélyi politika kicsinyeskedő zajgásából, a rendi, közösségi és egyéni önzésnek e zárt világból kitekintve, a szabadság-eszmének, a jogegyenlőségnek és a közéleti önzetlenségnek ez az eszményi alakja, Pálffy János egy kissé nagyobb méretek és arányok között nagyon sok ugyanolyan kicsinyeskedő, önző és értetlenkedő „közéleti nagyság"-gal találta magát szembe, mint előbbi erdélyi életében. Később maga vallomást is tesz erről. „... Több magyarországi ú. n. megyei és országgyűlési notabilitással jártam úgy, hogy a távolból, mielőtt személyesen ismertem volna őket, többet közüllök nemcsak bámultam, hanem valóságos kegyelettel viseltettem irántuk, mintegy szédelegve tekintve föl azon mérhetetlen magasságba, ahol őket fölöttem állani képzeltem. A közelben aztán egyszerre, vagy lassanként lefoszlott fejükről a dicssugár s hasonlók lettek a holt tengerágak foszforikus tüzéhez, mely csak estve és a távolból szikrázik fel, ha mozgásba hozatik, hasonlólag a legmeglepőbb tűzijátékhoz, s pedig az egész nem egyéb poshadt vízcseppeknél."

Minél többször ült az országos ügyekben gyakran távollevő Pázmándy Dénes helyett az elnöki székben, minél jobban látta a képviselők fegyelmetlenségét, gyávaságát, minél biztosabban kiszámíthatta a képviselőház tehetetlensége miatt a Stáncsics—Madarász-féle elemeknek és velök együtt azoknak előtérbe jutását, akik „a politikát a Pilvax tekeasztalánál tanolták", annál kérlelhetetlenebbül látta azt a jövőt, amely minden eddig, a viszonyoktól nyujtott eredményt semmivé tehet. Br. Eötvös Józseffel és másokkal együtt megborzadva szemlélte a Madarászok izgatta néptömeg utcai „zsidófiú-kravaljait", ezeket a gyáva, felelőtlen, öngyilkos, forradalmi vonaglásokat, amelyek közül egyik, Lamberg-tábornoknak, az országgyűlés királyi biztosának megölése, a Batthyány-kormány lemondá-

sába, egész sereg józanabb, vezető-politikus visszavonulásába és a békés megoldások lehetőségének halálába került. És a dolgokat leplezetlenül nézőkkel együtt mind kétségbeesettebben látta ezek mögött az esztelen, az országra kárt hozó kilengések mögött a háttérben mozogni, tenni, nőni és képtelen, elérhetetlen célok felé vészhozó eszközökkel törni a szabadságharc vezéralakját, Kossuth Lajost.

1848. szeptember vége fordulópontot jelent a szabadságharc történetében. Lamberg megölése (szept. 28.) és a Batthyány-kormány lemondása után Bécs egészen nyíltan szembehelyezkedett a magyar önállósági törekvésekkel. A nemzet teljesen magára maradt, kétségbeesett önvédelmi harca 1848. október elején kezdődött. Kossuthtal a világpolitikai helyzetet nem ismerő vagy vele nem törődő, a tünékeny lelkesedésre alapító, romantikus politikai gondolkozás került előtérbe. E válságos idők belpolitikai zavaraira vonatkozólag jellemző sorokat olvasunk Pálffynál. „A nemzet megmaradt az alkotmányért kezdett védelmi harc terén — írja —, Kossuth a forradalom ösvényére lépett. S ezen első lépése volt, midőn az élő s le nem köszönt király koronáját előbb István hercegnek, s azután Batthyánynak ajánlotta. A második lépése volt a minisztérium lekőszönése után a Batthyány második miniszterelnöksége alatt egy forradalmi kormány alakítása. Ez igen pozitivus adat, mert az ebbeli kísérletek mindig előttem folytak, s egy erdélyi emberre is szükség lévén, én is fölveéndő valék általa a tervezett kormányba. Előbb triumvirátusokat kísérlett meg: Kossuth, Batthyány, Pálffy; — Kossuth, Nyáry, Pálffy; — Kossuth, Pázmándy vagy Perényi s megint Pálffy; azután ötös kormányt akart: Kossuth, Nyáry, Pázmándy, Perényi, Pálffy. De mindezek egymásután megbuktak. Batthyány mitsem akart hallani róla. Pázmándy elnök akart maradni, Nyáry meg akarta kötni a Kossuth kezét, *én pedig határozottan kijelentettem, hogy egyik kombinációban sem fogok résztvenni*". A belpolitikai tanácstalanság, a bizonytalanság már Batthyány többszöri, hosszú távolléte alatt nehézségeket idézett elő a kormányzásban. A képviselőház szélsőséges elemeinek felelőtlenül bosszantgató felszólalásai még előbb szükségessé tették az ú. n. interpellációnális

választmány megalakulását. Kossuthról írt emlékezésében nagyszerűen jellemzi Pálffy azt, hogy miként alakult át e választmány rendre képviselőházi szentesítéssel „honvédelmi bizottmány" néven forradalmi kormánnyá és miként lett annak fő mozgatója és miként érvényesítette egyéni akaratát, véleményét a bizottságéval szemben Kossuth. Bár mint maga bevallja, mikor a hattagú bizottságba beválasztották, nem volt sejtelme sem Kossuth terveiről, ismerve a tagokat, nem volt nehéz meggyőződnie arról, hogy e bizottság mint testület nem való kormányzásra s hogy Kossuth egymaga fog mindent tenni. Ezért igen ritkán vett részt tanácskozásaiban, ülésein azonban többnyire megjelent. De hogy e tanácskozásokból milyen véleménye alakult ki e kormányzó-testületről, azt a Kossuth jellemzésébe szőtt, drámai jelentő erővel írt sorok egyik fáradt, fájdalmas mondata mutatja: „Én hallgattam és szántam a szegény nemzetet." Ez az elhallgatott vélemény azonban ott tükröződhetett e némaságában magános alak szemében akkor is, mikor Kossuth szép, de időszerűtlen terveit lelkesülten szavalta itt, e kicsiny bizottságban vagy a képviselőházban. Kellemetlen volt ez a kétkedő, átható tekintet, mely csak a dolgok velejére néz és nem kíváncsi arra, hogy a tervek milyen ragyogó szó-köntösben, a rétori fogásoknak milyen nagyszerűen kiszámított, elragadó lendületében jelennek meg. Nem nehéz éppen azért elképzelni, mennyire gyötrő volt számára, most már a forradalom útján járva, látni a politikai józanság és előrelátás semmibevevését; tehetetlenül nézni azt, hogy Kossuth demokratikus formák közé rejtett, erélytelen parancsuralma miként dédelgeti a legveszedelmesebben, legszélsőségesebben demagógikus Madarász-csoportot. Tehetetlen volt velük szemben, de amint lehetett, éreztette megvetését. Mikor pl. 1848. december 31-én éjjel a titkos ülésben Pálffy józanabb indítványa ellenére elhatározták, hogy a kormány és a képviselőház Debrecenbe megy, egyik véresszájú, vöröstollas képviselő, Hunkár Antal, akasztófával fenyegette meg az azonnal menni nem akaró képviselőket, Pálffy a metsző megvetés hangján csak annyit mondott: „Ha a ház elveti indítványomat s az ellenvéleményt fogadja el, én engedni fogok a többségnek, s képviselői állásomat el nem hagyva, elmegyek Debrecenbe, de nem más-

nap, csak azért, hogy lássam, miként fog Hunkár úr felakasztatni." És így is tett, bár a fenyegetést maga Kossuth is megismételte. „... Amit mondtam, még csak bátorságnak sem tartom legkevésbbé sem — írja ezzel az esettel kapcsolatban Pálffy —, hanem legfennebb egy kis emberismeretnek." Amíg a tüdőbaja miatt egyre súlyosbodó testi szenvedés engedi és amíg érzi, hogy mint kerékkötő valamit megakadályozhat, még ilyen hitetlenül is ottmarad azon a küzdőtéren, amelyen jól tudja, a józanságot győzelmek nem kecsegtetik. De 1849 elején már olyan céltalannak tartotta maradását és súlyosnak betegségét, hogy lemondott a honvédelmi bizottmányi tagságról és a képviselőházi alelnökségről is. Mikor benyujtotta a házhoz lemondását, elsőnek legnagyobb megvetéssel kezelt ellenfele, Madarász László szólalt fel. Kíméletlenségében is jellemző ez a hozzászólás: „Ha elnökünket látjuk, ki e percben jelen is van, kétségtelenül meg kell győződnünk arról, miként betegségének reá nézve oly szomorú hatása van, mely a legerősebb embert is elvonulni készteti." Pálffy egy szóra se méltatta a tapintatlanul pártoló indítványt. E helyett a képviselőkhöz fordult. „A hazát szerencsés állapotában szolgálni — mondotta — nem dicsőség, a hazát szerencsétlen viszonyok közt szolgálni kötelesség, nem polgári erény; mert polgári erény a haza irányában nem létezik, erény csak a kötelesség pontos teljesítése. E nézetből kiindulva, méltóztassanak visszaemlékezni nem arra, hogy minő szolgálatot tettem, hanem hogy szolgáltam annyiban, amennyiben erőm engedé; s ha nem tettem nagy szolgálatot, csak mert erőm nem engedte, szolgáltam kevéssel. Szolgálni fogom a hazát ezután is, s csak akkor szűnök meg híve lenni, mikor megszűnik életem is enyém lenni s méltóztassanak meggyőződni arról, hogy magamat sem kéretni nem akarom, sem bárminemű úton ezen komolyan megfontolt szándéktól, melyre valóságosan létező, gyökeres okok vezettek, eltéríteni nem hagyom. Kimondva röviden: nem érzem magamat azon helyzetben, hogy betölthetném e tisztemet, mellyel felruházni méltóztattak; azért méltóztassanak megengedni, hogy szintúgy az elnökségről, de mindenesetre a honvédelmi bizottmányi tagságból kilépjek. Én leghibásabb embernek a föld hátán, még az árulónál is hibásabbnak tartom azt, ki a

hazának ily nagyon kritikus perceiben oly terhet merészel lelkiismeretlenül magára vállalni, melyre nézve vállai nem elég erősek. S itt nem romlott egészségemet értem, ami a bizottmányi tagságot illeti, hanem minden hímezés-hámozás nélkül kimondva, érzem azt, hogy ezen kritikus perceiben Magyarországnak kormányzására magamat elég erősnek nem tudom s méltóztassanak meghinni, hogy minden becsületes polgárnak kötelessége ezt kimondani, midőn egyetlen egy gyenge váll erősebbnek hittsége által veszhet a haza. Őszintén kimondom tehát, hogy a mostani percekben nem érzem magamat elég erősnek a kormányzásra, azért semmiesetre abban részt nem vehetek." — E lemondó nyilatkozatból a rejtett célzások nyílvesszői süvítettek Madarász László és a kormányzás felelőtlenei felé, hisz e sorokból kiolvasható, a beavatottak előtt nem is volt titok, Pálffy lemondásának legfőbb, igazi oka. „Pár hó előtt volt — írja 1849. márciusában a Jókai szerkesztette debreceni „Esti Lapok" névtelenje, — midőn Pálffy János a honvédelmi bizottmányból azon oknál fogva lépett ki, mert Madarász László részvevését a kormányban c a l a m i t á s n a k tartja a hazára nézve, mint ki a közvélemény által elítéltetett." Nem volt senki a józanabbak között, aki Pálffyt ezért hibáztatta volna. „Egyéni vélemény, de becsületes, nyílt szózat, milyen a férfiút megilleti — olvashatni az előbbi forrásban — s kétszeres értékű, mert kimondá, mit régóta hittek annyian."

Madarászban nemcsak az embert, hanem egy pártot, az esztelenül túlzó, vörösfollas „Március 15-e" körül csoportosuló, szélső függetlenségiek felelőtlen csoportját bélyegezi meg Pálffy. Nem lehet így csodálkozni, hogy Debrecenben az ezek ellensúlyozására alakult békepárthoz csatlakozik és mindenben helyesli a mérsékelt kiegyenlítésre, a becsületes békére törekvő párt vezéralakjainak, a Széchenyi-tanítvány Kovács Lajosnak és Kazinczy Gábornak magatartását. Tetteket vár, tetteket sürget azoktól, akiket az egészség és erő a gyors, férfias cselekvésre képesít. Elítéli Görgeyt, aki ingadozik a békepárt képviselőinek felszólítását követni és nem ragadja magához a hatalmat, hogy parancsuralmi eszközökkel vigye keresztül a forradalmat, vagy belátva a forradalom folytatásának képtelensé-

gét, a minél kedvezőbb kibonyolódást tisztességes béke útján biztosítsa. Ő, aki meggyőződéssel vallotta, hogy „a köztársaság ifjúkora legszebb álma, férfikora törhetetlen akarata volt", megrettent, mikor április 14-én, a függetlenségi nyilatkozat megszavazásakor a képviselők, kik „még tegnap határozottan ellene voltak a Kossuth teéndő indítványának, mint jámbor birkanyáj ellentmondás nélkül mentek a templomba... (ott) olyan nyilatkozatot bocsátani a világ elébe, melynek erőnk meg nem felelt, (s így) kompromitáltuk magát a nemzetet." A reálpolitikus józanságával minősíti „nevetséges packázás"-nak ezt a lépést annyi mással együtt, bár látja, hogy a külpolitikai bonyodalmakra, az orosz beavatkozásra ez inkább csak ürügy, mintsem indok.

A tavaszi hadjárat dicsősége csak pillanatig élesztheti fel benne a reményt. Nemsokára azonban nyilvánvalóvá lett, hogy a kifáradt nemzet nem tud győzelmesen megállani a belső ellenségek, a széthúzás és a külső, világpolitikai erők összeroppantó szorításában. 1849. júniusában a függetlenséget kimondó gyűlés elnökével, Almássy Pállal együtt menekülésre gondolt. „Úgy egyeztünk volt Pesten 849. júniusában — írja később —, hogy együtt hagyjuk el az országot, menekülni a kivégeztetés elől, melyet mindketten bizonyosnak tartottunk magunkra. Meg volt határozva a nap és az óra is, de nem tudtam magam elhatározni az utolsó percben — ide hagyni a szegény hazát."

5.

A külföldi bujdosó-élet keserűsége helyett a győztesek kegyelmet nem ismerő kíméletlenségével találta magát szemben. A szabadságharc végső rezdülései Kolozsváron érték. 1849. augusztus 13-án a szomszédos Szucságon hált Kelemen Benjáminnál, br. Wesselényi Miklós jószágigazgatójánál, azután Akliba, Kovács Lajoshoz menekült. Emlékezéseiben szól róla, hogy ott negyedfél hónapig tartózkodott. Bujdosásának a Haynaunál való jelentkezés vetett véget. Pesten az Újépületbe zárták és nyolc hónapig tartották vizsgálati fogságban. Szobája elég meleg — írja testvérének hivatalosan ellenőrzött levelében — saját ágyneműjét használhatja, olvashat, írhat, amit akar, jól

bánnak vele, nincs más panasza, csak melle fáj igen erősen. „Fogságom ideje alatt mindég beteg lévén, többször kértem a haditörvényszék elnökét, hogy Balassa, vagy Orzovenszky doktorok közül valamelyiknek engedje meg, hogy meglátogasson. Megtagadtatott mindannyiszor. Végre ők is látván, hogy nagyon beteg vagyok, tudtomon kívül hozzám küldötték dr. Bét (Batthyány kegyetlen orvosa). Én nem ismertem azelőtt, de amint a nevét megmondotta, befordultam a fal felé, azt mondván: „Én nem akarom magam ön által orvosoltatni." Többet nem szóltam. Ő dühösen távozott" — fejezi be Pálffy a reá nézve jellemző kis eset elbeszélését.

Lelkiállapotát nemcsak betegsége, hanem a vizsgálati fogság hosszadalmassága, meg a haditörvényszék tagjainak lelkiismeretlensége is károsan befolyásolta. Nyolchónapi vizsgálati fogság után a haditörvényszék 1849. június 25—28-a és július 1—4-e között huszonnyolcadmagával halálra ítélte, de mint maga is elbeszéli, Haynau mindannyiuknak megkegyelmezett. Így szabadult ki a halálos végűnek hitt fogságból. Mikor társai elmentek a kegyelmet megköszönni, maga két társával vonakodott velük menni. „... Én nem akartam oly embernek köszönni valamit, akinek kegyetlenségét és kegyelmezését egyaránt törvénytelennek kell tekintenem. Azonban többen reám estek, hogy mint egyik volt elnöknek meg nem jelenése nagyon feltűnt s hogy ez káros hatással lehet a még el nem ítéltekre nézve, s hogy mennék el. Én engedtem fogoly barátaim megnyugtatására, de nem voltam meggyőződve, hogy nekik ebben semmi hasznuk legyen."

Kiszabadulása után több mint két évig Pesten tartózkodott Abból, ami kevés Emlékezéseiben reánk maradt, úgy látszik, itt viszonylag csendes életet élt. Br. Eötvös Józsefről, Kazinczy Gáborról, Kovács Lajosról, Egressy Gáborról, Kemény Zsigmondról, Patay Józsefről emlékezik meg, mint olyanokról, akiknek társaságában sok kedves órát töltött. 1850 végétől 1851 októberig együtt lakott a „Vadászkürt"-ben Kemény Zsigmonddal; különösen az ő révén néha a társas élet kellemességeit is élvezte. Érthető így, hogy némi derű és nyugalom sugárzik azokból a sorokból, amelyek Emlékezéseiben itt-ott elszórtan e két évi pesti tartózkodására vonatkoznak.

Már Pestről is el-ellátogatott vidékre, 1851. októberében azonban felsőbb kényszerre végleg otthagyta a fővárost.* „Ma egy éve kötött ki a Tisza partján a hajó, melyen Pestről lejöttem" — írja 1852. októberében Sátoraljaújhelyen naplójában. Naplóját azonban nem itt, hanem Tarcalon kezdte írni 1852. augusztusában. De ez sem első állomáshelye, hiszen 1852. augusztusában azt írja, hogy Tarcalon öt hónapja van, holott saját vallomása szerint Pestet már 1851. októberében elhagyta. Ismerőseinél tartózkodott-e, vagy hol, nem tudjuk, annyi azonban kétségtelen, hogy első állomáshelyének, Tarcalnak vidéki csöndjében jól érezte magát. „Mily jó ez a Tarcal, mert — csöndes" — írja naplótöredékében. „E mély magány boldogított, amennyire tört kedély cserépdarabjaiból összeállíthatni mozaikszerű boldogságot. De legalább az emberek hagytak élnem, amint lehetett. És ez megbecsülhetetlen deszkadarab hajótörést szenvedettnek..." Már itten írt naplója tele van gyötrődő tépelődésről tanuskodó sorokkal. „Egy idő óta két végsark között ide-oda hány a sors, akarat, cél és irány nélkül örvény felé, mely előttem tátong, ismeretlen révpartnak hajtva, melyet nem látok, de lelkem sóvárog, szívem eped érte. E gyötrő bizonytalanság előbb-utóbb megöli lelkemet, szívem elvérzik belé. Mikor nyílnak fel a közélet sorompói? Mikor fakad a szív tűzvirága, hogy elszédítse illatával az ész erejét, megnyíljon az ég, bár egy napra, felemésztve tüzével az egész jövendőt?" — írja. „Minő ábránd: ősz fürtökkel elmerengeni a költészet délibábjain" — fejezi be valami halk szégyenkezéssel. Lelkivilágának viharos hangulat-lendületeiből sokat sejtető, új hang ez. Eddig csak egy-két novellájában, politikai nyilatkozataiban egy-egy inkább félőn takargatott, titkolt, mint szabadon kitörő érzelemrezgés sejtette meg Pálffyban a szertelen fájdalmak és gyötrődések romantikus lelkületét. Most naplójában tökéletesre csiszolt mondatainak modern símasága a szavak kifejezőképességének határáig elénk állítja az embert, akit az egyén és a nemzet fölött elzúgott vihar után az

* Eltávozásának okáról és körülményeiről semmit sem tudunk. Erre vonatkozólag e kiadványhoz csatlakozó életrajzi jegyzetek között található néhány megjegyzés.

egyedüllét és magáramaradottság kínoz, a mult emlékei és a jövő rémei lengenek körül. A jelen és a jövő vígasztalanságától megborzadva, mindinkább a multra figyel. A benne kavargó emlékek a közelmult alakjai köré tapadnak és kényszerítik, hogy foglalkozzék velök. Egy ideig irodalmi tervekkel, gazdasági és politikai tanulmányokkal űzi el az egyre követelőbben jelentkező kényszert. Már Pesten is valami életkép-szerű regényen dolgozik, melyben meg akarja örökíteni a góbé nevet. Most itt a Zsadányi család című regényhez kezd, melyben a magnetizmust és a szociálizmust akarja előtérbe állítani. Tanulmányt ír „A keleti harcról és politikáról", felhívást a hegyaljai bortermelés megszervezéséről, stb. E tervek, az ezekkel kapcsolatos tanulmányok és alkotások, a sátoraljaújhelyi kicsiny társadalom kellemes és kellemetlen emberei, egy-egy átvonuló fogoly-csoport meglátogatása, a vidéki értelmiség tagjaihoz, főként Kazinczy Gáborhoz tett kirándulások, Arany János és Erdélyi János látogatása nála, szinte öt évig annyira betöltötték életét, hogy 1852—1853-i naplótöredékében még nyomát sem látjuk annak a szándéknak, hogy az emlékezések megírásához hozzá akart volna kezdeni.

1856. január 7-én írta meg élete legjelentősebb, bár csonkán maradt alkotásának, Emlékezéseinek előszavát. Az előszó tömör, különös szépségű mondatai már sejtetik, hogy itt a lélekelemzés és a jellemzés egyik legnagyobb, legöntudatosabb magyar író-művészével ismerkedünk meg. Emlékeket jegyez fel, ítéleteket mond másokról úgy, hogy mögötte ott látható mindig saját maga, amint a mult ellibbenő alakjait kutató szemmel nézi, hogy ellessen az álarc alatt egy-egy igazi, kendőzetlen, nemes, emberi vonást, a csalókán általtő szavak mögött egy-egy meztelen gondolatot, s a tömegnek szánt színészi taglejtés mögül kikandikáló, rosszul leplezett szándékot. E lázas figyelés és a vele kapcsolatos kínzó eszmélkedés eredményeképpen úgy tűnnek elő egyenként a szabadságharc kis és nagy emberei, hogy bár látszik vonásaikon a keményen ítélő bíró könyörtelensége, egy pillanatig sem hihetjük azt, hogy az ítélet megfogalmazója az alakot magát egyéni érdekből, személyi bosszúból, tudatos ellenszevből különlegesebben megmásítaná. Csak annyira torz és hamis egy-

egy alak képe, mint amennyire minden igazi egyéni, művészi alkotás torz és hamis.

A lélek kész, de a test erejét meghaladó feladatra vállalkozik. Pálffy már előbb is panaszkodott, hogy „melle ismét fáj, azt hiszi idegen lakó költözött bele, aki kiszorítja a régit", most, az Emlékezések írása közben újra maga jegyzi meg: „Betegségem erősebb nálánál (t. i. kezelőorvosánál) s talán minden orvosi tudománynál. Azért is sietek annyira ezekkel a jegyzetekkel, hogy a leírtat ritkán olvashatom el, mert szeretném bevégezni, míg erőm tart, mely naponta fogy". 1856. április 24-én haza írt levelében kihalt reményről és hanyatló szellemi erőről panaszkodik. „Még van ember oly boldogtalan, mint én s aki ily irtózatos lelkiállapotban élne?! Régen sem voltam boldog, egy titkos féreg rágódott mindíg lelkemen s újabban annyi minden járult hozzá, hogy most végtelen szerencsétlen vagyok. Legyetek hát szánalommal s elnézéssel irántam, akit súlyos szenvedése előbb-utóbb megöl! Helyzetem nehezíti az is, hogy az arcnak nem szabad mutatni, mit szenved a lélek." De betegsége súlyosodása közben is néha még reménykedik; terveket sző a társasági élet folytatására, habár a társaság sohasem tudja elnyomni a lelki gyötrődés szavát. „Megismertem az életet és embereket — írja naplójában. — Színlelés, látszat, önérdek, üres váz minden..." Számüzetése alatt el-elfogja a vágy Erdély után. A vágy és ugyanakkor a félelem, sőt rettegés is. „Hol fogom a jövőt végezni? — kérdi. — Talán Erdélyben? Nagyon terhemre kezd lenni e vándorélet: mindíg idegen födél alatt idegen arcokat látni önállás nélkül. Szeretnék már egyszer magam ura lenni. De megbírja-e lelkem a legirtózatosabb emlékek színhelyének látását? Ötévi távollét sem törölte ki, még csak nem is enyhítette azokat Nem segít okoskodás, nem az akaraterő; én komolyan félek Erdélyben a megőrüléstől... Érzem, hogy szakadnak meg apránként (lelkem) izmai. Sok van-e még hátra?"

A számüzetés hosszú éveiben egyre visszatérő kérdések ezek. A lelki fájdalmak és a testi szenvedés egyre fogyatja Pálffyban az életerőt és életkedvet. Az egykor erős férfi e súly alatt külsejében is mindjobban roskad. 1856-ban testi beteg-

sége már annyira nyilvánvaló, hogy a hivatalos körök, melyeknek eddig sátoraljaújhelyi „confinialtatását" köszönhette, belátják száműzetése céltalanságát és azt, hogy szabad menetelt kell adniok a betegségtől és a haza-vágyakozástól elgyötört Pálffynak. Sátoraljaújhelyen keresztül jött haza Erdélybe. Oda Erdélyi Jánoshoz ment, hogy átadja neki az utazás esetlegességeitől féltett kincsét, befejezetlen Emlékezéseit.

Hogyan, milyen útvonalon jutott vissza arra a földre, amelyhez a gyermek- és férfikor annyi emléke kapcsolta, nem tudjuk. Azonban már 1856. őszén hazajöhetett, mert 1857. január 20-án Tarcsafalván kelt levelében gr. Mikó Imréhez fordulva, ezeket írja: „Magyarországon valék, mint száműzött még, midőn Nagyméltóságod a kolozsvári Nemzeti Múzeumot nagyszerű áldozatával megalapítá... Azon perc óta, melyben tudomásomra jutott a Nagyméltóságod első föllépése a kitűzött szent cél felé, megmenteni nemzetünket az enyészettől, azon egy eszmével foglalkozik szellemem: mit bírnék én is áldozatul hozni a kezdeménynek oly bölcs tapintattal választott Múzeum fölsegítésére. S nehezen és fájdalmasan esik legelőször életemben — szegénységem. De ezért sem zúgolódom, mert kárpótlást lelek azon tudatban, mely szerint mult viszonyaim között is szegényebbül jövék ki a kísérletek nehéz idejéből, mint bementem vala... S egy súlyos betegségből legalább egy időre lett felüdülésem után azonnal megírám végrendeletemet, melyet idemellékelve, bátor vagyok a Nagyméltóságod alapító kezébe tenni le, s valamint végrendeletemben tevén, úgy ezáltal is bizalmas tisztelettel esedezem annak halálom utáni végrehajtásáért." — Egész vagyonát mint „egy testben megtörött, kifáradt, de lelkierőben meg nem fogyatkozott polgár utolsó fillérét" ajánlta fel a nagy célra. S valóban, mikor február 12-én választ írt Mikónak, rövid levele végén már annyira kimerültnek érezte magát, hogy kénytelen volt levelét bezárni. Utóiratában azonban még kéri, hogy haláláig e végrendelet maradjon kettejük titka. E kérés oka az volt, hogy öccse, bár bátyja száműzetése alatt maga használta a birtokot, a neki küldött összegek fejében és testvéri jusson is, magának akarta megszerezni a hagyatékot. Kétségtelenül ezért ír így e

második levélben Pálffy: „Nem hiúság ösztönzött ezen talán merész kérelemre, hanem csak általam ismert és nem nyilvánítható fontos okok, hogy (végrendeletem) végrehajtója egy olyan nagy tisztelet- és tekintélyben álló férfi legyen, mint Excellenciád."

1857. április 13-án ötvenhárom éves korában Tarcsafalván szabadult meg a testi és lelki szenvedésektől az erdélyi szellemek ez egyik legnagyobbika. S bár utolsó kívánsága nem teljesült, mert végrendeleti hagyatéka a családi önzés indította per miatt nem kerülhetett a két év mulva valóban megalakult Erdélyi Múzeum Egylet birtokába, az Emlékezéseknek az Erdélyi Múzeum kézirattárában ma is őrzött kézirata mégis csak erre az egyesületre maradt, mint minden anyagi hagyatéknál maradandóbb értékű, pazar szellemi örökség. Még szerencse, hogy ennek biztosításáról maga idejében gondoskodott, mert az örökösök Pálffy szellemi hagyatéka Tarcsafalván rekedt részének: jegyzeteinek, levelezéseinek, sőt Emlékezései, úgy látszik, még nemrég is meglevő első fogalmazványának és talán folytatásának elkallódását nem tartották érdemesnek megakadályozni. Hogy szellemi életünkben milyen pótolhatatlan veszteség ez, azt csak az értheti meg igazán, aki őszinte érdeklődéssel merül el a mult század három évtizedének mozgalmas világát kiváló jellemzőerővel, a stílus különleges, gyakran tündöklletes szépségeivel visszatükröző Emlékezések olvasásában.

SZABÓ T. ATTILA

PÁLFFY JÁNOS

EMLÉKEZÉSEI

ELŐSZÓ

Megállapodva az élet közép-útján, mint kifáradt vándor visszatekintek a multba. Felköltöm lelkemben emlékét a régi és közelebb lefolyt eseményeknek, melyekben közvetve vagy közvetlenül én is részt vettem. Szellemem elé idézek élőket és holtakat, kikkel pályámon találkoztam, mérlegelve akaratot és erőt, cselekvényt és eredményt.

Nem szándékom történelmet írni; nem szabályszerű történelmi emlékiratot, sem biográfiákat. Följegyzem egyszerűleg az eseményeket, de csak azokat, melyeket enmagam láttam, hallottam vagy tényekből merítettem. Elmondom ezek iránt saját nézetemet és véleményemet, tapasztalás, személyes meggyőződés s legjobb felfogásom szerint őszintén és igazán.

Ítéletet mondok azon személyek fölött, kiket személyesen ismertem, s csak ezek fölött, s kik egy vagy más tekintetben, szerényül vagy fényesen, erényben vagy beszennyezve fölmerültek a köz- vagy magánéletben, — ítéletet elismerés- és tisztelettel, vagy megróva és kárhoztatva. Ítéletemben tévedhetek, de nem szándokomban. Isten és emberek ítélnek fölöttem is. Mert elmondom saját életemből is, kíméletlen szigor-, de igazságérzettel, mint másokról, mindazt, ami netalán említést érdemel.

De én nem a jelennek írok.

A jelennek, főleg a közelebb mult idők eseményei s történelmi embereiről csak szolgalélek írhat most bértollal hazugságot. Én nem akarom elferdíteni az igazságot; nem akarom beszennyezni az erényt, dicső-

íteni a bűnt. Ezt kellene pedig tennem, ha a merev zsarnokság ezen korában, a jelennek akarnék írni azokról, kik tisztán jöttek ki a becsület tűzpróbájából, vagy azokról, kik a nemzeti test fekélyei lettek.

Én a multból írok a jövőnek.

A jövőnek azon rendületlen hitben, mely nélkül egy óráig sem akarnék élni, hogy nemzetemnek van jövője, hogy a „magyar nem volt, hanem lesz." A jövőnek azon kecsegtető hiedelemben, hogy az utókor találand talán egyszerű és igénytelen jegyzeteimben olyant is, mi megérdemli, hogy megmentessék a feledéstől. A jövőnek végre, azon reményben, hogy ezen nem nagy biztosságban írott lapokat, kikerülve talán a kémek szaglaló figyelmét, bevégezhetem, s hogy átszállnak azon jobb időbe, melynek szánvák, s mely hogy eljövend egy nálunknál boldogabb nemzedék számára, Isten után hiszem és reméllem.

Irtam Sátoralja-Ujhelyt, az 1856. év január 7. napján.

ALMÁSY MANÓ

Jó hazafi, családapa, jó gazda. Azon kevés magyar urak közé tartozik, kiknek házi körében a társalgás mindig magyar. Kedvenc gyermeke úgy látszik *Gyula*, ki becsületességre meg is érdemli az apai szeretetet, de nem az emberek becsülését, mert ő is azon nem kis számú fiatalok közé tartozik, kik nem képesek maguknak nemesebb foglalkozást teremteni, s korhelység és betyárságban hiszik csak föllelhetni az unatkozás ellenmérgét. Szabolcs s különösen Gömör bír legtöbb ilyen haszontalan passzív-becsületes fiatalsággal. Valóban, ha az ember a jövőre gondol, s végig tekint a haza fiatalságán, mely a nemzet jövő sorsát tartja kezei között, keble eltelik aggodalom és bánattal. Soha talán nem volt Magyarországnak oly üres fejű, s üres keblű ifjú nemzedéke, mint jelenben az, mely az élet 18—26 évei között áll. Ezek (nem értem a kivételeket) semmit sem tudnak, mert semmit sem tanultak. Ők 848-ban gyermekebbek voltak, mintsem résztvehettek volna a forradalomban, hogy legalább lelkük edződhetett volna a harc viharában, ha szellemök nem mívelődhetett, félbeszakasztván az események miatt a tanolást. Ezen mozgékony idő volt ugyan réájok is hatással, de a legkárosabbal: nem tűrtek többé féket. Ők emancipálták magukat s neki rohantak férfi akarattal, férfi erő nélkül az élet élveinek, melyek testi erejöket megtörték, s lelki tehetségöket eltompították. Ők test és lélekben tehetetlen öregek lettek fiatal évekkel. Nincs ezekben semmi komolyság, semmi reálitás. Haza s ennek jövője, nemzetiség, köz-

ügy, hasznos foglalkozás, — mindezek oly dolgok előttük, amik felfogásuk s akaratuk körén kívül esnek.

Szegény magyar haza! Minő sors vár reád, mikor majd ezek veszik át szent ügyed kezelését?!

ALMÁSY PÁL

Képviselő, a képviselőház másod-elnöke 1848-ban Pesten és 1849-ben Debreczenben, de Szegedre nem követte az országgyűlést. Kivándorlott 1849. júliusban. Neve akasztófára szegeztetett 851. szeptember 22-én. Most Brüsselben él mint politikai menekvő.

Almásy Pál ezidőben egyike volt Magyarország legszebb férfiainak. Külseje hű tükre nemes szíve- és lelkének. Jelleme lovagias érzületéből sarjazott fel, s ezen irányban következetesen határozott és szilárd maradott, a forradalom kisérletdús időszakának minden árnyalatai között, híven önmagához, követve tántorgás nélkül a becsület ösvényét akkor is, midőn legbensőbb meggyőződése éles ellenkezésbe hozta tettét elvével.

Ő nem bír sem éles ész, sem átható szelemmel, de sok józan felfogás és úgyszólva lelki tudatával annak, ami politikailag is helyes vagy helytelen, hasznos vagy vészhozó.

Ő nem volt forradalmár, *mert* nem látott eszélyes, higgadt, előre számító vezényletet, s mégis lépést tartva a forradalommal, haladott előre, mert nemes lelkét fellázította azon álnokság és erőszak, melyet a nemzet irányában az osztrák kormány elkövetett. Ő nem annyira történelmi tanulmányozás és okoskodás következtében, mint inkább neveltetése, társadalmi állása, és egyéni hajlamánál fogva monarchikus volt, s mégis kimondta az elnöki székből 1849. április 14-én a Habsburg-Lotharingi ház száműzetését a magyar királyi székből, pedig tudta, hogy ha a forradalom győzend, a dinasztia számüzésében a monarchismus száműzését

enunciálta előlegesen, s pedig tudta és mondotta is, hogy e napon saját halálos ítéletét írta alá. És ne gondolja senki, hogy ez nála gyengeség, vagy akaratbiány volt, sőt épen ekkor bizonyított legtöbb akaraterőt, azon erejét a léleknek, melyet csak lovagias becsület-érzés költhet fel az emberben. És ő akkor is kijelenti a képviselőház vagy jobban mondva Kossuthnak ezen kontár határozatát, ha tudja, hogy a gyűlésből egyenesen a vesztőhelyre kell mennie, s ment volna büszkén fölemelt fővel, azon megnyugtató lelki-tudattal, hogy kötelességét *mint elnök* teljesítette. Igen, mert ezt parancsolta a becsület, mely jellemének irányadója volt. Ő bánta ugyan, hogy le nem mondott az elnökségről akkor, mikor én lemondtam, amint akart is, s amit akkor teljes becsülettel tehet ő is, de mielőtt lemondását beadhatta volna, Kossuth az alsó táborba küldötte őtet biztosítani a nemzetnek ezen hadsereget, melynek főbb tisztjei között többen voltak, kik Pestnek az osztrákok általi elfoglalása miatt megrémülve, elpártolás által szerettek volna maguknak bűnbocsánatot szerezni.

Almásynak sikerült megmenteni a hadsereget, de távolléte alatt a dolgok akként alakultak, hogy elnökválasztás esetében, az elnöki székbe hihetőleg Madarász József jutott volna. Ő tehát, hogy megmenthesse a nemzetet egy Madarász elnökségének gyalázatától, s barátainak kérelmére is, megtartotta az elnökséget, s megtartotta április 14-én is, gyalázatnak, mert gyávaságnak tartván ekkor a visszalépést, miután ő is, mint mi mindnyájan, csak április 13-án tudtuk meg, hogy Kossuth a dinasztia száműzésit még ez nap akarja az országgyűlés elébe terjeszteni. Sőt a képviselők nyolctized része nem előbb, hanem csak 13-án estve a titkos gyűlésben tudta meg az egészet. Április 14-én Becski Andrásnál, hol mintegy 20-an kosztoztunk, Almásy, ezen valóban férfias férfi, könnyezett, mert fájt magyar lelkének a képviselőház ezen, nemcsak politikátlan, hanem őrült lépése, s fájt szívének azon tudat, hogy

meggyőződése ellen kényszerítette cselekedni — a becsületfogalom. Én sohasem becsültem embert annyira, mint őtet ekkor. Úgy egyeztünk volt Pesten 849 júniusban, hogy együtt hagyjuk el az országot, menekülni a kivégeztetés elől, melyet mindketten bizonyosnak tartottunk magunkra; meg volt határozva a nap és óra is, de nem tudtam magam elhatározni az utolsó percben — ide hagyni e szegény hazát. Én nem jelentem meg a meghatározott időben, s Almásy, kinek nem volt vesztenivaló ideje, elutazott és szerencsésen ki is menekült. Most mint mondám Brüsselben él, s mindazok szerint, kik az utóbbi időben külföldön jártak, tehetségéhez képest sok jót teszen a szegényebb menekültekkel. — A menekültek között sok tiszteletre és szeretetreméltó egyéniség van. De mindezek között Almásy Pál és Teleky László azok, kiket mindeniknél inkább óhajtanék még egyszer keblemre szorítani.

Adja Isten, hogy úgy legyen!!

GRÓF ANDRÁSSY GYÖRGY

Személyesen 1855-ben ismertem meg Sátoralja Újhelyt, a hegyalji bortermelő gazdák őszi gyűlésében, midőn az elhalt Breczenheim herceg helyett ezen intézet elnökévé választatott.

Andrássy György azon kevés magyar főurak közé tartozik, kik e szegény hazát szeretik egyaránt jó és rossz napjaiban, s felvirágzását szívén hordja. Ő felfogta azon igazságot, hogy a honnak sohasem volt nagyobb szüksége fiai mindenikének munkásságára, mint napjainkban, mívelni az elvesztett politikai és közigazgatási tér helyett, kettőztetett ügy-szeretet- s szívós akarat-erővel a szellemi és anyagi, félig vagy egészen parlag mezőt. Ő nemcsak szorgalmas és okszerű mezei gazda, hanem ott találjuk nevét a közvállalatok élén is. Épen ma olvasám a Pesti Naplóban, hogy a gróf megnyerte a kormány engedé-

lyét a Kassa—Eperjes—Tarnow—Szolnok—Debrecen —Temesvár és Miskolcz—Czegléd-i vasútvonalok elő-munkálataira.

Valahára talán kiemelkedik a magyar arisztokrácia is azon, a nemzetre szégyenletes és bosszantó, önmagára káros és lealacsonyító, dermedtség, közönyösség és nemzeti fitymálásból, melyben eddig, különösen a forradalom után, elsüllyedve tengette hozza és a nemzethez nem illő életét. Most a Győr—Belgrád és Sopron—Kanizsa-i megindult vasút-vállalatok élén is ott találjuk néhányoknak nevét. Valóban ideje is, hogy ébredjenek, s hogy lemossák osztályukról azon szennyfoltot, mely 849-ben Pozsonyban tapadt reája, s ha azt nem akarják, hogy tehetetlenné váljanak, bármiként változzanak is a viszonyok.

GRÓF ANDRÁSSY GYULA

Zemplin megye főispánja 1848-ban. Ezen év vége felé Kossuth Constantinápolyba küldötte. Nem is tért vissza többé hazájába. Elítéltetett s neve akasztófára szegeztetett 1851. szeptember 22-én Pesten, s most Párisban él egyiránt szeretve és becsülve magyar és idegen, valamint szeretet- és tisztelettel emlékezik róla nemcsak egykori megyéje, hanem az ország is.

BÁRÓ APOR JÓZSEF

Háromszék követe 1834, 1837 s 1841-i országgyűléseken. Határozott jellem, becsületes ember, helyes felfogás- és sok természetes ésszel. Mindig az ellenzékhez tartozott. Az erdélyi arisztokráciánál divat volt egymásnak gúnynevet adni, s maguk közötti társalgásban sohasem is nevezték egymást más neven. Az Apor József gúnyneve Góbé volt. Erdélyben a székelyeket általában góbéknak gúnyolják, ami ártatlanul vagy

együgyűleg is furfangos embert jelent. Én azt hiszem, hogy a székely góbé, s a magyarországi kópé eredetileg egy jelentőséggel bír.*

ARANY JÁNOS

Arany egyike Magyarország legnagyobb költőinek, s neve egy vonalon áll a Vörösmarty és Petőfi neveivel. Toldyja kivívta az ángol, francia és német ítészek tiszteletét is. Ő a forradalom előtt és alatt szalontai falusi jegyző volt; most Nagy Kőrösön tanár. Én 1855 szeptemberben ismerkedtem meg vele, midőn Tompa Mihállyal Zemplint utazván be, engem is fölkerestek Sátoralja Újhelyett, s innen együtt mentünk, velünk jőve Szemere Miklós és Vályi Pál is Sáros Patakra Erdélyi Jánoshoz, kinél egy jó estvét töltöttünk. Aranyt a felületes vizsgáló inkább rút, mint szép embernek tartja. Az ő — lelki — szépsége, mely az arcnak vonzó s ellenállhatatlan kellemet kölcsönöz, szemében s nézésében, és ezek kifejezésében áll. E szemben félreismerhetetlenül nyilatkozik a geniálitás, a hatalmas költői szellem, s a gyermeteg kedélyesség. Ő higgadt komoly férfi.

*GRÓF ATTEMS***

Cs. kir. nyugalmazott huszárkapitány, vagy talán őrnagy, s 1849—50- és 51-ben tagja a pesti haditörvényszéknek, mely annyi becsületes és szabad magyar emberre mondotta ki a halálos ítéletet önkénytesen és parancs szóra, legtávolabbi fogalmával sem bírván sem

* A *kópé* a román *copil* (fiú) származéka, a *góbé* pedig amannak alakváltozata. A *kópé*-ből a *góbé* úgy alakult, mint ahogy a régebbi *kazdag*-ból *gazdag*, a *cavalier*-ből *gavalér*, a *kirän*-ből *girëny: görény* lett.

** A családnév után ( )-ben: *Keresztnevét nem tudom.* — Nekem sem sikerült nevét kiegészítenem.

a hazai törvénynek, sem a viszonyoknak, nem engedvén a vádlottnak, ki merőben idegen és törvénytelen ítélőszék elébe voncoltatott(!), szóbeli saját védelmén kívül (melyet az auditor* német nyelven, s tetszés szerint jegyzett föl), sem más védőt, sem tanúk eléállítását. Attems becsületes ember volt, aki szívesen segittendett, de nem állott hatalmában.

ÁGOSTON JÓZSEF

Képviselő 1848-ban, amnesztiát nyert 1850. júliusban, mint egyike azon 209 — úgynevezett „compromittált" egyénnek, kiknek a császár amnesztiát adott. Ezen amnesztia a Haynau július 5-i szeszélyes eljárásának erkölcsi kényszerűséggel bíró kifolyása volt. A maga helyén bővebben fogok erről szólani.

Ágoston Pesten a szélső baloldalhoz, vagyis a Madarász-párthoz tartozott. Sokszor, hosszadalmasan és unalmasan beszélt. Mikor az országgyűlés Debreczenbe ment, Ágoston nem követte, később azonban, többekhez hasonlólag az eseményekből a dolgok jobbra fordulását vélvén kiokoskodni, megjelent Debreczenben, nevének a képviselők sorából lett kitörlése után, elkövetve mindent, hogy visszavetessék, de hasztalanul, noha szép neje nem egy befolyásosabb képviselőnél alázta meg magát, mint kérelmes. — E nőnek 1850-ben nagy befolyása volt Ernst császári staabs-auditorra.** Schodelnőnek pedig Ágostonnőre. Ezen a csatornán tudtunk meg mi, akik foglyok voltunk s azok is kik szabadlábon védelmezhették magukat, sok oly dolgot, melyet előre tudni hasznos volt.

Általában szólva, Ágoston sem tehetség, sem jellem, de nem is ostoba s nem is rossz ember. Ő olyan, amilyen legtöbb ember van a világon: gyenge ember.

* = hadbíró.
** = főhadbíró.

ÁNYOS PÁL

Képviselő 1848-ban. Ő sem követte az országgyűlést Debreczenbe, s ezért amnesztiát kapott 1850. júliusban. Ányos csak arról nevezetes, hogy az egész országgyűlés alatt csak egyszer szólalt meg, s az is szerencsétlenül ütött ki. A pálinkafőzés megadóztatása tárgyaltatott. Ő nagynak találta a kivetett adót, mert ő maga is nagyban főzette a pálinkát; nem állhatta meg tehát, hogy fel ne szólaljon, de zavarba jövén, azt találta mondani, hogy ő ezen a téren elegendő ismerettel bír, miután ő évek óta és nagy mennyiségben főzeti — a krumplit pálinkából. Másnap Pálfi Albert, a „Martius 15-ike" szerkesztője jó tréfát csinált ebből magának és a közönségnek, nevetségessé téve a „szűz beszéd"-et. Ányos nem értette a tréfát s elégtételt követelt. Ők megverekedtek, s Pálfi kalapja emléklövést kapott. Ányos ezzel nem akart megelégedni; ő újból lőni akart, és miként mondta mindig lőni egész nap mindaddig, míg agyonlövi ellenfelét. Segédnökei csak nagy bajjal tudták lecsillapítni.

BAJZA JÓZSEF

Bajzát 848-ban ismertem meg, adván néki Kossuth, mint a Kossuth Hirlap szerkesztőjének azon nem indokolható előjogot, hogy a honvédelmi bizotmány ülésein, mint néma figyelő, jelen lehessen. Kritikai lapjai s nehány versei többet érnek, mint politikai tehetsége. Szánandó sorsra jutott szegény: ezen utóbbi időben elméjében meghabarodott.

BAKÓ JÓZSEF

Birtokos Udvarhelyszékben, Siklodon, azelőtt gazdasági tiszt br. Jó'sika Jánosnál, ahol megvagyonosodott. Ezen ember életében arról lett nevezetes, hogy

éveken át, egész haláláig vaknak adta ki magát, s e nehéz szerepet, noha jól látott, vaskövetkezetességgel vitte keresztül. Ő a kormány kémje volt, természeti ösztönből inkább, mint anyagi haszonért. Nem volt senki Udvarhelyszéken, s a szomszéd hatóságokban, kit Bakó meg ne tisztelt volna titkos vagy nyilvános feladásaival. Ezen szenvedélye (mert inkább lehet ennek, mint haszonvágynak nevezni) végre is életébe került.

Erdélyben az adóztatás rendszere a forradalom előtt más volt, mint Magyarországon. Ott az adóbiztosok minden évben öszveírták minden helységben az adózók köblöseit* s marháit, e szerint róván ki a reájok eső adómennyiséget. Ezen adórendszer mellett, ha azt az illető tisztviselők szigorúan kezelik, Erdély adózó népe néhány év alatt tönkrejut. A hatósági pénztárnokok és adóbiztosok tehát, ahelyett, hogy kimenve a határra, s bejárva a pajtákot, minden köblöst s minden marhát bejegyeztek volna, megelégedtek azzal, hogy öszvehíván a helység bíráit és esküttjeit, ezeknek szóbeli feladása nyomán készítették az adótabellákat. Természetes, hogy a helység előljáróinak sem állván érdekökben a szigorú eljárás, annyi köblöst s főleg marhát vontak ki az adó alól, amennyit csak lehetett. Ezen eljárást ismerte az erdélyi kormányszék is, de szemet hunyt, nem tudván másként segíteni a szegény adózón. Ezt szükség volt elmondanom, hogy érthető legyen a Bakó tragikus vége. — Bakó 1846-ban feladást menesztett a kormányszékhez, bevádolván Udvarhelyszék egész tisztikarát az adó-öszveírás miatt, mely által a királyi kincstár évenként roppant öszveggel károsodik, s szigorú nyomozást és idegen hatósági tisztek általi öszveírást kért. A kormányszék természetesen igent mondott, a feladást ad acta tette, s a

* E tájt a földeket aszerint mérték, hogy hány *köböl (mérő)* gabonát lehetett bele vetni. Egyébként egy *pozsonyi mérő* 62·5, egy *pesti mérő* 93·7 lit. volt.

836-i öszveírásban mi változás sem történt. Bakó ekkor Bécsbe ment Metternich herceghez, s bevádolta a kormányszéket is. Ennek következése a lett, hogy a kormányszék parancsolatot kapott a végre, hogy az 1837-i adóöszveírást az egész országban magok a tartományi biztosok személyesen hajtsák végre, minden köblöst a helyszínén, s minden marhát a pajtákban írván öszve. Úgy is lett. A többi tartományi biztosok az ország más részeiben oly módon jártak el, hogy az adó majd mitsem emelkedett, hanem a Székelyföld biztosa, Thury Ignác, érdemet akarván magának szerezni, nagyon szigorán, s a rendelet betű értelmében kezdette meg az öszveírást legelőbb is Udvarhelyszéken, Szolokmában. Ezen helység határos Siklod- és Kismöddel* is, ahol én laktam. Thury bevégezvén Szolokmában az öszveírást, mely e nagyon kis falu adóját néhány száz forinttal szaporította, átment Siklódra. Ez nagy helység, két nagy meredek hegy oldalában fekszik, melyek között patak foly. A siklódiak, kik mind szabad székelyek, s egyetlen úr sem lakott közöttük, Bakót a félurat kivéve, már értesültek volt a szolokmai öszveírásról. Thury hasonló modorban kezdette meg Siklódon is az öszveírást a helység házánál. Bakó jelen volt, s ha netalán Thury néha engedékeny akart lenni, Bakó fenyegette nyiltan a falusiak előtt, hogy őt is feladja Metternichnek. Ez így folyt egy nap. A falusiak csendesen és engedelmesen viselték magukat. Estvefelé Thury, talán sejtve mégis valamit, befogatott s Etédre ment hálni, másnap visszatérendő. Mikor Thury felült a szánjába, Bakó kérte, hogy venné föl őtet, s vinné el házáig, mely útba esett, de Thury nem vette fel, Bakó tehát saját szánja után küldött, s azalatt vissza ment a falusiakkal együtt a helység házába. Alig volt Bakó a szobában, az emberek kezdettek betódulni, mind többen-többen, nyomva az elsőket előbbre, s ezek Bakót egész a falig, míg a tömeg testsúlya agyon-

* Ma: *Küsmöd.*

nyomta, anélkül, hogy valaki csak egy újjal is bántotta, vagy hogy ezen feldühödött sokaság az egész eljárás alatt egyetlen egyet szólt volna. Bakó meghalt. Ekkor a falusiak eltávoztak, s a szobában ott hagyták a hullát, melyet az azalatt megérkezett kocsis lélektelenül s egymagában talált a padlaton. Ennek híre még azon éjjen Etédre hatott, s Thury hajnalban tovább állott, nem folytatva többé sehol az öszveírást.

Testvérem, Pálffy Elek, mint ezen kerület királybírája, megkezdette a nyomozást, de eredményre nem jutott. Az egész falu, öreg és gyermek, férfi és aszszony egy emberré vált, s ezen egy nem vallott. Az egész falut befogatni nem lehetett, egyébiránt is a szabad székelyt a törvények szerint sem testi büntetéssel büntetni, sem az elítélés előtt befogatni nem volt szabad, a tettenérés esetén kívül. A dolog Bécsig ment, s onnan jött rendelet következtében egy lovas divizió rendeltetett Siklódra mint katonai executio a polgári hatóság mellé, remélve ott fent Bécsben, hogy annyi katona és ló tartása s a fegyver látása majd megfélemlíti a siklódiakat. De rosszul ismerték akkor is Bécsben a székelyt! Mikor a divizió gr. Török Sándor őrnagy — mostan F. M. L.* — vezérlete alatt Siklódhoz közelgett, a falusiak a hegyről nézték. Ekkor mondotta egyik közülök azon nevezetes mondatot, melynek értelmét egész horderejében ő maga legkevesebbé fogta fel: „Héj komé! Ne volna csak több katona a világon, evvel majd csak elbánnánk". — Mi is, t. i. Magyarország elmondhattuk volna teljes öntudattal 849-ben az osztrákokkal szemközt a jó székely szavait. — A dolog vége az lett, hogy miután gr. Török mintegy 300 emberével és lovával talán két hónapig Siklódon unatkozott, s a nyomozás folyt, egy 80 éves aggastyán eléállott, s azt vallotta, hogy ő egymaga, anélkül, hogy egy lélek is tudott volna felőle, ő maga nyomta agyon Bakót.

* Feldmarschal-leutnant = altábornagy.

A katonaság elment, az öreg ember törvényes kezesség mellett szabadlábon maradott a per lefolyásáig, mely avval végződött, hogy az öreg ember, ki magát a faluért feláldozni akarta, még azon évben meghalt, szép természetes halállal. — Igen sajnálom, hogy nevét elfelejtvén, nem adhatom át az utókornak. A Bakó halálán pedig mindenki örvendett, még az is, aki az ily népbíróságot semmi viszonyok között sem helyeselheti.

DR. BALASSA JÁNOS

Magyarország leghíresebb orvosa, egy kedves, művelt ember. Haynau valami csekélységért Balassát is elítéltette, talán négy vagy hat hónapi fogságra, de két hónap mulva szabadon bocsátotta, talán csak azért, mert megunta azon tömérdek kérvényt, melylyel Balassa mellett naponta ostromoltatott.

BALASSA KONSTANTIN *

Nyugalmazott huszárőrnagy, s a haditörvényszék tagja Pesten. Ő írta a hadseregben annyira elterjedt kézikönyvet a lovak szelíd bánásmód általi vasaltatásáról. Egyébiránt nevét csak azért jegyeztem föl, hogy az utókor legalább tudja, kik voltak azon emberek, akik a veszterhes és véres időben életünk és vagyonunk fölött tetszés szerint ítéltek.

BALOGH DÁNIEL

Főhadnagy 830-ban a főherceg József nevét viselt 2. huszárezredben. Ezen ember inkább csak úgy, mint lélektani talány vagy tanolmány tette önmagát nevezetessé.

* Keresztneve helyett ()-ben: *Keresztnevét nem tudom.*

Balogh mint közlegény kezdette meg a katonai pályát. A francia háború alatt, mint káplár és őrmester egyike volt nemcsak a legvitézebb, hanem a legvakmerőbb katonáknak. Merészsége közmondásos volt az ezredben, s csaknem az őrültségig ment. Mellét egy arany és egy ezüst érme díszítette. Később hadnagy lett, s 829-ben első főhadnagy volt. Ekkor más ezredből elejébe hozták gr. Szechént kapitánynak. Ez egy horgas lábú, csámpás uracs volt, ki nemhogy valaha lőport szagolt volna, hanem mindössze is alig szolgált pár év óta. Ez természetesen a többi fő- és alhadnagyokat is, de különösen Baloghot nagyban bosszantotta. A tisztek rövid úton elbántak volna Szechénnel, de ép ezen időtájt igen szigorúan tilalmaztatott a hadseregben a párbaj. A fő- s alhadnagyok tehát abban egyeztek meg, hogy Szechént se ne provokálják, se ne inzultálják szóval és tettel, hanem csak erkölcsileg. Úgy is lett. Ha Szecsén bement valamelyikhez, az kiment a szobából; ha vendéglőben leült egy asztalhoz, a többiek fölkeltek. Ez hosszason így folyt, s Szechén mindezt zsebretette. Végre Balogh megunta ezt a passzívitást, s szóval is inzultálta Szechént. Ez elégtételt követelt és Balogh — megtagadta. Ezen esemény roppant zajt ütött a tisztek között, s Baloghot kérdőre vonták. Ő azzal mentette magát, hogy úgy egyeztek volt, hogy ne verekedjenek Szechénnel. A tisztek azt felelték, miként ők csak abban egyeztek meg, hogy szóval ne inzultálják Szechént, de nem abban, hogy meg nem verekednek vele, ha ő kér elégtételt bármelyiktől is, s miután Balogh szóval is megsértette Szechént, s ez kihívta, kötelessége megverekedni. Balogh most azzal kezdette magát mentegetni, hogy neki egy öreg anyja van, s mit fog az csinálni, ha ő elesik, s ezen egyszer oly merész katona sírni kezdett. Ezt megtudván az ezredes, királyi herceg Würtemberg Sándor, más ürügy alatt profoszhoz* küldte Baloghot. Ekkor

* Profos = börtönőr.

két hadnagy, Fachini és Gombos bementek Baloghoz, egy harmadik kardot is vive magukkal köpenyegök alatt, kényszeríteni akarták, hogy ha Szechénnel netalán következetességből nem akar verekedni, bizonyítsa be, hogy ezt nem gyávaságból teszi, s vívjon meg közülök egyikkel. Balogh ezt is megtagadta. Ekkor Gombos és Fachini a Balogh kezébe adták a harmadik kardot, s ők a magokéval elkezdették kardlapozni, hogy kényszerítsék párbajra a tisztikar becsületiért. Mind hasztalan. Balogh tűrte a meggyalázó ütéseket és sirt. Az ezredes, ki mindezt tudta, néhány hónapig profosznál tartotta Baloghot, s ekkor áttették a Fuhrocsenhez. Ezen idő alatt, addig fekete haja tökéletesen megfehéredett s félév mulva bánatában meghalt. Az ezred legvitézebb katonája ily gyáván végezte pályáját.

BALOGH JÁNOS

Hajdan híres barsi követ, 1848-ban képviselő. 1849-ben kivándorlott Törökországba; 851-ben szeptember 22-én neve akasztófára szegeztetett Pesten. Balogh János és névrokona, Balogh Dániel között az a hasonlatosság van, hogy mindkettő fényesen kezdette pályáját, s mindkettő nyomorultul végezte. Balogh János a forradalom alatt sehogy sem igazolta azelőtti hírét. Ő nem tanúsított legkisebb tehetséget is, sem mint szónok, sem mint politikus, legkevésbbé pedig jellemet, sem mint a nemzet képviselője, sem mint férfi. Mint oly képviselő, akit multja feljogosított arra, hogy egyike legyen az irányadóknak, nemcsak állást nem bírt foglalni, hanem cél, irány, elv és akarat nélkül engedve magát a napi események hullámzása által egy ideig jobbra és balra löketni, azután a Madarászok vak eszközévé aljasult, lesüllyedve az erkölcsiség azon legalacsonyabb fokáig, melyen a hóhérinas áll. Mert tagadhatatlan, hogy ő a Lambert tábornok meg-

gyilkoltatásában tényleges eszköze volt Madarász Lászlónak. Annyi bizonyos, hogy azon gyászos vérnapon és órában többen látták Baloghot egy szuronyos puskával a felbőszült tömeg között, nemcsak a hídfőnél, hanem a hídon is, úszítva a vérszomjas népsöpredéket az áldozatra. Megerősíti ezen gyanút a következő eset is. A képviselőház elnökei a ház tisztje, Ári által naponkint bizonyos számú nemzetőrt rendeltek ki szolgálatra, kik a városi redoute-teremnek (hol a gyűlések tartattak), udvarán, lépcsőin s más helyeken őrt állottak. A Lambert meggyilkolása után pár héttel egy nemzetőr jelentette magát Pázmándy Dénes elnöknél, jelentve, hogy szeptember 28-án 1 óra tájt egy nagy fekete szakállú, középkorú és termetű, barna úr lerohanva a teremből a lépcsőkön, megszólította őtet, a nemzetőrt, ki épen a lépcső alján őrt állott, hogy adja által neki egy kis időre szuronyos puskáját. A nemzetőr vonakodott, de azon úr részint kérelem és fenyegetés által mondván, hogy ő mint képviselő parancsol a nemzetőrnek, részint erővel elvette a puskát, s odaadta helyette botját, melyet a nemzetőr Pázmándynak átadott, mondván, hogy tartsa meg addig, míg ő a puskát visszahozza. Pázmándy a nemzetőrtől átvett botban azonnal reáismert a Balogh botjára. A nemzetőr puskáját követelte Pázmándy által visszaadatni, de miután a puska elveszett, a nemzetőr anélkül, hogy azon úr nevét megtudhatta volna, más puskát kapott. Egyébiránt Kossuth, ha talán maga nem adta is az intést Baloghnak, de tudta, hogy ez minő részt vett a Lambert meggyilkoltatásában, mert még aznap Komáromba küldötte Baloghot hivatalos minőségben, s ha jól emlékszem, többé vissza sem jött, hanem talán a táborba ment s később kimenekült Törökországba. A gyanú szennye mindenesetre reátapadott. Vele kivándorlott egyik fiát (keresztnevét nem tudom), még súlyosabb és borzasztóbb vád terheli, az t. i. hogy Bemet ő mérgezte volna meg. Legalább többen azok közöl, főleg honvédtisztek, kik Tö-

rökországba menekültek s később visszatértek, egyhangúlag állították ezt. Én mindjárt kezdetben, mikor Baloghot 848-ban megismertem, véghetetlenül bámultam, hogy miként dicsőíthette egykor két ország ezen ember nevét. Egyébiránt több magyarországi, ú. n. megyei és országgyűlési notabilitással jártam így. A távolból, mielőtt személyesen ismertem volna őket, többet közülök nemcsak bámultam, hanem valóságos kegyelettel viseltettem irántuk, mintegy szédelegve tekintve föl azon mérhetetlen magasságba, ahol őket fölöttem állani képzeltem; a közelben aztán egyszerre vagy lassankint lefoszlott fejökről a dicssugár, s hasonlók lettek a holt tengerágak foszforikus tüzéhez, mely csak estve és a távolból szikrázik fel, ha mozgásba hozatik, hasonlólag a legmeglepőbb tüzijátékhoz, s pedig az egész nem egyéb poshadt vízcseppeknél.

BARCSAY JÁNOS

Ítélőmester Erdélyben 841 előtt. Ezen év köröl, de nem emlékszem, mikor, egy tutajon állván a Maroson, véletlenül a vízbe esett, s amint belekapaszkodva a tutaj fájába, föl akart emelkedni, egy más tutajt a víz odacsapott s feje a kettő között összezúzódott. Barcsay János egy igen nagyon becsületes és értelmes ember volt; nagyanyja Pálffy leány, s testvére volt az én nagyatyámnak. Neje br. Jósika leány. Egy fia és egy leánya maradott. A fiúból, hogy mi lett, nem tudom; Polixéne leánya — gr. Lázár Móricnő — lelkes honleány s nagyon eszes nő. Eszes és jól eltalált bírálatot írt a Pesti Naplóban 855-ben Kemény Zsigmondról mint regényíróról.

BARNA MIHÁLY

Forradalom előtt semmi, de a szó valódi értelmében semmi. Forradalom alatt forradalmár — szó-

val, forradalom után császári megye-törvényszéki ülnök Sátoralja Újhelyt. ———————— A Barna úr atyja szakács volt; ő maga szatócsinas itten, azután eszébe jutott úrnak lenni, s egy kevés törvényt tanolván, ügyvédi segéd lett. 850-ben pedig neki esvén ő is a már nem félelmes, mert meghalt forradalomnak, harapta és marta amint tudta, s az osztrák kormány aztán e szép kutya-tulajdonért megyei ülnökké tette, de már 854-ben elcsapta, mert még neki is sok volt a Barna úr megvesztegethetősége, mint bírónak. Bizony pedig, akit ez a kormány erkölcsi hiba miatt lök el, annak nem közönséges romlott embernek kell lenni; Barna úr pedig politikai ürügyet nem szolgáltatott, mert hiszen odáig ment, hogy mikor a rendelet lejött az itteni törvényszékhez, hogy ügykezelését ezután németül vigye, Barna úr, ki nagyon rosszul beszél s még rosszabbul ír németül, azt nyilvánította a törvényszék gyűlésében, miszerint ő nagyon örvend ezen rendeletnek, mert ő jobban szeret németül beszélni és írni, mint magyarul. — S lám mégis elcsapták.

Ilyen *becsületes magyar* emberek a mostani magyar hivatalnokok, nagyon, de nagyon kevés kivétellel.

BARTHA MÓZES

Erdélyi kormányszéki secretarius 1823-ban és a köröl. A jó öreg úrról csak azért teszek említést, mert egy vagy két évig mint tanuló nála kosztoztam, s mert csaknem mint gyermek szerelmes voltam szép Rózsi leányába. Ez volt első szerelmem, a szerelem virágpora, mely mit sem tudott vágyakról, mely nem kérdezte, hogy szerettetik-e, melynek egyetlen boldogsága, élete: ábrándozás. — Mily boldog idők voltak ezek!

BARTHOS EDE

Képviselő és pénzügyi tanácsos 1848-ban. Elein dühös ellenzéki a Bathány minisztérium ellen, s még Kossuth ellen is. Ő volt az, aki Kossuthot (mikor ez a 32 számból álló ellenzékhez fordulva a szószékből, ezt mondta: „Némuljon el a törpe minoritás") öklével dühösen megfenyegette. Kossuth másnap magához hivatta, s tárcájánál tanácsosnak nevezte. Kossuth megijedt tőle. Ezen idő óta Barthos csak a Kossuth embere volt, de már az év vége felé nagyon megszelídült, 849 első napjaiban megszökött, Debreczenbe nem jött el s csak 850-ben találkoztam vele újból, nehány nappal azelőtt, hogy engem elzártak. Kérdeztem tőle, hogy mit csinál Pesten? Sok habozás és mentegetőzés után bevallotta, hogy ő császári osztrák hivatalban van, koncipista az adóosztálynál. Én csak azt mondtam néki, hogy az egykori tanácsos nagyon olcsón adta el magát. De ő ezért nem haragudott. Úgy hallom, hogy később az osztrák is elcsapta. Barthosnak van esze, de jelleme nincs.

GRÓF BATTHYÁNY KÁZMÉR

Külügyminiszter 1849 április 14-ike után; kivándorlott augusztusban, a pesti haditörvényszék által kötélre ítéltetett, s neve 1851 szeptember 22-én akasztófára szegeztetett Pesten. Meghalt Párisban 1854-ben.

Batthány Kázmér szép, eszes férfi volt; egyszer hallottam a képviselőházban beszélni Szegeden, s noha a magyar nyelvet nem bírta tökéletesen, de látszott, hogy jó szónok vált volna belőle. Ő nagyon elfogult volt Kossuth iránt, de kivándorlása után, mint hallottam, elidegenedett ő is tőle.

Miniszterelnök 1849-ben. Az osztrák császári haditörvényszék által akasztófára ítéltetett s 1849 október 6-án főbelövettetett.

Hat siralmas év mult el már, mióta ezen égrekiáltó gyilkosság elkövettetett, s most is, midőn e hóhérténytet leírom, fejembe tódul a vér, s átok és bosszú szívembe. Nemcsak hogy bosszúálló nem vagyok, de túlengedékeny szívem csak néhány napi haragot sem tudott táplálni még azok ellen sem soha, akik nékem kárt vagy fájdalmat okoztak szándékosan, de érzem mélyen, higgadt, komoly elhatározottsággal, hogy vérszomjas bírájuk tudnék lenni azoknak, akik Batthyányi Lajost, e kor egyetlen *jellemét* meggyilkolták. S legyen bár bűn, én kérem azt Istent, hogy e napot megérnem engedje!

Én gr. Batthyány Lajost 1848 május végin ismertem meg. Miután minden ismétlést a lehetőségig ki akarok kerülni, ezen eseményt saját életem körvonalozásából ide teszem által.

Az erdélyi 1849 májusi országgyűlés két tagból álló országos küldöttséget, Wéér Farkast és engemet nevezett ki azon utasítással, hogy az unió-törvényjavaslat egyik példányával (a másikat királyi biztos, br. Puchner generális, küldötte hivatalos úton egy katona-futár által) Innspruckba* menjünk, ahol V. Ferdinánd akkor, Bécsből menekülve, tartózkodott, s ha a másik példány netalán elsikkasztatnék, a magunkkal vittnek megerősítését eszközöljük. Utasításunk volt továbbá Pesten a minisztériumot megkérni, hogy valamelyik miniszter megbizatnék velünk Innspruckba menni a cél annál biztosabb és gyorsabb elérése végett. Pestre érkezve, egy este, Emmer-

* Inspruck = Insbruck a tiroli helytartóság székhelye, Tirol legjelentősebb városa; a bécsi forradalom után ide menekült V. Ferdinánd.

lingnek „István herceghez" címzett vendéglőjébe szállottunk, s Deák Ferenccel, ki ezen vendéglőben lakott, még azon estve értekezve, másnap délelőtt meghivattunk, a teljes minisztertanácsba. Wéér Farkas, mint idősebb, eléadván küldetésünk tárgyát, a minisztérium gr. Batthyány Lajost bízta meg az Innspruckba menetellel. Jelen voltak ezen tanácskozásban gr. Batthyányi Lajoson kívül gr. Széchényi István, Kossuth Lajos, Deák Ferenc (akiket már azelőtt is ismertem), br. Eötvös József és Klauzál Gábor, Szemere Bertalan és Mészáros Lázár nem voltak jelen.

Azon sajátságos hatást, melyet a Batthyány alakja, tekintése és hangja költött fel és hagyott hátra lelkemben az első látásra, soha sem azelőtt, sem azután nem éreztem. E benyomás a bámulat, a tisztelet és bús levertség vegyülete volt. Való-e, hogy némely ideges szervezetnél a jövő sejtelmei önmagukra vagy másokra vonatkozólag, ellebbennek néha a lélek tükre előtt anélkül, hogy a szellemi árnyak alakot bírnának adni, érezve csak azt, hogy lelkünk mélyén egy futó rezzenés vonul át, melyet — akkor legalább — sem indokolni, sem felfogni nem tudnak? Nem tudom, de tudom azt, hogy Batthyányit megpillantva, egy bús-komoly, fájdalmas érzés villant át lelkemen, mely annál nyomasztóbbá vált, mentől többet néztem e fejedelmi homlokot, melyre világosan reá volt nyomva a fátum jellege. De mi vak halandók nem tudtuk annak titkos jelentőségét lebetűzni.

A gyászos következés bebizonyította, hogy az, amit akkor éreztem, e férfi tragikus sorsának előérzete volt, anélkül, hogy azon érzést csak sejtelmileg is indokolni vagy magyarázni tudtam volna.

Másnap reggel, Wéér és én elindultunk Innspruckba, meghálva egyszer Bécs, s egyszer Linczben, éjjel-nappal utazva máskor. Batthyány nehány órával előttünk érkezett volt meg. Ő még az nap

Ferenc-Károly főherceghez ment, ki akkor az államügyeket vezette, tudatván vele saját s a mi küldetésünk célját, s tudakozódott egyszersmind, hogy az erdélyi futár átadta-e már a főhercegnek a hozott törvényjavaslatot? Nem szólván néki semmit a nálunk lévő példányról, csupán annyit, hogy mi mint országos küldöttség vagyunk ott, Wéér és én, kérni a felséget, hogy a javaslatot mentől előbb törvénnyé szentesíteni méltóztassék. Ferenc-Károly azt felelte, hogy Őfelsége kész megerősíteni a javaslatot, annyival inkább, mivel a magyarországi márciusi törvények egyik pontjában megerősítette már az uniót, föltételezve azt csak Erdély beleegyezésétől, de az erdélyi futár bizonyosan meg nem érkezett, miután nekie, a főhercegnek a kérdéses törvényjavaslat még át nem adatott. Batthyány lejött s tudatta velünk, a főherceg feleletét. Miután én a szolnok—pesti gőzkocsiban reáismertem a futárra, nem foghattuk meg, hogy hol késhetik azon ember. Batthyány másod, harmad s negyed nap, s némelykor kétszer is, elment a főherceghez, a főherceg mindíg azt állította, valamint környezete is, hogy sem futár, sem törvényjavaslat meg nem érkeztek. Már ekkor világos volt, hogy valami úton ki akarják játszani a törvény megerősítését.

Mi kértük a miniszterelnököt, hogy vágja ketté ezen cselszövést azzal, hogy terjessze a király elibe a másik példányt, melyet mi már átadtunk volt néki. Ő azt felelte, hogy ezt csak a legutolsó szükségben teéndi, mert ő jobban szeretné, ha ezen mindkét országra oly fontos ügy egészen törvényszerűleg menne végbe, megtartva még a törvény formalitását is; ez pedig csak úgy elérhető, ha a futárt föllelhetnők, s miután ő szintúgy, mint mi is, meg vagyunk győződve, hogy ezen embernek rég meg kellett érkeznie, s hogy a főherceg hazudik, talán azt remélve, miszerint őt kifárasztja s velünk aztán könnyebben elbánnak, azért kér engemet, hogy kövessek el min-

dent a futár megtalálására. Én nem egyszer kerestem már ezt a szerencsétlen futárt mindenütt, ahol csak föllelhetni véltem. Újból megindultam s nem volt a kis Innsprucknak egy vendéglője, egy kávéháza, semmi közhelye, ahova be nem mentem; kerestem az őrtanyán is, de a baj a volt, hogy nevét egyikünk sem tudtuk, mert Puchner éjjel, s titkon indította el őt, s a gőzkocsin is, csak véletlenül bocsátkozva beszélgetésbe egy utazó tiszttel, inkább csak reá fogtam magamban, hogy annak kell lenni a futárnak, mert ő magát el nem árulta, csak annyit mondván, hogy Kolosvárról jő, miután én mondtam néki, hogy e napokban láttam őtet Kolosvárt, noha sohasem láttam volt. Végre bémentem egy ronda kurtakocsmába vagy sörházba is, egészen a város végén, s az első, vagyis egyetlen személy, akit megpillantok egy piszkos asztal mellett, az én sóvárgott futárom.

Egyenesen hozzamentem, mondva: „Én Önt keresem főhadnagy úr. Ön az erdélyi futár, ki a törvényjavaslatot hozta." — Ő nem szólt. „Gr. Batthyány miniszterelnök azt parancsolja általam Önnek, hogy azonnal velem hozza jöjjön." — A tiszt felállt s megindult, de megint megállva, azt kérdezte, hogy mi jognál fogva parancsol néki gróf Batthyány? „Azon jognál fogva, — feleltem, — hogy ő Magyarország és Erdély miniszterelnöke. Mert nem csak Ön hozott törvényjavaslatot, hanem én is, s a felség ezt ma megerősítette." — Ezen, talán megengedhető fillentés nem tévesztette hatását a tisztre, ő azonnal követett engem, s én őt a Batthyány előszobájába hagyva, bementem, mondva: „Megvan a futár. Itt áll az előszobában."

Batthyányi nagyon megörvendett, behívta, s kikérdezte. S im kiviláglott, mert a tiszt semmit sem tagadott, hogy ő előttünk egy órával érkezett, azonnal, utasítása szerint, a főherceghez ment és saját kezébe adta át a törvényjavaslatot, kitől azt a szigorú

parancsot kapta, hogy sehol se mutassa magát további parancsolatig; s hogy ezért ment azon félreeső korcsmába is, nem gondolván, hogy ott reáakadunk. Batthyány azonnal a főherceghez ment, s mint később ő maga mondta és Zsedényi Eduárd is elbeszélte, ki akkor Innspruckban volt, élesen lobbantotta a főherceg szemire ezen csalfa eljárást, s követelte, hogy a futár által hozott törvényjavaslat azonnal a király elébe terjesztessék. A főhercegtől a királyhoz ment, kérve, hogy még az nap szankcionálja a törvényt. Szegény, jó, gyámoltalan Ferdinánd mindent igért, de azért még másnap sem volt megerősített unió-törvényünk. Batthányi ezt igen szégyenlette, midőn a kitűzött órában mint bizonyosra menvén hozza, kénytelen volt bevallani, hogy Ferenc-Károly újból megcsalta. „Hanem (tevé hozza azon haragos büszkeséggel, mely annyira sajátja volt, mint talán senki másnak) — ha ma estve tíz órakor szentesítve nem lesz a törvény, én nem vagyok többé miniszterelnök, hanem akkor nemsokára érezni fogják a Habsburgok e lépés következését."

Esti tíz órát tűzte ki, hogy legyünk a szokott vendéglő ebédlőjében s ő maga hozza el az aláírt törvényt, vagy tudatja velünk, hogy nem miniszter többé. Mi feszült figyelem- és aggodalommal számláltuk este a haladó óra minden percét, míg az óra tízet, egy, két, három negyedet tizenegyre ütött, s Batthyány még mindig nem jött. Végre tizenegy előtt néhány perccel benyitott a szobába. Arca komor volt. Mi elébe mentünk. „Holnap reggel indulhatunk. Itt az aláírt törvény, átadván azt, Pesten látjuk egymást. Most jó éjszakát." — Kezet szorított velünk, s kiment az ajtón.

Batthyánynak ezen estve heves összeütközése volt Ferenc Károly főherceggel, keserű szemrehányásokkal és szavakkal illette eztet, a királyt pedig lemondásával fenyegetve, sikerült nékie aláíratni a törvényt, melynek megerősítése csak az ő erélyének és

hajthatatlan akaratának tulajdonítható. Ha mi magunkban menyünk a királyhoz, vagy kívüle (miként később megismertem őket) bármelyik miniszter jöjjön el velünk, a törvényjavaslat megerősítetlen marad, s az unió elodáztatik, legalább annyi időre, hogy Erdély nem leéndett képviselve az 1848-iki nemzeti gyűlésen. Most utólagosan hányszor nem tettem már magamnak e kérdést: jobb lett volna-e, vagy nem? De megvallom, most sem vagyok tisztában a felelettel. A forradalom Magyarországon úgy is előidéztetik, s akkor Magyarországnak élet-kérdéssé vált volna, háta mögött nem tűrni osztrák hatalom alatt Erdélyt. Ha Batthyányi keresztül nem viszi az uniót, Bem kísérti meg azt karddal kezében. S aztán, a kedélyek és az elemek akkori forrongásában csendesen maradtak volna-e az erdélyiek, főleg miután a harc megkezdődött volna már? Én nem hiszem. De az valószínű, hogy törvényes unió nélkül nem lesznek Erdélynek oly kebelrázó vésznapjai, mert a szászok és románok nem találtak volna ürügyet, sőt érdekökben sem állandott annyira fölkelni a magyarság ellen; s ha ezt mégis teszik, nem elébb, hanem csak akkor, mikor már egy magyar hadsereg állandott Erdélyben, s ekkor nem leéndett módjuk oly véres játékot űzni.

De egy bizonyosan áll előttem: a márciusi törvényeknek nem kellett volna megszületniök. De miután ezek életbe léptek, a bekövetkezett eseményeknek, talán némely kisebb változással, de főbb vonásaiban logikailag kellett megtörténni.

Térjünk a dologra.

Másnap Wéér és én elutaztunk, Pesten csak egy éjet mulatva, senkit sem kerestünk fel, s innen 48 óra alatt Kolosvárra értünk, annyira siettünk, hogy az országgyűlés, melynek semmi teendője nem volt s csak reánk várt, eloszolhassék s a képviselők választását meg lehessen kezdeni.

Miután feladatul tűztem ki csak azt jegyezni föl, amit szemeimmel láttam, füleimmel hallottam, vagy

saját személyemmel egyenes viszonylatban állott és történt (tehát nem életírást tűztem ki magamnak, sem történelmet), itt is csupán azon érintkezésekre hivatkozom, melyekben egy és másszor Batthyányhoz jutottam. Ezen érintkezés szorosabbá és huzamosabbá lett 848 szeptemberben, midőn, mint a később honvédelmi bizottmánnyá alakult interpellationalis választmánynak (melyről bővebben máshol) tagja, mintegy három héten át mindennap megjelentem én is Batthyánynál. Itt tanoltam ismerni e rendkívüli férfi fékezhetetlen, arisztokratikus, de nemes büszkeségét, mely sohasem fajult kevélységgé, soha sem aljasult gőggé; itt tanoltam ismerni s bámulni annyival inkább, mert alapos tanulmány és ismeretek nem szolgáltak előkészítéseül, azon kitűnő észtehetséget, tisztán észlelő és kombináló be- és előrelátást, mellyel ő bírt, s azon, mondhatni lovagias ragaszkodásért a törvényszerűséghez, mellyel szembeszállt az alulról vagy felülről jövő megtámadásoknak egyenlő erély- és bátorsággal akkor is, midőn éles szeme mindkét felől-ről látta feje fölött tornyosulni a vihart, de látta a villámokat is, melyek e vészterhes felhőkből, egyikből, mint a másikból, bármelyik győzzön, le fognak villanni e szegény hazára. És ő csak a hazát nézte; lelke mélyén csak ezen egyetlen szózat élt, uralkodott.

Szeptember 26-án vette Batthyány a király saját kezű levelét, melyben parancsolja, hogy az ellenségeskedés mindkét részről megszüntessék, míg a fennforgó viszály a magyar kormány és a horvátországi bán között egy általa kinevezett királyi biztos által elintéztetik, tudatva egyszersmind, hogy ugyanazon napról Iellasich bánhoz is hasonló tartalmú levél menesztetett. Batthyány közölte a választmánnyal a levél tartalmát, s közmegegyezéssel határoztatott, hogy menjen el másnap ő maga Sz. Fehérvárra, ahol akkor a Iellasich hada állott, megtudni tőle magától, hogy ő akar-e engedelmeskedni a király parancsolatának, vagy nem? — az első esetben meg lehetvén kisérleni

az egyezkedést. Batthyány szeptember 27-én elindult azon szándokkal, hogy 28-án reggel már visszatérend, jelentést teendő még délelőtt a képviselőháznak. De szeptember 28-a véres és gyászos, a nemzet becsületére homályt vetett nappá lett. Ez nap gyilkoltatott meg a király által küldött kibékítendő királyi biztos, gr. Lamberg generalis.

Ezen a megmérhetetlen horderejű nap estvéjén, tíz óra tájatt találkoztam megint Batthyányval (ennek körülményeit máshol) gr. Szapáry Antal képviselő szállásán a sukorói határon egy tanyán, ahol Szapáry, mint önkéntes jövén a magyar táborba, szálláson volt.* Megtudva, akkor estve a sukorói korcsmában, hogy Szapáry hol van szállva, hozzamentem éji szállást kérni tőle. Szapáry magában volt. Mihelyt a szobába léptem, első szava volt: „Pestről jösz? Nem találkoztál Batthyányval. Ő ezelőtt egy órával indult el innen Pestre." Én mondtam, hogy nem találkoztam vele, lehet azonban, hogy a sötétben elmentünk egymás mellett, anélkül, hogy egymásra ismertünk volna. Batthyányi mikor elment Szapárytól, semmit sem tudott a Pesten történtekről. Mi véghetetlenül aggódtunk és féltettük Bathyányt, mert én tudtam s közöltem Szapáryval, hogy Madarász Lászlónak sikerült a lázas tömeget, mely már vért ízlelt, Batthyányi ellen is felzúdítani, s hogy e tömeg már szállására is rontott volt, keresve őt. Egyszerre csak benyit ő maga. Különben is szép halvány arca oly halálsápadt volt, mintha minden csepp vér elszállott volna abból. Amint engemet meglátott, egyenesen hozzám jött,

* Sukoró és Pákozd között, a Velencei tó tájékán 1848 szeptember 29-én Jellaschich hadai és a magyar csapatok között jelentős ütközet volt. Jellaschich 30.000 emberével szemben előbb alig 3500, később mintegy 7000 magyar katona állott, mégis estére a bán Székesfehérvárra kényszerült visszavonulni. Ugyanakkor azonban az eredményesen védekező, sőt utóbb támadó magyar csapat is, a túlerőtől tartva, Martonvásárra vonult vissza.

megfogta a karomat s a legmélyebb lelki fájdalom és elkeseredés kifejezhetetlen hangján mondta: „Mit csináltak Önök azon a Pesten, — azon a szerencsétlen Pesten?"

Higyje el Méltóságod, — mondtam hasonlólag megilletődve, nemcsak a helyzet veszélyessége által, hanem ezen acéljellemű férfi látására, kinek szemébe a haza előre látott végromlása könnyet sajtolt — higyje el, hogy szívesen megváltanám e napot életemmel, mert én is felfogom ennek következményeit." Ekkor kért, hogy beszéljem el a történteket részletesen. Én mindent elmondtam, amit tudtam. Ő ezalatt indulatosan járt le s fel a szobában, csak ennyit szólva néha közbe: „Azok a nyomorultak! Azok az őrültek! Oh, az a képviselőház! Az a képviselőház!!" Csak egyszer szakasztott félbe, kérdezve: „S Kossuth ezen esemény alatt jelen volt a házban? És ő nem akadályozta meg? Csaknem hihetetlen!" — Mikor végre azt is elmondtam, hogy az ő szállására is reátört a tömeg, szemei szikráztak. „Úgy, hát az én véremre is szomjasak ezek a nyomorultak? Majd meglátjuk, lesz-e bátorságuk." — Rövid szünet után hozzatette: „Én menyek Pestre még az éjjel." — Szapáry és én kérni kezdettük, hogy ne tegye azt; hogy gondolja meg, mire, mindenre nem képes egy felbőszített, elcsábított népsöpredék; hogy ne tegye ki életét oknélküli veszélynek épen most, midőn legnagyobb szüksége van a hazának életire, — szóval mindent elmondtunk, amit csak tudtunk, hogy más gondolatra bírjuk. Mind hasztalan. Őt épen a személyes veszély ingerelte, melynek Pesten elébe nézett, s bátorsága és büszkesége fellázadt azon gondolatra, hogy ő kikerülni látszassék azt. Végre egy gondolat villant meg fejemben: „Nem jobb volna-e, szóltam, ha Méltóságod innen egyenesen Bécsbe menne?" — „Miért Bécsbe?" — „Ha van még valaki Magyarországon, feleltem, aki némi hatással lehet az udvarra és a bécsi kormányra, úgy bizonyosan Méltóságod az

és Deák Ferenc, de ő nincsen itt, s a dolog nem szenved halasztást. Nem gondolja-e Méltóságod, hogy személyes jelenléte által talán sikerülne enyhíteni ezen szerencsétlen esemény hatását, s a dolgoknak talán valamivel jobb fordulatot adhatni? Én legalább reméllem ezt." — Ő semmit sem szólt, hanem egy székre vetve magát, mélyen látszott gondolkozni. Nehány perc mulva felkelt, mondva: „A ház mindent elrontott, Kossuth mindent élére állított s nekem nincs reményem, hogy valamit kivihessek. De megkísérleni a lehetetlent is a hazának ily desperátus helyzetében talán kötelességem. — Jó hát, tette rövid szünet után hozzá, én elmenyek Bécsbe, s meglátom, mit tehetek."

Nékem kő esett le a szívemről. — Batthyány, mintegy fél óra mulva, éjfél utáni két óra tájat szekérre ült s elindult Bécsbe.

Vajon nem lett volna-e jobb, ha Batthyány akkor Bécs helyett Pestre menyen? E kérdés fölött sokat gondolkoztam azóta. A későbbi eseményekből világosan látszik, hogy Pesten a nép által semmi bántódása sem leendett, az is valószínű, hogy a kormány az ő kezében marad, s nem menvén át egy forradalmi bizottmányéba, az egyezkedés nem tétetett volna lehetetlenné, csaknem bizonyos pedig az, hogy ő akkor követi a képviselőházat Debreczenbe, hol a ház hangulata s nézetei annyira megváltoztak volt, miszerint csak zászlóra volt szükség, hogy magát Kossuth ferde politikája és autokráciája alul emancipálván, a 848-i törvények alapján annyival biztosabban kibéküljön az osztrákkal, mivel most már adatokkal bírunk arra, miszerint az osztrák, főleg az isaszegi ütközet után nagyon hajlandó lett volna békülni, meg lévén győződve, mint ezt a Schwartzenberg herceg levelei Páskevich herceghez eléggé bizonyítják, hogy maga erején a forradalmat legyőzni képtelen, azon végeszközökhöz pedig, hogy az oroszokat béhívja, bevallván a tény által Európa előtt,

hogy tehetetlenebb, mintsem a magyarokkal is bírna, csak a legutolsó szükségben folyamodott, midőn arról is meggyőződött, hogy a magyar nemzettel Kossuth miatt minden egyezkedés lehetetlen. De ép azért, mivel Debreczenben nem volt ember, ki a Batthyányi tekintélyét, erélyét, lelki tehetségét és főleg bátorságát csak meg is közelítse, mindazon alap, vagy támasz nélküli tervek, melyeket a békepárt faragott, vagy halva született gyermekek voltak, vagy a kivitelnél elvesztve a bátorságot, e párt maga dobott el magától tervet és akaratot. — Végül az kétségtelen, hogy ha Batthyányi Debreczenbe jő, le nem gyilkoltatik, mert akkor, ő is a forradalom terén haladva már, nem bírva tettei törvényszerűségének tudatával nem veti magát vak bizalommal a véreb körmei közé. De ki bírja mérlegelni az eseményeket, mint a jövő nyilvánulásait? Hány vértanú sírjából nem sarjazott fel már vallásos vagy politikai szabadság? Ki tudhatja, vajon nem Isten maga, s ép azért engedé-e kifolyni a Batthyányi szent vérét, mert a nemzetnek egy ily vértanúra vala szüksége, hogy hamvaiból felszálljon egykoron a szabadság szent lelke?

Bízzunk Istenben, saját életrevalóságunkban s ne felejtkezzünk meg szent vértanúnkról!

Kossuth szeptemberben megkínálta a magyar koronával előbb István herceget, s azután Batthyányi Lajost. Legalább Kossuth ezen állítását nem egyszer hozta fel előttem is. Egyik sem fogadta el. S pedig ha Batthyányi elfogadja azt, ki meri meghatározni vagy épen tagadni horderejét annak, ha épen most e vajudási korszakában Európának, Batthyányi maga, ha él, mint megkoronázott magyar király, vagy ha így is vérpadon veszendett, fia mint trónkövetelő él Angolhonban vagy Franciaországban?!

Sukorói találkozásunk után még csak egyszer és utoljára jöttem érintkezésbe Batthyányval, 1848 Szilvester estvéjén azon nevezetes gyűlésben, midőn elhatároztatott, hogy a nemzeti gyűlés Debreczenbe

költözik és egy választmány küldése a Windischgrétz herceg táborába béke-ajánlattal. Amily végtelen politikai hiba volt meg nem kísérelni a kibékülést 849-ben, mikor tudva volt, hogy az osztrák minden *őszinte* béke-ajánlatot szívesen elfogadna, s meg nem kísérleni akkor, mikor e lépést mint győztesek tehettük volna, ép oly gyalázat volt a nemzetre, békét koldulni 848-ban, mikor Bécstől Kápolnáig úgyszólva szakadatlan visszavonulásban volt a magyar sereg.

Midőn ezen nevezetes esti gyűlésben a békeajánló választmány tagjai között a Batthyány neve is felhozatott, többen felszólaltak, hogy maradjon ki az ő neve, mert könnyen veszély érhetné. Ő felállott s kinyilatkoztatta, hogy elfogadja a küldetést s annyival kevesebbé akar visszamaradni, mert ellenségei majd bátorsághiánynak magyaráznák azt. Én az elnöki állványon ültem Pázmándy mellett, mikor Batthyányi e nyilatkozatot tette, s azon percben ugyanazon sajátságos, fájdalmas érzés villant el lelkemben, melyet első látáskor éreztem. Lementem az állványról s hozzásietve, kértem mindenre, ami szent előtte, hogy ne mennyen az ellenség táborába, mert én meg vagyok győződve, hogy veszély fenyegeti, én *érzem,* hogy saját vesztére menyen a hitszegő emberek közé. Ő megindultnak látszott; megfogta kezemet, megszorította s azt mondta: „Inkább a halál, mintsem gyávának tartsanak. Isten Önnel! *Talán* viszontlátjuk egymást." — Én eltávoztam könnyezve. Többé sohasem láttam. Látni fogom-e egy jobb világban? Van-e feltámadás a keresztyén vallás értelmében? Van-e más feltámadás, mint szellemi és anyagi, táplálva hullánk az éltető elemeket, táplálva szellemi életünk kifolyása a jövő nemzedéknek ebből fejlődő szellemi életét?

A Bathyányi befogatását és kivégeztetését megírni, a történelem feladata. Én csak két dolgot említek, melyek a történetírónak annak idején részint

tájékozásul a Batthyány jellemének megítélésében, részint történelmi adatul szolgálhatnak.

Voltak gaz kegyvadászok, vagy ostoba szájhősök, kik Batthyánynak azon kísérletét, hogy önmagának nyakűterét elmetsze, gyávaságnak nevezték. Nem annyit teszen-e ez, mintha mondanák, hogy az, aki önmagát akarja kivégezni azért teszi, mert fél a kivégeztetéstől? Aki csak egyszer pillanthatott a Batthyányi jellemébe s lelkületébe, azonnal tisztában volt önmagával az ok iránt, melynek azon kísérlet logikai okozata volt. Nyolc század lefolyta alatt Magyarországon csak a nemtelent, s a legközönségesebb zsiványt ítélték akasztófára; a nemes ember halálbüntetése a pallos volt. Nyolc század után először egy nyolc százados nemes családnak, melynek büszkeségét nem csak a születés ősi fénye tette közmondásossá, hanem azon magasztos tudat is, hogy a Batthyániak között soha sem volt hazaáruló, s most ezen századok dicsőségében gazdag családnak egyik legmagasztosabb jellemű ivadékát, Magyarországnak törvényes királya által kinevezett törvényes miniszterelnökét akasztófára ítéli egy önkénytes formák között eljáró idegen vérbíróság! És ítéli őtet legelőbb ezen halálnemre, mely akkor becstelennek tartatott, de amelyet azután egy Perényi, Csányi, Szacsvay és a tábornokok ép úgy szentesítettek, mint hajdan Krisztus a keresztfát.

Természetes, s lélektanilag nem is lehetett másként, minthogy a Batthyányy(!) határtalanul, s nemesen büszke lelkét ezen új és meggyalázó ítélet megragadta, fellázította, s hogy nem tudván kibékülni, vagy elfogadni azon eszmét, hogy az ő martirhalála minden halálnemet megnemesít, készebb volt önmagának adni a halált, mintsem elfogadja azt oly nemben, melyet ő becstelennek tartott. A Batthyányi hős lelke nem a haláltól félt, hanem lelkének, jellemének elem-része, büszkesége undorodott az akasztófától. Megcáfolhatatlanul bizonyította be ezt

azután, midőn, nyakán ejtett sebe miatt a kötél általi kivégeztetés főbelövetésre változtatván, oly nyugodtan, oly nemes bátorsággal ment a vesztőhelyre, melynél több s férfiasabb bátorságot annyi áldozat között, mely legyilkoltatott, egy sem tanusított. Én ismertem Batthyányt; láttam életének egy pár válságos percében, s tudom, hogy a bátorság inkább hibája, mint hiánya volt lelkének.

A másik dolgot, amit följegyezni akarok, ifjabb Pázmándy Dénes elnök-társam beszélte el nekem, kivel azt a Batthyányi auditora, Laitzendorf maga, ki Pázmándynak régi ismerőse volt, közölte. Laitzendorf Batthyánynőtől ötezer pengő forintot kapott készpénzben, s tízezret igéretben azon esetre, ha férjit, kinek ügyét ő vitte, megmenti. Laiczendorf meg akarta érdemelni az igért tízezret is, s Batthyányi elleni vádiratát úgy motiválta, hogy lehetetlen őtet halálra ítélni, nem lévén arra elegendő ok. S ezen ilyként motivált okirat Bécsbe küldetett. Laiczendorf tökéletesen hitte, hogy Batthyányi mentve van. Ekkor lejött Bécsből a vádirat, azon meghagyással, hogy némely pontjai újból s bővebben vizsgáltassanak meg Laiczendorf által, ki egyszersmind Sófia főherceg-asszonytól egy sajátkezű levelet kapott, melyben ezen fúria parancsolja Laiczendorfnak, hogy az ítéletet halálra változtassa, biztosítván őtet egyszersmind, hogy az nem fog végrehajtatni, mert a császár, az ő fia, meg akar kegyelmezni Batthyánynak; de hogy halálra ítéltetése mulhatatlanul szükséges, mások elrettentése végett. Laiczendorf sokáig habozott, de részint félve Sófiától, részint bízva is a megkegyelmezésben, az ítéletet halálra változtatta. Sófia megcsalta Laiczendorfot, s Batthyány kivégeztetett. Pázmándy nékem azt mondotta, hogy néki Laiczendorf megmutatta a Sófia levelét. A Batthyány testét meggyilkolhatták, de lelke él mi közöttünk, hogy egykor megbosszulja a hazát !

BÁRÓ BÁLINTHIT JÓZSEF

Maros-Vásárhely egyetlen bárója és dandyje 1835 óta, mikor én megismertem, egész 848-ig. Hogy azóta mi lett belőle, nem tudom; legfennebb az, ami volt. Ezen ember sajátságos szerencsével bírt. Ő mindig akkor örököltt egy szép birtokot, mikor az előbbivel már tisztában volt, azaz elprédálta.

BÁNFAI SIMON

A forradalom alatt miniszteri hivatalnok, talán a közlekedési ügynél; 851 első félévében a Pesti Napló szerkesztője, melyet a Kemény Zsigmond befolyása alatt ügyesen, s főleg az akkori viszonyokat tekintve, elég szabadon szerkesztett. Azon év második felében egyszerre haditörvényszék elébe állíttatott Erdélyi Jánosnak egy névtelen cikkéért, ezen cím alatt: „Gyüjtsük a régi szokásokat" s melyben politikáról egyetlen szó sem volt. Bánfai elég becsület- és bátorsággal bírt az író nevét meg nem mondani. A lap szerkesztősége elvétetett tőle és Récsi Emilnek adatott a kormány által. A bécsi kormány ezen első félévben nagyon szabadon engedte nyilatkozni a napisajtót, jórészt azon okból, hogy tájékozhassa magát a nemzet véleményében az ő oktrojált 849 március 2-i híres-neves chártája* iránt, melyet azután eldobtak, mert miként herceg Schwartzenberg miniszterelnök magát Európa előtt hivatalosan kifejezte: azon chárta csak azért adatott, mert azon időben szükség volt a népek rokonszenvére, de ezen ok jelenleg megszűnt, s mert bebizonyult, hogy nincs benne gyakorlati életrevalóság. Nem tudom, hogy a meghalt miniszterelnök perfidiáját kelljen-e inkább bámulni ezen nyilatkozatban, vagy saját tehetetlen-

* Az erre vonatkozó megjegyzéseket l. a jegyzetek között *Schwarzenberg* címszó alatt!

ségének önkéntes vallomását, miután a chártát ő is készítette?! Abban minden bizonnyal igaza volt, hogy azon halva született chárta nem bírt életrevalósággal. Minő birodalmi gyűlés lett volna ugyanis az, melyben századok alatt nem összeolvadni, de egymáshoz bár rokonilag közeledni sem tudott s nem akart, tizenhárom nemzet ült volna együtt tanácskozni közösen, soha nem közös ügyek és érdekek fölött? Oly gyűlés, melynek legalább $^2/_3$ részit Ausztria örökös ellenségei magyarok, olaszok és lengyelek képezték volna. Hiszen már az első ülésben vagy kilökjük egymást, vagy új forradalmat csinálunk. Ép ezért bámultam br. Eötvös Józsefen, ki annyi komoly államtani ismével bír, mint talán senki más az országban, hogy miként tudta magát elámítani ezen nyomorult fércmunka által. Ő sokáig kivihetőnek tartotta és pártolta. Később belátta, hogy nem volt igaza.

Bánfai Simon, úgy hallom, hogy most magántanító valahol túl a Dunán.

BÁRÓ BÁNFFY JÁNOS

Forradalom előtt ranggal kilépett cs. kir. főhadnagy. Forradalom egész ideje alatt honvédtiszt, s később, mint ezredes csapatvezér Bem alatt. Ő is, mint a többi ranggal kilépett tisztek, amnesztiát nyert 850-ben. 851-ben Erdélybe ment, ahol még azon évben meghalt, még pedig nagyon véletlenül. Ő, ki nemcsak jelen volt az erdélyi két hadjárat mindenik csatájában, hanem egyike volt e vitéz hadsereg legvitézebbjeinek, visszatér sértetlenül hazájába, s ott egy kis csont, mely evés közben torkán akad, megöli élete legszebb korában. Bánffy Jánosban nemcsak egy igazi becsületes ember, jó bajtárs, s vitéz férfi veszett el, hanem egy valóságos katonai talentum. Bem, aki oly kevés emberrel volt megelégedve, Bánffyt nagyra becsülte.

Béke poraival és a haza tisztelete!

GRÓF BÁNFFY JÓZSEF

Fia az elhunyt gubernátor gr. Bánffy Györgynek, az úgynevezett „nagyúr"-nak, a „fejedelmi ember"-nek, azon híres férfinak, ki a mult század végén s ennek elején oly ügyesen tudott egy alkotmányos országot, az alkotmány megtartása mellett alkotmány nélkül kormányozni, aki 1811-ben ép akkor hírdette ki a devalvációt, mikor az országgyűlés együtt ült Kolosvárt, anélkül, hogy ezen országos rablást a Tekintetes Karok és Rendek elé terjesztette volna, kik csak másnap reggel tudták meg az egészet inasaiktól, kik rémülve jelentették uraiknak, hogy egy zsemle öt forint.

— — — — — — — — — — — —

Gr. Bánffy József, mint királyi hivatalos tagja volt az országgyűlésnek 834, 37, 41 és 46-ban. Ő soha sem nyilatkozott az ülésekben, hanem következetesen mindíg az ellenzékkel szavazott. Egyébiránt is nagyon becsületes ember, s utolsó kinyomata, mint hű jellege az egykori gazdag és független Erdély igazi nagyurainak, valóságos dinasztáinak. Bonczhidai nagy kastélya, melyet valóságos park veszen körül, Doboka megye közgyűléseinek alkalmával mindíg nyitva állott néha hetekig, s az egész gyűlés nemcsak szállással láttatott el, hanem mint egyes vendég reggeli-, ebéd- és vacsorával, szóval mindennel, amit szüksége és kényelme mindeniknek igényelhetett. Ő maga, hogy senkit ne zavarjon, ilyenkor sohasem volt jelen, hanem jelen voltak inasai, s tisztjeinek meg volt utasítások, mindenről gazdagon gondoskodni. A gr. Bánffy József neve minden cardinalis hivatal választásánál, mint sztereotip név állott az ellenzék választó-céduláin, biztos levén benne, hogy e népszerű névvel mindíg ki lehet ütni egy oly nevet, melyet az ellenzék nem akart vinni, s Bánffy József mindíg kész volt átengedni nevét, de hivatalt sohasem vállalt. Helyét látom itt egy kis kitérésnek.

Miután már 1848-ban, mindjárt a nemzetgyűlés kezdetén sajnálat- és bámulattal tapasztaltam, sőt maguk az illetők is kénytelenek voltak bevallani, miszerint Magyarország legtekintélyesebb politikusai, s mán akkor, az átalakulás következtében, államférfiai legkisebb ismerettel sem bírtak Erdélynek, a szomszéd országnak, a testvér-hazának sem társadalmi állásáról, sem közügyi, azaz törvényhozói és közigazgatási viszonyairól, sőt nagyon csekéllyel históriájáról is, szükségesnek látom rövid felvilágosítást adni itten az erdélyi országgyűlés szervezetéről, hogy némely kitételek és elnevezések, melyek helyenkint előfordulnak, érthetőkké váljanak az olvasó előtt, ha e jegyzetek valaha nyilvánosságra jőnek. Ezt annyival szükségesebbnek tartom, miután, mint mondva volt, „a multból írok a jövőnek", s ki tudhatja, vajon hány embere lesz, egy talán késő jövőjében a magyar hazának, ki a már most is multról, bármi kevés ismerettel bírand. Az emberek oly könnyen felejtenek! Még a jót is, azon okbul, mert könnyen is szoknak meg mindent, még a rosszat is. Ki tudhatja, vajon az utókor nem fogja-e megszokni, és tűrhetőnek, sőt talán jónak találni azt is, amit mi, a jelen nemzedék, mely látta a jobb napokat, most a kétségbeesésig elviselhetetlennek tartunk!

Isten ne adja, hogy úgy legyen! Isten ne adja, hogy az utókor felejteni tanoljon és szokjék, hogy méltatlan ivadéka legyen eldődeinek.

Miután nem históriát írok, csak a legszükségesebbet említem meg. Az erdélyi országgyűlésnek nem volt felső és alsó háza, hanem csak egy. Ezen egy ház három alkotó elemből állott: a követek, a regalisták, vagy királyi hivatalosok és a főbb tisztviselőkből. Az egész az egyesült három nemzetből, magyar-, székely- és szászból volt alkotva.

A román — — — hasonlólag a magyar és székely nemtelenekhez, nem volt fölvéve az egyesült nemzetek közé, következőleg törvényhozási joggal sem

bírt, egész 848-ig, midőn a március 15-i alkotmány a románokat is emancipálta.

Voltak tehát magyar, székely és szász, s ezeken kívül városi követek. A magyar követeket küldötte, az ú. n. Partiummal együtt 11 megye és két vidék, mindenik kettőt, tehát összesen 26 magyar követet. A székely követeket küldötte 5 székely szék, összesen 10-et. A szász követeket 11 szász szék, összesen 22-őt, követküldési joggal bíró magyar és székely város (mert a szász városok e joggal nem bírtak), ha jól emlékszem, 17 volt, tehát városi követ 34, összesen tehát a követek száma 92 volt.*

A második alkotó részt képezték a regalisták, s ezeknek törvény szerint, nem lett volna szabad meghaladni a követek számát, de talán két annyinál is többre ment. Ezeket a fejedelem hívta meg külön meghívó-levél által, s innen neveztettek királyi hivatalosoknak, vagy regálistáknak; s az egyszer meghivottakat nem lett volna szabad többé kihagyni. De a kor-

* A magyarföldi megyék a következők voltak: Alsó- és Felső-Fejér, Hunyad, Torda, Küküllő, Doboka, Belső-Szolnok, meg a Partiumtól Erdélyhez csatolt Kraszna, Közép-Szolnok, Zaránd megye és Kővár vidéke. — Székely szék öt volt, ú. m. Udvarhelyszék, Keresztúr- és Bardóc-fiúszékkel, Háromszék (Sepsi-, Kézdi, Orbai és Miklósvár-székből alakult), Csíkszék, Gyergyó- és Kászon-fiúszékkel, Marosszék és Aranyosszék. — A közjogi értelemben vett szászföld 9 székre és 2 vidékre oszlott; ezek: Segesvár-, Medgyes-, Szászsebes-, Szerdahely-, Szeben-, Kőhalom-, Újegyház-, Nagysink-, Szászváros-szék, Beszterce vidéke és Brassó vidéke. — Minthogy a szász székek és vidékek közjogi tekintetben nem tekintettek székhelyeiktől külön politikai testületeknek, a városok, ha szabad királyi városok is voltak, csak vidékökkel együtt küldöttek 2—2 képviselőt. — Ezeken kívül Kolozsvár, Gyulafejérvár, Szamosújvár és Erzsébetváros, mint magyarföldön fekvő szabadkirályi város, Abrudbánya, Vizakna, Vajdahunyad, Hátszeg, Szék, Kolozs és Zilah, mint ugyanott fekvő mezőváros, Marosvásárhely, mint székelyföldi szabad királyi város, Oláhfalva kiváltságolt község, Udvarhely, Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgy, Illyefalva, Csíkszereda és Bereck, mint kiváltságolt mezőváros mindenik 2—2 követet küldött.

mány, t. i. a bécsi, erre sem sokat ügyelt, valamint a törvény azon szavaira sem, hogy a regalisták a potior nobilis-ekből hivassanak meg. Így például a 837-i országgyűlésre meghívó-levelet kapott volt egy Zak nevű úriember is, akinek nagyatyja brassói hóhér volt. Ezen egyén most valami magas császári hivatalban van Bécsben. Minden regalista egy szavazattal bírt, valamint a városi követek is szintúgy, mint a megyeiek, s e szerint egy kis város vagy helység, mert ilyen is volt, annyival mint a legnagyobb megye, egy regalista pedig annyival mint fél megye. Ennél nagyobb anomáliát alig lehetett volna kigondolni.

A harmadik elemet képezték a kormányhivatalnokok, ú. m. a gubernátor és a gubernialis consiliáriusok, vagy magyarul: kormányszéki tanácsosok, a főispányok, főkapitányok, főkirálybírák és a királyi tábla elnöke a valóságos ülnökökkel. A kormány és a Rendek egyiránt bírtak kezdeményezési joggal. Ezenkívül az országgyűlés választotta az ú. n. cardinalis hivatalnokokat, a kincstárnokot, az országos elnököt, a kormányszéki korlátnokot, a tartományi főbiztost, a királyi tábla elnökét és a kormányszéki tanácsosokat. De ezen egész választási jog, absztrahálva attól, hogy ingerültséget idézett elő a pártok között, s a törvényhozást hozza nem illő, de kikerülhetetlen korteskedésre aljasította, még ezen felől illozórius is volt, mert négy törvényes vallás létezvén: a katolikus, ev. református, ev. lutheránus és unitárius, s minden vallásból hármat, összesen 12 nevet kelletvén minden egyes állomásra megerősítés végett a fejedelem elébe terjeszteni, csaknem lehetetlen volt kikerülni a kormány jelöltjeit.

Ezen csodás összealkotását véve az országgyűlésnek, hatalmában levén a kormánynak per usum, s e hatalmát bizony gyakorolta is, annyi regalist bocsátani ki, mint amennyit tetszett, csaknem megfoghatatlan, hogy négy országgyűlésen, a 834-, 37-, 41- és 48-in az ellenzék mindig többséggel bírt. Ez a kifej-

lett s erőben lévő közvéleménynek tulajdonítható, s azon jó szellemnek, mely az erdélyi arisztokráciát (egy nagy, s a legbefolyásosabb s intelligensebb része a regalistáknak és főhivatalnokoknak kerülvén ki kebeléből), mintegy 832. év óta áthatotta s a forradalom alatt is szintúgy, mint utána kitűntetve, jóval fölébe emelte nemzetiség- és hazaszeretetben a magyarországi arisztokráciának.

Elégnek tartok ennyit az országgyűlés szervezetéről, most még néhány szót a megyei hatóságokról.

A székely tisztviselők elnevezését már említettem. Itt csak annyit teszek hozza, hogy a székely székek szabadon választották főkirálybírájokat is, sőt a törvény világos szavai szerint változtathatták is, de e jogtól lassanként megfosztotta a felső kormány a székelyeket. Továbbá a székely székekben nem létezett főkirálybírói kijelölés, a szék tisztviselőire nézve, hanem szabadon választottak, akit akartak, de — per abusum — itt is minden vallásból hármat, tehát (miután magyar és székely ev. lutheránus nincs, valamint a szász mind ev. lutheranus) kilencet kelletvén választani, s megint per abusum, megerősítés végett felküldeni, a választás itt sem sokat ért. Továbbá választó és választható volt minden székely, aki jobbágy nem volt.

A vármegyék és magyar vidékek megyei választási joguk haszontalan s nevetséges játék volt, miután a főkapitány candidált 9-et s a választóknak aztán ezen kilencből kellett hármat választani, hogy abból a fejedelem egyet megerősítsen. A megyékben, a főispány után az első hivatalnok volt a főbíró, második az alispány, azután jött a pénztárnok, s utósók voltak a szolgabírák.

A szász székek első magistratualistája volt a királybíró, s ezt szabad választás után a fejedelem erősítette meg; a többi hivatalnokok nem terjesztettek föl. A szász nemzet szabadon választotta comes-ét is, ki jogával bírt a szász nemzeti gyűlések megtartásá-

nak, mely joggal Mária Terézia előtt a magyar és székely nemzet is bírt.

Azon körülmény is nevelte a magyar és székely tisztviselők függését a bécsi kormánytól, hogy a megyék és székek nem bírtak házi pénztárral, miután Mária Terézia 1762-ben a három pénztárt, a hadit, a tartományit és a házit öszveolvasztván, ez a kormány kezelése alatt állt annyiban, hogy a kincstári személyzetet, magát a kincstárnokot kivéve, ő nevezte ki. Az erdélyi megyék és székek egy fillérrel sem rendelkezhetnek a kormány engedélye nélkül.

BÁRÓ BÁNFFY PÁL

— — — Pál báró 842 körül a gr. Szechényi István imádója volt, valamint 848-ban a Kossuthé, de indokolni bizonyosan egyiket oly kevéssé tudta volna, mint a másikot. 842 tavaszán az erdélyi országos küldöttség több tagjai egy estve gr. Szechényi Istvánnál voltunk. Pál báró megtudván, hogy ott vagyunk, ő is megjelent. A Szechény dolgozó szobájában íróasztala üvegfallal volt körülvéve. A tárgyalás épen egy komoly tárgyról folyt, midőn Pál báró egyre csak fölkiált, kezével az üveg rekesz felé mutatva: „Nézzék uraim, e szűk körből kerülnek ki halhatatlan barátomnak világhódító művei." Széchényi fölemelte fejét, s szokásos hideg gunyorával felelte: „Már akkor, csakugyan úgy van, *ha* br. Bánffy Pál *barátom* állítja." Ezután tovább folyt a közös társalgás.

De Pál báró bizonyosan legérdekesebb volt egész életében 848 szeptember 30-án a Pest és Martonvásár közötti országút közepin. Lovas-Berényről jőve aznap br. Kemény Zsigmonddal Pestre, már távolról láttunk az út közepin állani egy nagyon terjedelmes férfit, kétfele vetett lábakkal, fején Kossuth kalap, irgalmatlan hosszú vérpiros tollal, oldalán kardhüvely, derekára törökösen tekert nagykendő, s ez alatt

két pisztoly, kezében pedig kivont kard, egészen polgári öltözetben. „Nézd csak Zsiga, szóltam én Keményhez, mily érdekes jelenet az amott előttünk." — „Hiszen az Bánffy Pali!" — szólt Kemény nevetve. Úgy is volt. Megállítva bérkocsinkot, kérdjük tőle, hogy mit csinál az út közepin ily harciasan fölkészülve. „A haza veszélyben van, szólt ő, komoly, s annál nevetségesebb páthosszal, és én meg akarom menteni." — „Szép tőled, mondám én, de mi módon akarod megmenteni itt az út közepin?" — „Látjátok azokat a szökevényeket?" — Egy pár sánta honvédre mutatva, kik Martonvásárról Pestre akartak menni, bizonyosan engedelemmel. „Én feltartóztatom őket, s visszaadom a hazának," — válaszolt Pál báró a kötelesség-teljesítés büszke tudatával. „Figyelmeztetni fogom a képviselőházat e nagyszerű szolgálatodra" — mondám én, s azzal tovább mentünk, ott hagyva az út közepén Pál bárót, ki utánunk kiáltotta: „Számolok is a haza méltánylására." Forradalom után, ha néha tréfából a martonvásári útra emlékeztettem ezen szegény, félénk embert, a hideg mindíg hátába állott.

BÁSTHY-MOCSÁRY FÁNI

E nőt 1850 végén ismertem meg Kemény Zsigmond útján, ki nála mindennapi vendég volt. Több évek óta nem élt a férjével; jószívű, gyenge nő volt, kit barátjai, barátnői s ügyvédei mindenéből kifosztottak; nem volt már fiatal, sem szép, de sok ésszel bírt. E nőnek egy érdekes története volt Patay Józseffel. Kovács Lajos, ki nejével együtt jó barátságban élt Básthynővel, tudta, hogy ez férjét a fogságból az auditor megvesztegetése által szabadította ki. Kovács Lajos tanácsolta tehát Pataynak, hogy tegyen ő is kísérletet. Patay beleegyezett, s Kovács ennek következtében megkérte és meg is nyerte e ké-

nyes szolgálatra Básthynőt, s átadott néki Pataytól 200 aranyat. Básthyné, ki nékem ezen egész esetet körülményesen elbeszélte, átadta az auditornak a 200 aranyat, természetesen négyszem között. Már hogy ennek következtében történt-e, vagy nem, azt nem lehet tudni, hanem annyi való, hogy Patay, ki egész végig tagja maradott a Honvédelmi bizottmánynak, tehát egy forradalmi kormánynak, szabad lábon védelmezhette magát, s 850-ben beesett a Haynau által amnesztiált 29 közé. Én azt hiszem, hogy ebben a 200 aranynak nem kis része volt. Ezen auditor 851-ben haditörvényszék elé állíttatott, fölmerülvén ellene a vád, hogy többek által megvesztegettette magát s név szerént Patay által is. Az auditor ekkor már Bécsben volt. Ennek következtében Patay haditörvényszék elébe idéztetett s kérdőre vonatott. Ő bevallotta, hogy az auditor megvesztegetésére adott Básthynőnek 200 aranyat, de hogy Básthynő átadta-e vagy nem, azt nem tudja. Básthynővel pedig ezen egész vallomásról egy szót sem tudatott. Ez kétszeresen csúnya volt. Néki egyszerűen tagadni kellett volna az egészet, s Básthynővel minden esetre tudatni vallomását. Eztet nehány nap mulva hasonlólag haditörvényszék elé idézték e miatt. Ő elein mindent tagadott, de mikor a Patay vallomását felolvasták előtte, akkor kénytelen volt bevallani az igazat. Pataynak ezen lovagiatlan magaviselete árnyékot vetett jellemére, s barátai, én is, kikerültük őtet, ahol lehetett. E bántotta Patayt, s első hibáját még csúnyább hiba által akarta helyrehozni. Egy Kapczi nevű ügyvédet Básthynőhez küldötte, hogy ez kérelem vagy megfélemlítés által vegye reá Básthynőt, azon gyalázatos vallomásra, hogy a pénzt nem adta át az auditornak, hanem magának tartotta. Básthynő indignációval utasította el Kapczyt. Erdélyi János és én épen Básthynőnél voltunk ekkor. Az auditor elleni nyomozás hosszason folyt, s az újhelyi megyei hatóság 852-ben Erdélyit és engem is hivatalosan ki-

kérdezett, mint olyan tanukot, akik Básthynőnél jelen voltunk a Kapczy ott létekor. Mi azt vallottuk, hogy az egész beszélgetésből semmit sem hallottunk, minthogy mi más szobában voltunk. S vallottunk így, mert noha megérdemelte volna, de nem akartunk ártani Pataynak, nem használhatván Básthynőnek, aki 825 elején meghalt Pesten.

Ezen auditor neve Laitzendorf.

BEDEUS JÓZSEF

Erdélyi kormányszéki tanácsos és tartományi főbiztos; tudományos és szász létére becsületes ember.

GRÓF BELLEGARDE HENRIK

József-huszár kapitány 828-ban Erdélyben Péterfalván. Én mint kadét voltam nála. Legfőbb mulatsága volt a császári lovakat, a közkatonák lovait hámba fogni rendre, s aztán ketten kocsikáztunk. Nem egyszer mondtam neki, hogy ha megtudják, meggyűl a baja. Ő azt felelte, hogy „hát miért Hofkriegsrath President az atyám?" Én nem sokat bántam, mert nekem tetszett ez a tréfa. Bellegarde szép huszár volt s igen jó ember.

BEM JÓZSEF

Generális a lengyel forradalomban; honvédtábornok 848 és 849-ben Erdélyben, kivándorlott Törökországba, s ott meghalt 853-ban, amint állíttatik, méreg által. — Én 848 októberben ismertem meg Bemet. Egyszer korábban mentem szokottnál a hon-

védelmi bizottmány ülésébe, mely a Kossuth szállásán, a Nádor utcában tartatott ekkor. Amint bemenyek a szobába, látom, hogy egy előttem idegen, csúnya, öreg, kisded, bekötött fejű ember egy, az asztalra kiterített földabrosz vizsgálatában egészen el van mélyedve. Kossuth hozzám jött, s lassan ezt mondta: „Ismered?" az idegenre mutatva. „Nem ismerem", — feleltem. „Na hát, jól megnézd! — Ez Bem" — tette azután hozzá. Én alig tudtam elhinni, oly jelentéktelen külsővel bírt ezen sajátságos ember, s bizony egyike a legvitézebb katonáknak, kinek erdélyi első hadjáratát valóban mesésnek lehet mondani s méltán egyenvonalra tehető a régi és újabb történelem bármelyik hadjáratával, tekintetbe vevén azon úgyszólva semmi eszközt, mellyel ő azt megkezdette, s azon nagyon rövid időt, mely alatt bevégezte. De már második hadjárata inkább volt kalandor-szerű, mint hadtanilag csak egyetlen csatája is indokolható. Németül nagyon rosszul beszélt, tábori jelentéseit a kormányhoz egy kis darab papirosra francia nyelven írta; nehány sorból állottak, s mindenik ezzel végződött: envoyez moi de l'argent. — Néki magának soha sem volt egy garasa is, sőt ruhát is tisztjei csináltattak, de seregére tömérdek pénzt pazarolt inkább, mint költött.

BEÖTHY ÖDÖN

Bihari főispány és kormánybiztos a forradalom alatt; 849-ben kivándorlott. 851-ben kötélre ítéltetett s neve szeptember 22-én akasztófára szegeztetett Pesten; meghalt 854-ben Párisban. Beöthy eszes ember, s a régi országgyűlések alatt jó, de talán nagyon tüzes szónok volt. A forradalom alatt a Kossuth embere volt, s bizott a győzedelemben még akkor is, mikor már az oroszok bennt voltak.

BERDE MÓZES

Képviselő 848-ban s Csányi László alatt alkormánybiztos Szeben-székben, 1852 május 5-kén elítéltetett 4 évre. Berde mint kormánybiztos oly becsületesen és emberségesen vitte nehéz hivatalát, hogy *még* Szeben is bizonyítványt és kérelmet nyújtott be mellette a haditörvényszékhez. Eszes, értelmes ember. Testvére, Áron, akit személyesen nem ismerek, kolosvári unitárius tanár, s egyike a legtudományosabb mívelt férfiaknak, különösen a természettanban kitűnő szakférfi.

BERNÁTH ALBERT

Volt honvédtiszt, de kárt nem tett az ellenségben. Ez már igazi Bernáth, s ha azt mondanám, hogy nemcsak hóbortos, hanem bolond, jobban megközelítném a valót. Határtalan dölyfe s különc beszélyei sok szélsőségre tévesztik. Egyszer, Zemplén megyében, Kazsuban, ahol lakik, két vendégét, gr. Vajy Mihályt, s hű Sanchóját, Marsalko Tamást reábeszélte, hogy legyenek szerecsenek, s azokká lettek ilyenténképen: levetkeztek csupaszra, egész testöket, arcukat is bekenték korommal feketére, fölmentek a háztetejire, s ott csubukoztak. Bernáth ezelőtt pár évvel a gr. Radák István leányát vette nőül azon reményben, hogy nejével egy pár milliót fog kapni; miután látta, hogy nagyban csalatkozott, rosszul bánik nejével. Anélkül, hogy tudna hozza, nagy urat játszik, azaz pazarol, költ ott, ahol nem kellene; nehány év mulva, nem lesz miből.

BERNÁTH GÁSPÁR

Író, még pedig élces és humorisztikus író akar lenni, de művei homlokukon hordják család jel-

legét. Általában ki nem állhatom sem társalgás-, sem könyvekben a par force élcet, mely semmi nem egyéb, mint a szellem onaniája, merő ellentéte azon önként kitörő, elevenre találó élcnek, mely a szellem és kedély érintkezésében egy külső tárgy által, fölpezseg néha, mint valódi champagnei bor szeszgyöngyei. Egyébiránt a Bernáth Gáspár élc-gyártása némileg kereskedési cikk is reá nézve; ő azokat árucikkül használja vagyonos, bolond emberek számára, kiket aztán kölcsönben tönkre juttatni segít, ez teszi életmódjának egyik ágát.

BERNÁTH JÓZSEF

Képviselő 848-ban, elítéltetett 4 évre 851 október 7-én. Nagyszájú ingatag ember, ki az országgyűlés alatt szüntelen lökette magát a pillanat, vagy szeszélye benyomása által egyik nézettől, s egyik párttól a másikhoz. Ezen a vidéken járván kiszabadulása után, 853 vége felé meglátogatott. Úgy tapasztaltam, hogy az utóbbi hat év kegyetlen iskolája fölötte sem mult el nyom nélkül, s hogy okoskodott annyit, mennyit egy Bernáth okoskodni képes.

BERZENCZEY LÁSZLÓ

Marosszék követe 1841/43 és 1848-i erdélyi országgyűléseken; képviselő 1848-ban és székelyföldi kormánybiztos 1849-ben; ezen évben kivándorlott Törökországba. Kötélre ítéltetett s neve akasztófára szegeztetett 852 május 6-kán Pesten.

Berzenczeynek mint serdülő ifjúnak sehogysem tetszett a tanolás, katona lett, s mint Petőfi mondja önmagáról, hogy katonaságában közlegénységig vitte, úgy Berzenczey a kadétságig. Ő nem bírt tehát semmi alappal ismereteiben, sőt úgyszólva semmit

sem tudott, hanem bírt elegendő természetes ész és könnyű felfogással, eltulajdonítva a dolgok felszínét, kiaknázni az eseményeket és tárgyakat mindig hatásra számítólag. Berzenczey jó, mondhatni némelykor hatalmas népszónok volt, sem több, sem kevesebb.

Ezt többször bebizonyította Marosszéken közgyűlések, követ- és tiszti választások alkalmával. Nagyban bebizonyította 848-ban, mikor székely nemzeti gyűlést hírdetve az agyagfalvi rétre, Udvarhelyszéken, az egész nemzetet mozgásba hozta s 30.000 székelyt indított meg az ellenség ellen viendőt. De ép itt bizonyította be legvilágosabban azt is, hogy semmivel sem volt több népszónoknál. Ahelyett, hogy 10.000 jól fegyverzett, s akkor még, vagy az előtt, mint határőrök, katonai szolgálatban állott, tehát fegyelmezett, s haszonvehető erőt vitt volna ki a székelyföldről, gondoskodva előre élelemszerről, s azon sok mindenről, ami csak egy 10.000 főből álló sereg elvonulására szükséges, ő legkisebb előintézkedés és előgondoskodás nélkül megindított egy harmincezerből álló rendetlen, féktelen tömeget, melyből ¼ részinek sem volt fegyvere, — öregek és férfiak, fiatalok és csaknem gyermekekből állót, kísértetve számtalan szekerek által, melyeken ezen új kiadású kereszteshad családa ment a sereg után, terv, egyetértés, kitűzött cél, sőt vezér nélkül. Mi volt természetesebb, sőt nem is lehetett máskint, minthogy, az Isten úgy teremtvén az emberi testet, hogy amíg él, étel és italra van szüksége, ezen tömeg, nem lévén gondoskodás sehol élelmezésiről, ott vette azt (hogy mint magam is székely, kíméletes szót használjak fajrokonaim irányában), ahol találta, s vette, ahogy szerét tehette. És ezt, miután a Berzenczey kedvéért étlen és szomjan meghalni egynek sem volt kedve, jól is tette a kényszerűség határáig; de az ilyféle élelem-szerzés nagyon sikamlós egy dolog, s különösen a szász földön nem hadjárat volt többé, hanem fosz-

tás, rablás és gyujtogatás. Berzenczeynek ezen szerencsétlen eljárása csaknem első és kezdőpontja volt azon tettleges reakciónak, mely a szászok és románok fölkelésében oly véres nyomait és sebeit hagyta hátra Erdély testén, melyek begyógyulására talán fél század sem lesz elég. Berzenczey ez alkalommal fényesen, de a nemzetre elég gyászosan bizonyította be, hogy semmi önálló megbizatásra nem való; s ha mindjárt szándoka fölött nem is, de esze fölött bátran pálcát lehet törni. Követett el ő másfelől oly dolgot is, melynél a homály egyenesen jellemére esik. Kossuth megbízta őtet a Mátyás-huszárok kiállítása, ló-, fegyver-, szerszám- és ruha-felszerelésével. Berzenczey az állam pénztárából kivette a sok százezeret, de az ezered számban kiegészítve sohasem volt, s nemhogy teljes fölszereléssel dicsekedhetett volna, hanem nagyobb része nagyon is rongyos és fegyvertelen volt; a sok pénz pedig elment azon az úton, melyen a legtöbb kormánybiztos és fölszerelő biztos által fölvett milliók — az illető biztosok zsebeibe.

Berzenczey Marosszék részéről tagja volt azon nagy küldöttségnek, mely 848 májusban Kolozsvárt az unió-országgyűlést kieszközölte, s ezen alkalommal egy pár sikerült beszédet tartott a fiatalsághoz és a néphez. Kossuthnak egyszer, 848 — talán — augusztusban vagy szeptemberben, több időelőtti eszméi között a telepítés eszméje is agyába furta magát, s a Bánátus egy részét be akarta népesíteni székelyekkel. Öszvehivott tehát mindnyájunkat, akik székelyek voltunk, s igen szép és épületes beszédet tartott arról, hogy milyen áldáshozó dolog lenne a rácok közé egy erős székely telepet fészkelni, hogy az aztán — s így tovább. És hogy ő elhatározta, azonnal munkához fogni, s Berzenczeyt leküldeni a Bánátusba, hogy megnézze a betelepítendő földet, és onnan Erdélybe, hogy kihozza azonnal, ha nem is „a népek millióit", hanem legalább a székelyek eze-

reit. Meg kell vallani, hogy a beszéd, mint Kossuthnak minden beszéde, igen szép és símán folyó volt, hanem én, ki nagyon materiális egy ember vagyok, mégis bátorkodtam egy pár szerény észrevételt tenni Kossuthnak: Először, hogyha már *elhatározta* a dolgot, miért hivott minket ide? Másodszor, miként fogja a telepítést eszközölni, most települni akaró jámbor, családos néppel azon a földön, melyet derék hadseregünknek fegyverrel kell védelmeznie?* Harmadszor hiszi-e, hogy a székely még a bánátusi áldott földért is elhagyja kopár bérceit, talán egy néhány zsiványon kívül? Az egészből végre is a lett, hogy Berzenczey kapott néhány ezer forintot útiköltséget és a telepítendők előleges gyámolítására, de települni akaró székelyt egyetlen egyet sem.

Berzenczey egyben hasonlított Kossuthoz; ő is azt hitte önmagáról, hogy *született* hadvezér, s mint kormánybiztos, Maros-Vásárhelyt mindig Erdély földabroszát nézegette s haditerveket készített, környezetét pedig katonatisztekből állította össze. Ezek között kegyence és adjutánsa volt Jeney,** kit a forradalom előtt Előpatakon a fürdő vendéglőjéből egyszer kidobtak mint hamis játékost, forradalom alatt pedig egyetlen katonai tette a rablás volt, s ezen az úton nem kevés mennyiségű és értékű ékszert gyüjtött öszve.

A forradalom után, 849 októberben Berzenczey is Ugocsába, Akliba menekült Kovács Lajoshoz, ahol többen tartózkodtunk. Egy reggel útilag öltözve béjő a mi szobánkba, s azt mondja, hogy ő menyen. „Hova?" — kérdezzük mi. „Kéhutiába" — volt fe-

* Jellemző azonban P. fegyelmezettségére, hogy mikor Kossuth júl. 31-én beterjeszti javaslatát, ő mint hivatalos személy (a honvédelmi bizottság tagja) a javaslat mellett szólal fel.

** A kéziratban e név Kelemen Lajos ceruza-bejegyzésével van beírva az üresen hagyott helyre.

lelete.* S csakugyan elment és szerencsésen ki is ért. Később Kossuthtal Londonba ment, s onnan Chinába. Innen írt 851-ben egy levelet ifj. gr. Bethlen Jánosnőnek, ezen derék, lelkes honleánynak, kinek kora halálát minden becsületes magyar ember, aki ismerte szívéből meggyászolta, — kérte őtet, hogy segítse meg pár száz arannyal filológiai fürkészeteiben, mert néki már is sikerült fölfedezni Chinában a magyarokat, kiknek írásuk, visszafelé olvasva a magyarnak tökéletesen érthető. E badar beszédet a hírlapok is közölték akkor. Ebben a legérdekesebb a volt, hogy Berzenczey, aki az egy magyar nyelven kívül egyetlen egyet sem értett többet, s ezt is *csak* beszélni tudta, s valami keveset németül, filológiai utazást akart tenni. Ezen nevezetes tudósítás után minden hírlapi és magánhírek elnémultak, s most még azt sem tudom, hogy Berzenczey él-e még, s ha igen hol? De ő minden elkövetett hibái mellett is méltán sajnálható, mert — menekvő. Száműzetve lenni hazájából a legnagyobb büntetés minden emberre, kinek szíve, lelke van.

BESZE JÁNOS

Képviselő és kormánybiztos 1848—9-ben; 1851 október 7-én 10 évi várfogságra ítéltetett. Beszének minden ereje és tehetsége „érc hangjában" állott és ott, ahol ezt nem használhatta egész terjedelmében, mint a képviselőházban, csak badarokat beszélt; ott pedig, hol a félelem elnyomta, azt mint a kassai inkább nevetséges, mint szerencsétlen ütközet napján, ahol Besze mint kormánybiztos akarta kiérdemelni sarkantyúját, még csak a szaladástól sem bírta csak

* *Kiutahija* v. *Kutahija* ugyanilyen nevű török szandzsák székhelye Khodavendikjar kisázsiai vilajetben. Kossuthot és bujdosó társait először ide telepítették le.

annyira sem megóvni, hogy legelső ne legyen. Beszének az egész forradalom alatt csak egy érdeme volt, az, hogy 849 Debreczenben megmentette a Földváry Lajos életét a felbőszült nép ellen.

GRÓF BETHLEN GERGELY

Honvédhúszár ezredes a forradalom alatt; kivándorlott 850-ben. Derék, vitéz, értelmes katona, lovagias, becsületes jellem. Bethlen Gergelynek volt azon híres párbaja gr. Teleki Lajossal 1842-ben. Bethlen Gergelynek azon nagyon szerencsétlen sors jutott részébe, hogy amily gáncstalanul becsületes ember ő maga, ép oly haszontalan és jellemtelen apja legyen; s ez okozta azon nevezetes párbajt is. Apja ugyanis, gr. Bethlen Pál, de nem a főispány, hanem az ú. n. „Bajusz Pál", udvarolt régebben szennyes érdekből a Teleky Lajos anyósának, gr. Bethlen Károlynőnek. A nő halála után, az örökös neje után, Teleky Lajos megtagadván Bethlen Pálnak egy piszkos pénzkövetelését az elhunyt hagyományából, ez a szegény asszonynak hozzá írott leveleit magánúton a nyilvánosság elé hozta, a legmenthetetlenebb bosszúból, a leggyávábban. Mert én minden gyávaságot sokkal hamarabb meg tudnék bocsátani egy férfinak, mint azon becstelen gyávaságot, melyet egy gyönge védetlen nő ellen követ el életében vagy holta után azáltal, ha azt kompromittálja. Teleky Lajos, kinek neje becsülete sértetett meg anyja emlékében, elégtételt követelt Bethlen Páltól. Ez, következetesen a gyávaságban megtagadta, azt vetvén ürügyül, hogy ő már igen öreg arra, hogy vívjon. Ő koros volt, talán ötven éves, vagy valamivel több, de ép, erős ember. Fia, Gergely, megtudván ezen csúnya esetet, fölvette apja helyett a keztyűt, nem védve apja eljárását egy szóval sem, csak elfogadta helyette a párbajt. A Teleky Lajos segéde volt br. Jósika Lajos, a Bethlen Gergelyé gr.

Teleky László, akkor éppen országgyűlési követ. Mindkét segéd igen jól volt választva. Egyik az akkori királyi biztos, br. Jósika János fia, a másik a kormányzó, gr. Teleky József testvére. Teleky Lajos lőtt először, s Bethlen találva volt, a golyó jobb oldalán fúródott át, surolta a tüdőt, s hátbőr alatt állt meg. Azon percben, mikor Bethlen találva lett, s inai már rogytak öszve, elsütötte pisztolyát, s homlokon találta Telekyt. A két ellenfél egyszerre rogyott le; Teleky halva, Bethlen haldokolva. Mikor Bethlent bevive lakába, ágyába tették, magához jött s a mellékszobában tüdővészben halálhoz közel lévő nővére megnyugtatására elegendő lelki inkább, mint testi erőt talált, még pár sort írni, tudatva testvérével, hogy sebe jelentéktelen. Erős természete s jó organizmusa legyőzték a csaknem halálos sebet, s ő nemcsak felgyógyult, hanem Erdély minden csatáiban legelől küzdött a legbátrabbakkal együtt. A fáma azt beszélte akkor, hogy Jósika János megtudva a történteket, ajtót csukott fiára, s a consiliariust jól elpáholta volna. Teleky Lászlót pedig, ki maga oly sokszor verekedett volt már párbajban, annyira meghatotta ezen rendkívül tragikus esemény, hogy hosszas ideig nem tudott magához jönni lehangoltságából.

ID. GRÓF BETHLEN JÁNOS

Királyi hivatalos az 1834-, 37-, 41-, 46- és 48-i erdélyi országgyűléseken, s felsőházi tag Pesten és Debreczenben 1848/9-ben. Meghalt 1851-ben Pesten, miután 1850-ben júliusban ő is amnesztiát nyert.

Bethlen János egyike volt a két magyar haza legkitűnőbb elme-tehetségeinek, s amint halála után megírtam a Pesti Naplóban, (ha) ő Angolhon- vagy Franciaországban születik, s nem az elszigetelt ismeretlen kis Erdélyben, hol gyakran és több felületes politizálóktól félreismertetett és gyanúsíttatott, neve

Európa elsőrangú diplomatái között maradt volna az utókorra.

Bethlen János kapitányságig szolgált az osztrák hadseregben, s azután kilépett. Fiatalabb korában kissé zajos életet élt, s nem csekély vagyont pazarolt el, de egy pár szerencsés örökség jórészt helyreütötte a csorbát. Egyike a legszebb férfiaknak Erdélyben, éles ész, könnyű szellem, találó élc, s kellemetes társalgási modorral megáldatva a természettől, nemcsak fiatal, hanem még érettebb korában is a nők kegyence volt, s a fáma a szerelem csatamezején nem kis mennyiségű hódításairól tesz említést. Ő kétszer házasodott. Első neje a gr. Béldi Ferenc és György testvérök volt. Ettől egy leánya és három fia maradt: János, egy jellemtelen ember, aki már 16 éves korában atyja tudtán kívül katolizált azon reményben, hogy előmeneteles jövőt alapít magának, a forradalomban semmi részt nem vett, utána pedig, de talán igazságtalanul, kémnek tartatott. Második fia, Olivér a forradalom alatt Mátyás huszár volt, alapította a híres 11-ik zászlóaljat, később ezredes lett, de már 849-ben beleunt, s kevés, vagy talán egy ütközetben sem vett részt. A forradalom után elvette gr. Csáky György elvált nejét, egy br. Naláczi leányt. Olivér pazar, könnyelmű, minden férfias tulajdonság nélkül. Harmadik fia Jánosnak Miklós, legeszesebb, a testvérek között. Forradalom alatt honvéd kapitány, azután az osztrák besorozta mint közlegényt, talán 852-ben kiszabadult, s most Bolnai álnév alatt mint színész, de nem sok sükerrel működik vidéki és a pesti szinházakban. Leánya, Róza egy osztrák ezredeshez ment volt férjhez. Bethlen Jánosnak első nejétőli gyermekeiben valóban semmi öröme sem lehetett. Második, még élő neje, báró Wesselényi Zsuzsánna, azelőtt gróf Bethlen Domokosnő. Bethlen János, ki már akkor koros volt, udvarolt e nőnek, mint még a B. Domokos feleségének, s szerették egymást. A nő elvált, s B. János, mint

maga mondta, azon reményben is, hogy a nő több évi házassága után sem lévén gyermeke, bizonyosan magtalan, elvette. De a sors úgy akarta, hogy rosszul számított legyen, mert, ha jól tudom, második nejétől is négy gyermeke maradott. Hogy külömbek lesznek-é mostoha testvéreiknél, nem tudom, mert 851-ben, mikor utolszor láttam őket, még gyermekek voltak.

Bethlen János az erdélyi országgyűléseken a centrum vezére volt. Éles előrelátása, helyes kombinációi s higgadsága sok oly dolgot megakadályozott, ami káros leéndett és sok olyat keresztül vitt, főleg emberismereti tapintata, s elméssége által, ami másoknak nem sikerült. Igy tudta ő behálózni, s egészen megnyerni az országnak br. Josika János helyettes kormányzó cselszövényei ellen, 834/5-ben az akkor ostromállapotban létező Erdély teljhatalmú királyi biztosát, báró Wlasich horvátországi bánt is, s ezen úton kikerülni vagy földeríteni oly dolgokat, melyek e nélkül káros összeütközéseket idézendettek elő az ország és a bécsi kormány között. De minden érdemeinek koronáját az 1837-i országgyűlésen szerezte meg magának, s ezzel Erdély hálaját. A bécsi kormány nem bízván Wlasichban, visszahívta, s Estei Ferdinánd főherceget, a később elhirhedt galíciai vérebet küldötte még korlátlanabb hatalommal Erdélybe, mint királyi biztost a 837-i országgyűlésre, mely Nagy Szebenben, a lojális szász nemzeti fővárosában tartatott, s melynek a kardinális hivatalok választása levén főfeladata, a kormányzó választása is napirendre került. Volt, van *most,* mint gomba a szemeten, s lesz is (adja Isten mentől kevesebb), oly nyomorult ember minden országban s tehát Erdélyben is, aki hazája jogait s jövőjét kész eladni a hatalomnak kisebb-nagyobb árért, néha egy kegymosolyért, egy cím-rongyért is. Volt ilyen Erdélyben 837-ben is egy pár, s ezek közül idősb P. Horváth Dániel, a mostani generális s a szellemes púpos Lá-

zár atyja, volt a főbb tényező, kik elhitették a főherceggel, hogyha nevét kormányzói választás alá bocsátja, nagy többsége kétségtelen, s hogy ők e sükert biztosítják. A főherceg választás alá bocsátotta nevét. A félénkek (s az emberek ¾-e ilyenekből áll az egész világon), megrettentek és elhallgattak, a bátrak kétségbeestek a főherceg legyőzhetése, s következőleg Erdély alkotmányos jövője fölött egy olyan gubernátor alatt s kétségbeesésök eszélytelen lépésre vezette a bátor ellenzékiek töredékét. Elhatározták egy követi gyűlésben, hogy tiszta cédulát készítenek, azaz, hogy csak ellenzéki tagokra szavazandnak, föl nem véve a jobboldalról senkit. Ez annyi lett volna, mint a hercegnek általános többséget szerezni, mert ekkor az egész jobb oldal és a centrum is ellene szavaz. Ekkor Bethlen János, ki a liberálisabb regalistákkal együtt sokszor megjelent a követi gyűléseken, megtámadta e határozatot erélyesen, bebizonyítván, hogy a herceget lehetetlen másként kiszorítani, mint a gr. Kornis János és br. Josika János neveinek fölvétele által.

A Josika nevének említésére roppant zaj támadt. Az ellenzék sehogy sem akart ezen országosan gyűlölt névbe beléegyezni, s többen kinyilatkoztatták, hogy inkább visszavonulnak a választástól, és megyéjöket szavazat nélkül hagyják, mintsem Josikát válasszák gubernátornak. Ekkor mondotta Bethlen János azon nevezetes szavakot, melyek eldöntötték e kényes, veszélyes kérdést, s ebben Erdély sorsát legalább még egy évtizedig. Bethlen János tehát fölkelt, s miután a kérdés legkisebb részleteit megvitatta, evvel végezte beszédét: *Nem arról van tehát a szó, hogy ki legyen a kormányzó, hanem arról, ki ne legyen. S ha volt Önök között, ki vak gyűlöletében azt mondotta, hogy inkább szavaz a hercegre is, mint Jósika Jánosra, én azt mondom cáfolatul, hogy inkább megválasztom Erdély gubernátorának a szebeni hóhért, mint Estei Ferdinánd főherceget.*

E súlyos, vészterhes szavak, több mint másfélszáz követ és regalista, s hallgatók jelenlétében, főleg oly férfi szájából, kinek ismeretes mérsékelt elvei, higgadt komolysága, s főleg, talán néha túlóvatos, tapogatózó eljárása és nyilatkozatai annyira ismeretesek voltak, roppant hatást okoztak nemcsak azon gyűlésben, hanem azon kívül is, s következése az lett, hogy az ellenzék és centrum közakarattal készítvén a választási névjegyet, a herceg a megválasztottak között az ötödik helyre esett, s nem használt néki még az sem, hogy Josika János, ki a negyedik volt, azon reményben, miként a példáját más is követendi, a herceg kedvéért lemondott; a más három nem mondott le s gubernátor gr. Kornis János lett. A herceg gyalázatosan megveretve, kimaradott. Noha az akkori ostromállapot sehogy sem hasonlított a mostanihoz, mert akkor még nem találta volt fel az osztrák kormány a zsándárméríát, és a haditörvényszéket, mégis azon nevezetes választási ülés alatt mindazoknak, kik magukot ily merészen kitették a herceg bosszuálló haragjának, szekerök felpodgyászolva s befogva állott szállásaikon, hogy azon esetre, ha a herceg győz azonnal odahagyják az országot.

Nem kis része volt Bethlen Jánosnak abban is, hogy a gubernátor a 848-iki unió-országgyűlést kihirdette. 848-ban a forradalommal tartott, sőt 849-ben a köztársaságtól sem volt idegen, de miként magát kifejezte, a viszonyok és az emberek teljes fölismerése után, hogyha az ember az áradást fel nem tartóztathatja, kötelessége avval úszni mindaddig, míg fölfedez oly pontot, melynél az özönnek kevésbbé kárt okozó irányt adhat, de ha az okosabbak és higgadtabbak mind visszavonulnak, s csak a bolondokat hagyják tenni, természetes, hogy előbb-utóbb szírtbe ütközik a hajó, vagy lesüllyed.

Adjon Isten a magyar nemzetnek minden kor-

ban legalább néhány olyan hazafit és eszélyes államférfit, mint minő id. gr. Bethlen János volt.

Arisztokratikus gúnyneve, mely mint mondtam, mindenkinek volt, Bethlen Jánosnak az öreg János volt.

IFJ. GRÓF BETHLEN JÁNOS

Követ Udvarhelyszék részéről az 1841—46- és 48-i erdélyi országgyűléseken; képviselő 1848-ban, amnesztiát nyert 1850 júliusban.

Bethlen János (gúnynevén: a pléhes vagy kis János) egyike a legtisztább jellemeknek, kiket ismertem. Hazáját, nemzetségét az önzésnek legparányibb árnyalata nélkül, lelkéből szerető honfi; mindig szabad, de soha túl nem csapó elveihez, úgy a politikaiak, mint a becsületbeliekhez, szigorú következetességgel ragaszkodott, határozott férfiú, szülőit kegyelettel tisztelő fiú, nejéhez a korán elhunyt, ép oly derék és lelkes nőhez, nem csak szerelem-, hanem elvből is hű férj, szerető, gyöngéd, igazságos és okos apa, hűséges, igaz barát, vallását tiszteletben tartó keresztyén, irodalmat, művészetet, hasznos vállalatokat tettel és példával pártoló polgár; s eszélyes és okszerű mezei gazda. Valóban annyi szép, annyi sok, s egy emberben is oly ritkán egyesülő tulajdonok, miszerint hálát kell adnunk a gondviselésnek, hogy teremt néha ilyen férfit is, élő és intő példányaul a becsületességnek.

Nékem volt időm, alkalmam és akaratom is, Bethlen Jánost megismerni. Tizennégy évig haladtunk mindig párhuzamosan, egymásmellett munkálva, küzdve, ki-kifáradva, meg-megpihenve, s megint tovább haladva egy pályán, egy cél felé, ugyanazon eszközökkel. Tizennégy év minden ember életében, főleg oly küzdelmes, sőt később nagyon is viharos s most elég kisérletes időben, mint volt a közelebbmult, bizony elegendő, hogy az ember ki-

tüntesse gyönge oldalát, hibáit, talán bűneit is. Én a barátság részrehajlatlan, mindig kedves tudatával mondom el, hogy ezen egész idő alatt soha semmi helyzetben és semmi viszonyok közt nem találtam Bethlen Jánosnak sem szavában, sem tetteiben olyat, ami elveihez hű, elvei pedig egy jó hazafihoz és becsületes emberhez méltók ne lettek volna. Ő minden tekintetben méltó ivadéka ős családjának, és én meg vagyok győződve, hogy hat szép, kedves és jó fia hasonlók lesznek derék atyjukhoz, ha Isten őtet megtartja addig bár, míg nevelésöket bevégezheti.

Bethlen János három országgyűlésen képviselte Udvarhelyszéket Erdélyben, s egy nemzeti gyülésen, 848-ban Pesten, s ha alkotmányunktól meg nem fosztatunk, ő bizonyára örökös képviselője is marad. Forradalom után, mikor édes szép hazánkat, melynek jogaiért, s jövő felvirágoztatásáért ő is oly nemes eréllyel, s annyi áldozatos odaadással küzdött évek hosszú sora alatt, letiporva durva erőszak, ármány, s idegen segítség által, ott látta nyögni a bitor lábai alatt, — az ő lelkébe is belefészkelte magát a titkos bánat férge, mely annál élesebb, mert az ily bánatnak nem szabad kitörni hangokban, sőt árnyat vetni sem az arcra, hogy a gyönge el ne csüggedjen, s hogy a rosszakarat gyöngeségnek ne tartsa a fájdalmat.

Közöttünk 852 óta, mióta ő Erdélybe ment lakni neje gr. Teleki Zsófia halála után, fiait neveltetni Kolosvártt, én pedig e zsidó fészekben confiniáltattam, külsőleg minden viszony megszakadt. Még csak nem is leveleztünk. S miért is? Meg tudnók-e állani, hogy leveleinkben ki ne öntsük keblünk fájdalmát, s epénk mérgét? De most minden *gyanús* egyén levele felbontatik a postán, miért hát egymásnak csak bajt szerezni?! De azért én Bethlen Jánost most is ép úgy szeretem és becsülöm, mint mindig, s lelkemnek jól esik, hogy nemes jelleméről őszinte tanúbizonyságot

hagyhatok az utókorra, s annyival részrehajlatlanabbat, mert ő bizonyosan soha sem fogja e sorokat olvasni. Nékem semmi reményem, hogy mi ez életben viszontláthassuk egymást. Utósó istenhozzádot küldök tehát hozzád Bethlen János a távolból, s azon óhajtást a gondviseléshez, hogy fiaid méltók legyenek hozzád.

GRÓF BETHLEN LAJOS

A régi időben nevezetes volt jó ízlése, sok eszelős tettei és kerlési szép kertjéről, melyet ő maga tervezett és rendezte (!). Vénségére, mit addig sohasem tett, megkísérlette a politikai pályát is, de szerencsétlenül. Doboka megyének az 1841—43. országgyűlésen Zeyk Károly és br. Wesselényi Ferenc voltak követei teljesen szabadelvű utasítással, melynek egyik pontja úrbéri törvényeket sürgetett. Ez nem tetszett Bethlen Lajosnak, ki csak később vette neszét az egész utasításnak, minthogy azelőtt soha egy közgyűlésen sem jelent meg, s azalatt, míg a követek, semmit sem sejtve, Kolosvárt működtek, Bethlen Lajos kéz alatt felbujtotta főleg a megyei nagyszámú román köznemességet, s egy pár hozza hasonló kapacitást, kitűzve zászlajukra a követek visszahivását az első rendes közgyűlésen. Ez bekövetkezett, s értesülve már a dolgokról, de később mintsem hatályosan ellen lehetett volna a megyében dolgozni, legalább megkísérleni mindent, sokan kimentünk követekül Bonczhidára, a megye székhelyére a gyűlés előtti napon. Nyár levén, s a megye tereme nem elég nagy, a gr. Bánffy József lovardájában tartatott a gyűlés. Az első pillanatra látszott, hogy a tömeg, mert a gyűlés háromnegyedét nem lehetett egyébnek mondani, hatalmasan fel van izgatva nemcsak beszédek, hanem szeszes italok által is. A követek bukása annál valószínűbbnek látszott, mert a főispány, Máriaffy Antal, egy haszontalan, s mint

minden ostoba, makacs, csökönös ember, egészen a Bethlen Lajos részén állott. A szerencse a volt, hogy a román nemesek legnagyobb része értett magyarul. Kemény Dénes, az erdélyi opozició páratlan vezére, körültekintett s azt mondta nekünk, híveinek: „Ha sikerül addig húzni a tanácskozmányt, míg ezek az emberek kijózanodnak, akkor miénk a győzelem; azért hát csak beszéljetek mindnyájan kétszer-háromszor is, s hagyjatok engem utójára szólani." Elein nem akartak kihallgatni, de mi beszéltünk, hallgatják, vagy nem.

Végre délután két óra felé csendesedni kezdett a zaj, s Kemény Dénes felállott. Ekkor győződtem meg legjobban, hogy a szó hatalom. Kemény Dénes nem a dolog velejéhez szólott, hanem egy hatalmas diversiót tett, megtámadva mennydörgő beszédében magát a vezért, Bethlen Lajost, felhozván ennek életéből minden bolondságait, s több adatokat a szegényebb nemesség ellen elkövetett tetteiből, úgy azt is, hogy egyszer Kerlésen egy szegény nemes embert szamárra kötöztetett megfordítva, s a szamár farkát kezébe adta, miként korbácsoltatta végig a falun, egyszer a szamarat, s egyszer az új kiadású Mazeppát üttetvén. Ekkor hirtelen megfordítva beszéde irányát, állította, hogy egy ilyen eszelős ember, a köznemesség esküdt ellensége akar a mostani követek helyébe lépni (pedig bizony ez sem jutott volna eszébe Bethlennek), s most jellemezve fényesen a követeket, azzal végezte, hogy most már válasszanak a Rendek Bethlen és a követek között. Beszédének oly roppant hatása lett, hogy a tekintetes román Rendek kidobták volna Bethlent, ha ez, előre sejtve a fordulatot, odább nem áll szép csendesen, mielőtt Kemény bevégezte volna beszédét. Utasítás és követek megmaradtak, s még aznap estve vígan tértünk vissza Kolosvárra.

Bethlen Lajos az id. Bethlen Gábor ipja volt, ki az öreg úr ezen elkésett politikai eszelősségét nagyon szégyenlette.

BEZERÉDY ISTVÁN

Képviselő 1848-ban, kötélre ítéltetett 1850 július 5-én s ugyanakkor Haynau által amnesztiáltatott.

Még talán soha senki sem részesült oly olcsó, hanem oly gazdagon megfizetett liberálizmus dicsőségében, mint Bezerédj István, a forradalom előtt az úrbéri tartozások megváltásakor volt jobbágyai által. Az akkori hírlapok legalább egy éven át csaknem naponta énekelték ezen magasztos hazafi-tettet Bezerédy és nagylelkűség, s nagylelkűség és Bezerédy variációban; de nem sok eredménnyel arra, hogy mások is kövessék a példát, mert a földesurak roppant többsége balgább volt Bezerédynél, kiről, ártatlanul naiv modora mellett sem lehet azt mondani, hogy eszélyes számító ne volna. Ő nemcsak eszes ember, hanem értelmes, okszerű gazdász is levén, a számtanhoz folyamodott, mely sohasem csal, s valóban nem sok fejtörésbe került olyan gazdásznak, ki gyakorlati ismeretekkel bírt, uralni egyfelől a robot munkaértékinek, másfelől a tartozások megváltásának tőkéjét, s öszvehasonlítva a kettőt, tisztába jőni, hogy ezen utósó gazdagon fedezi az első veszteségét, következőleg, hogy amit bal keze kiad, t. i. rossz és az okszerű gazdászat nagy kárára bizonytalan munkaerő, ahelyett jobb keze beveszi a biztosított és sükeres munkát, nem csekély tőkemaradék mellett, s ráadásul egy nagy adag s két országra szóló dicsőséggel. S 848-ban aztán, buzogva ő legelől a „nemzeti becsület pajzsa alá" helyhezett úrbéri kárpótlás mellett, megelégedve mosolyoghatott később, midőn a nemzeti gyűlés egyre-másra telkenkint 300 pengő forintot határozott váltságul, kezét dörzsölhette, most pedig, midőn oly földesúr, ki nem adós, mint Bezerédy, s tehát nem kénytelen hitelezője nagy kárával és saját veszteségével adóságot fizetni, azon úrbéri kárpótlási öszveggel, melyből 100 forint most a hitelezők kielégítése előtt is csak 66 forint papírpénz értékkel bír, az érc-

pénzhez mérve pedig csak 54 pengő forintot ér, midőn később, kielégítése után a hitelezőknek, kiktől aztán senki sem köteles a kárpótlási utalványt elfogadni, a földesúr kezénél maradandó kárpótlás 100 forintja 20 forint papírpénzt sem fog érni, most Bezerédy István, ha tud, még nagyot is ugordhatik.

A forradalom alatt Bezerédy sem bírta magát tájékozni; de őtet nem felfogás és észlelés hiány ingadoztatta, hanem hiúság. Ő miniszter szeretett volna lenni, s e végett még 849 április 14-e után is lépéseket tett Kossuthnál, de hasztalanul. Gr. Andrássy Manó már 848-ban jól ismerhette Bezerédyt, mikor egyik jól sikerült torzképét kiadta. Ezen kép egy diadalszekeret ábrázolt, melyen Nyáry Pál, mint koszorús Szilén ül, lábánál két majom kucorg a két Madarász képében, a szekér elébe két kiéhezett gebe fogva a Perczel Mór és Stancsics fejeikkel, s Patay József egy béres-villával kocsis kötelességet teljesít a lovak mellett menve, a szekérre pedig hátulról minden módon fel akar kapaszkodni Bezerédy István, de nem tud. Mindenik élethűen volt találva, de legjobban Bezerédy roppant fő- és homlok- s töredékeny, ingatag lábszárakkal.

Bezerédy a gyűléseken nagyon sokszor, csaknem minden ülésben egy párszor, s hosszadalmasan beszélt. De eszes s ismeretekkel bíró ember létére kevés figyelemreméltót mondott. Volt még Bezerédynek azon válságos időben egy árnyékoldala, melyet azok, akik őtet nem ismerték, könnyen félreérthettek s e hibája: féktelen kíváncsisága, tudnivágya volt. Néki, tagja nem levén a honvédelmi bizottmánynak, szintoly kevéssé volt üléseiben helye, mint bárki másnak, de ő, ritka nap, hogy legalább fejét be nem ütötte, s ha az ember szép szóval kiutasította, nehány perc mulva megint ott volt, minden betett ajtók dacára, úgyhogy nem egyszer mondottuk magunk között, miként Bezerédy előtt mit sem használ ajtót zárni, mert ő a kulcsjukon is besuhan, csakhogy vagy egy szót felkaphas-

son. Igaz, hogy ő azzal, amit kilesett, vissza nem élt, mert becsületes ember. Meghalt 856 március 6-án.

DOCTOR BÉ

Undor- és utálattal írom le ezen gazember nevét, de leírtam, hogy el ne vesszen az utókorra nézve, hanem legyen megbélyegezve minden jövő nemzedékek által. Ezen ember törzskari főorvos Pesten. Mikor Batthyány Lajos nyakán sebet ejtett, a haditörvényszék Doctor Balassát és Doctor Bét rendelte ki, megvizsgálandók a sebet véleményadás végett, hogy föl lehet-e azért akasztani? Balassa azt állította, hogy lehetetlen, mivel a lélekzet a seben jövén ki, nagyon hosszasan kínlódnék. Bé, noha ő maga is meggyőződött a Balassa állításának igazságáról, azt a véleményt adta, hogy föl lehet akasztani, valamivel több, vagy kevesebb kínlódás mit sem árt. Bé katona-orvos lévén, véleménye győzött. De ekkor a hóhér állott elé (sajnálom, hogy nevét nem tudom) s kijelentette, hogy néki, mint az igazságkiszolgáltatás végrehajtónak kötelessége és lelkiismerete nem engedik kötél által végezni ki a grófot, mert ő érti mesterségét s tudja, hogy az elítélt nagyon sokáig nem halna meg. Végre is a hóhér erélyes nyilatkozata győzött. Ezen becsületes hóhérnál hóhérabb volt Doctor Bé.

Fogságom ideje alatt mindíg beteg lévén, többször kértem a haditörvényszék elnökét, hogy Balassa vagy Orzovenszky doktorok közöl valamelyiknek engedje meg, hogy meglátogasson. Megtagadtatott mindannyiszor. Végre ők is látván, hogy nagyon beteg vagyok, tudtomon kívül hozzám küldötték Dr. Bét. Én nem ismertem azelőtt, de amint nevét megmondotta, befordultam a fal felé, s azt mondva: „Én nem akarom magam ön által orvosoltatni", — többet nem szóltam. Ő dühösen távozott.

GRÓF BÉLDI FERENC

Doboka megye főispánja 848/9-ben. Az 1841/3-i erdélyi országgyűlés megválasztván gr. Teleki Józsefet kormányzónak, egy nagy küldöttséget nevezett ki 842-ben márciusban, üdvözlendőt Pesten az új kormányzót. Én is tagja voltam e küldöttségnek, s Béldi is. Egyszer Teleki Józsefnél ebédelvén az egész küldöttség, gr. Szechényi István is jelen volt. Ebéd után megkértük Szechényit, lenne szíves megmutatni nekünk az akkor alapjában már megkezdett Lánchid mintáját. Ő szivesen ajánlkozott, s mindjárt onnan vele együtt a Duna partjára mentünk, hol a minta egy evégre készült kis épület szobájában egy asztalon felállítva volt. Mikor Szechényi épen legérdekesebben magyarázza nekünk az egész minta részleteit, Béldi közbeszól, s ezen érdekes kérdéssel szakítva meg a magyarázatot: „Miért nem nagyobb ez a minta? Én láttam Amerikában egy a Dunánál szélesebb folyóra épitendő hídnak a mintáját, mely akkora volt, mint a híd, melyet épiteni akartak." — Mi elbámultunk, s elszégyeneltük magunkat. Szechényi reánézett, sűrű szemölde összevonult, s csak ennyit mondva: „Akkor kár volt hidat is épiteni, hiszen a mintát tehették volna a folyóra." — S azzal megfordulva, kiment a szobából. A magyarázat félbeszakadt. De mindnyájunk között legjobban bámult Béldi, mert ő azt hitte, hogy valami nagyon szellemest mondott. Béldi Ferenc és testvére, György voltak azon „nagy reményű" ifjak, kikkel Bölöni Farkas Sándor Amerikában utazott, s kiknek ezen derék utazási leírást ajánlotta. György a forradalom előtt kincstári tanácsos volt, s most pedig császári szolgálatban van. Györgynek egyetlen tanolmánya a „Conversations Lexicon" volt; s e nem csekélyen fá-

rasztó munkát rendszeresen vette: az A betün kezdette s úgy haladott tovább. Hanem a G betűig, melynek rovataiban a Geist volt feljegyezve, bizonyosan soha el nem jut.

BIRÓ JÓZSEF

Udvarhelyszéki birtokos s a legrégibb székely családok egyikének ivadéka; az udvarhelyszéki közgyűléseken mindíg pontosan megjelent, a kormánypárthoz tartozott, de sohasem nyilatkozott másként, mint lassú mormogással. Különben jó, becsületes, öreg úr. Biró Józsefnek volt két fia, József és István. Ezek előttem végezték, vagyis végzetlenül hagyták oda az iskolát, de én még bent értem őket. Ezek szegények az egész iskola nagyja és kicsinyének gúnycéljai voltak rendkívül nagy fülök miatt, ami annyival szomorítóbb volt, mert fülük valóban jellege volt észtehetségüknek. Tanítójuk, vagy miként akkor neveztettek, preceptoruk kétségbeesett felettük, annyival inkább, mivel az öreg úr nem fiait, hanem a preceptort hibáztatta, kinek egyszer többek között az elfogult apa azt találta mondani egy vakáció alkalmával, hogy az ő fiainak van talentumuk, de a preceptor a szamár, mert nem tudja kikeresni. A szegény elkeseredett tanító alig várta, hogy visszamenjenek Kolosvárra, s azonnal elkezdette őket hatalmasan korbácsolni, szüntelenül ismételvén: „Adjátok ki a talentumot, mert apátok azt mondta, hogy van nektek, csak én nem tudom kikeresni!“ — A szegény fiúk hasztalan szabadkoztak, hogy nemhogy nekik volna talentumuk, de még az apjuknak sincs, mert a fölingerelt tanító fel nem hagyott a kereséssel, míg az ütlegezés őtet is ki nem fárasztotta. A két Biró bizony azután sem adta ki soha, amit Isten megtagadott tőlük.

Rokona az előbbinek. Ez megint más tekintetből említendő. Ő nőtlen volt s mégis minden cselédje, inasa, szakácsnő, szobalány, kocsis, lovász, gazda, béres, juhász, kondász, kályhafűttő, szóval minden s mindíg felváltva, saját gyermekeiből teltek ki, s azokból ujoncoztattak. Érdekes arcanum. Egy más tette hasonlólag érdekes. Estei Ferdinánd főhercegnek Erdélyben léte alatt, talán 838-ban, Udvarhelyszékből többen vettettek fiscalis actio alá a herceg elleni szidalmak miatt, de azon ürügy alatt, miszerint ifj. Bethlen Jánosnak egy levelét elfogták (erről máshol), melyben többen felszólíttattak, agitálni amellett, hogy közgyűléseken szóba hozassék a székely katonaság fegyver alóli felszabadítása, mely törvénytelenül erőszakoltatott réá. Ennek következtében Horváth János is (később főispány) közkereset alá esett. Biró Antal egyszer Horváthoz ment tanácsával éltetni ezen ügyben, hozzatéve, hogy ő éppen Székely-Keresztúrra menendő a főkirálybíróhoz, s miután a főherceg is ott van, jó szolgálatot tehetne Horváthnak, ha ez általa egy alázatos kérelmet nyujtana be a herceghez. Horváthnak épen rossz kedve, s különben is kissé nyers ember lévén, azt feleli néki: „Mondja meg a hercegnek, hogy nyalja meg a maga s....t s maga az övét." Biró csakugyan elment Keresztúrra, s a főkirálybíró, Macskásy Lajos, ki tudta, hogy Biró mi célból ment volt Horváthoz, faggatni kezdette a herceg előtt, mondaná meg a Horváth feleletét. Biró megmondta, de magyarul. A főherceg figyelmes lett, de nem értvén, kérdezte Birót, hogy mit mondott, s ő igen rossz németséggel, de hűségesen elmondta a főhercegnek Horváth saját szavait. A következés az lett, hogy a Horváth neve kihagyatott a közkeresetből, attól tartván a főherceg, hogy a perfolyam alatt ezen botrányos eset előfordulhatna.

BOCZKÓ DÁNIEL

Képviselő és kormánybiztos 1848/9-ben, 1851 október 7-én 10 évi várfogságra ítéltetett. Boczkó egyike a leghatározottabb forradalmároknak a szó nemes értelmében republikánus jellemmel. Előbb az aldunai táborban volt kormánybiztos, s ottan egy alkalommal a honvédek hátrálván a szerbek tüze előtt, Boczkó, a hatvan éven jóval túl levő öreg, ki mindíg jelen volt, mikor tehette a csatákban, egy sétabottal kezében a csapat élére állt, s úgy vezette azt tűzbe. Ő volt 849-ben Szentiványi Károly után Erdélynek utósó országos biztosa. Augusztus két első hetében én is Kolosvárt időzvén, volt alkalmam látni és bámulni ezen öreg ember fiatal lelkét, szívós erélyét, s törhetetlen bizalmát még akkor is az ügy iránt. Augusztus 13-án estve vonult ki ő is a magyar hadsereg maradványaival Kolosvárról B(ánfi) Hunyad felé, s jelen volt az ottani szerencsétlen csatában, s csak nagy bajjal tudott megmenekülni. 849-ben befogták, s Pesten néhány hónapig együtt ültünk az Újépületben. 850 augusztusban kibocsátották s szabadon volt elítéltetéséig. Ezen idő alatt sokszor meglátogattam az Alduna-soron lévő szállásán, mely csak egy szobából állott. Ezen magtalan öreg ember, vagyis agglegény, legalább egymillióval bírt, és szobáját maga söpörte, az udvaron lévő kútból maga hordott magának vizet, s mindezt nem fösvénységből, hanem kedvtelésből, mert a szegények- és szűkölködőkre nagyon sokat költött. Kossuth is adóssa volt 6000 pengő forinttal több évi kamatjával együtt, de Boczkónak nem az esett nehezen, mert ő sohasem kérte pénzét, hogy mikor módjában volt amannak, akkor sem fizette meg, hanem iránta hálátlansága, mely annyira ment, hogy alig akarta ismerni. Az öreg ezt többször panaszolta nékem, s mutatta a Kossuth kötelezvényét is. Én mindig tréfáltam, s ingerkedtem vele, hogy felvidítsam, s ő azt igen szerette. Egyszer mondtam néki: „Dani

bácsi! Fogadj engem fiadnak, mert hisz az osztrák úgy is mindenedet elrabolja." Ő mosolygott, s azt felelte, hogy nem kap abból a német, mert gondoskodott már róla. Néki van egy fitestvére s annak gyermekei. Fogsága idejéből még öt év van hátra. Borzasztólag sok olyan életkorban, mint az övé, s pedig ez a bosszúálló osztrák császár és kormánya nem ismer irgalmat.

BOGDANOVICS VILIBÁLD

Képviselő és honvéd-őrnagy 848/9-ben; ámnesztiát nyert 850-ben, nehány havi fogsága után az Újépületben Pesten. Mint képviselő, teljesen ismeretlen mennyiség; mint honvéd sem nagy helyet foglal el a hadikrónikában, hanem most, pár év óta divatba jött foglalkozni Bogdanovics Vilibálddal, a magyar Monte-Cristoval, miként az úri világ, irígység vagy gúnyból elnevezte. Egyszerre ugyanis elterjedt a híre, legharsányabbul őmaga által kürtölve, a Bogdánovics roppant gazdagságának. S beszélnek mesés dolgokat bárdányi kastélyáról, bútorzat-, lovak-, háztartásról; roppant gazdaságáról, gőzgépei, gyárai s vasútvonalairól, tanyáitól a Béga csatornájáig, s Isten tudja mi mindenről, mint utazásairól, külföldre, melyekben udvari káplán, udvari orvos, titoknok s több effélék kísérik, szóval, hogy valóságos fejedelmi lábon él. Közbevetőleg legyen mondva, csak egyikre vonatkozólag, élhet fejedelmi lábon, mert a másikra szegény kolduslábon él, minthogy sánta, lába feje nyomorék levén. És mindezt legtöbbször s minden alkalommal, ahol csak teheti, ő maga szokta szívesen elbeszélni. A dolog abból áll, hogy Bogdanovics haszonbérben tartja a bárdányi álladalmi birtokot, igen jutányos föltételek és szabad építkezés mellett, és ő szintúgy ezen kedvező körölményeket, valamint minden terményeknek a keleti háború alatti rendkívüli nagy árát felhasz-

nálva, mindamellett, hogy nagyban megterhelte a birtokot, ezen terjedelmes jószágból nagy nyeresége van. Bogdánovicsban sok hiúság, sok nevetséges gyengeség, s mint minden meggazdagodott új emberben, sok üres dicsekvési hajlam; hanem becsületes ember, s többen állítják, hogy szegényekkel, s különösen menekvőkkel sok jót teszen.

BÓNIS SAMU

Képviselő és igazságügyi al-államtitkár 848/9-ben. Eszes ember és becsületes; egyetlen hibája, hogy néha leissza magát, s akkor goromba, mint a pokróc. Ő is 10 évi várfogságra ítéltetett 851 október 7-én, s noha véghetetlenül keserves dolog ily áron javulni, hanem azok, akik Josephstadtból, hol ő is fogva van, kiszabadultak, állítják, hogy most reá nem lehet ismerni, annyira megváltozott; soha sem iszik, pedig tehetné s olvasás-, tanulás- és faragással tölti idejét.

BÁRÓ BORNEMISZA JÁNOS

Erdélyi kormányszéki tanácsos 841-ben. A br. Josika János veje lévén, ő is ezen gyűlölt családhoz tartozott. 842-ben ő is megkísérlette korteskedni az országos választmány választásánál, s azelőtti napon nagy estvélyt adott a követeknek, ú. n. pipás estvélyt. A 837-i országgyűlésen ugyanis a konzervatívek, összvejöveteleiken csak pipával kínálván meg őket a gazda, pipásoknak neveztettek el; az ellenzék pedig sonkásoknak, kik Szebenben minden estve gr. Teleky László követtársuknál jöttek öszve, ahol ital és étel, s e között sonka is nagy bőségben volt. Ezen két elnevezés egészen 848-ig fenntartotta magát. De Bornemisza a fennebb említett estve nagyszerű készületeket tett. Mi azon estve Teleky Lászlónál gyűltünk egybe,

kiosztandók magunk között a cédulákat a másnapi választásra. A követek s rokon elvű regalisták lassan gyülekeztek; végre mégis mind megjöttek, de a városi követek nem. Mi tudva a Bornemisza szándokát, aggódtunk, hogy talán sikerült neki elbácsítani a városi követeket, s nem győzve tovább várni, vacsorához fogtunk. Egyszer csak jőnek a várt pajtások, s kérdésünkre, hogy hol késtek ily sokáig, azt felelték: hát megettük és megittuk* Bornemiszának mindenit, s bepiszkoltuk a parkettjét. „De hát holnap hogy lesz?" — kérdette egyikünk. Ekkor egyike, Keller János, az asztalhoz ment, poharat töltött s ezt mondta: „Éljen az ellenzék! Holnap, miután ma megittuk a Bornemisza champagne-iját, ellene szavazunk!" — És úgy is volt. Másnap a gyűlésben a szavazás alatt Bornemisza a főispányi padokon ülvén előttünk, mindig morgot, hogy a sonkások megitták a sok champagne-iját, beköpködték és sározták parkettjét, s most egy vótumot sem adnak. Nagyban meg is vertük a pipásokat ez nap.

BÁRÓ BORNEMISZA JÓZSEF

Tordamegyében Abafáján lakott, s gazdag vendégségei- s nagy ehetőségéről volt híres, míg mindenét meg is ette. Mint kadét Szász-Régenben levén állomáson, egy délelőtt kilovagoltam Abafájára. Bornemisza ágyában feküdött. Amint beléptem nagy örömmel kiáltotta, hogy mily ápropos jövök, épen utánam akart küldeni, mert ma 100 vendége s ugyanannyi tál étel lesz asztalánál. Én azt feleltem, hogy ép azért nem maradok ebédre, mert én nem bírom egy helyet ülve, végigvárni, míg a 100 tál elfogy. Kérdésemre, hogy miért van még ágyban, azt felelte, hogy korán reggel hashajtót vett be, hogy ebéden annál többet ehessék, s ekkor egy valóságos nyalánk

* A kéziratban világosan elírásból itt is *megettük* áll.

gyermek örömével kezdette sorban elszámolni egy hosszú étlapról az ételeket. Én kirohantam a szobából, de ebédre mégis ott kellett maradni.

BORS FERENC

József huszár-őrnagy 1833-ban Styriában. Mi, fiatal tisztek pipás Ferkónak hívtuk, mert még éjjel is pipázott egy szakállos, büdös tajt-pipából. Igen együgyű öreg úr volt, s csak arról nevezetes, hogy néha jókedvében elbeszélte nékünk nagy titkon, hogy ő is, mint közember, egyike volt azon kis csapat székely huszároknak, kik Rastadtnál a francia köztársaság követeit meggyilkolták felsőbb parancsra 1799 április 28-án. Az öreg urat 834-ben nyugalomba tették s híre járt, hogy azért, mert Bécsben valami úton megtudták, hogy az öreg kibeszélte azon gyönyörű államtitkot.

BRASSAI SAMU

Forradalom előtt kolosvári unitárius tanár; most tanár Pesten a Szőnyi magán-neveldéjében. Brassai nemcsak nagyon becsületes ember, hanem egyike a két magyar haza legtudományosabban kimívelt s legtöbbszerű ismerettel bíró férfiainak, s különösen bámulatos könnyűség- és sikerrel oktató tanár. Ezt magamon is tapasztaltam. 842-ben Bethlen Jánosnál lévén egy estélyen, a grófnő mutatja nékem Suenek akkor megjelent regényét (Les Mistéres de Paris), s kérdi, hogy olvastam-e? A könyv francia eredeti volt. Ő azt hitte, hogy tudok franciául, s én elég hiú voltam azt be nem vallani, hanem mondván, hogy nem olvastam, kérem, hogy adja át, hozzátéve, hogy miután nagyon el vagyok foglalva mint követ, oly hirtelen nem olvashatom el. Másnap Brassaihoz mentem, s elbeszéltem neki az eseményt, hogy adhatna-e nekem

naponta egy-két órát, s mennyi idő alatt vihet oda, hogy megértsem a könyvet? „Négy hét alatt, ha akar" — felelte ő. Mi megkezdettük zárt ajtónál a leckéket. Ő nem engedte, hogy sem gramatikát, sem szótárt vegyek elé, csak szóval magyarázgatta egy hétig a szabályokat; akkor kezembe adta Paul és Virginet s egy szótárt, s miután abból, igaz roppant kínnal mintegy húsz lapot lefordíttatott, már a harmadik héten folyvást olvastam a Mistéreseket, s ez bizony csak a Brassai modorának köszönöm. Mikor kiolvastam a könyvet, visszavittem s elbeszéltem Bethlennőnek őszintén az eseményt.

BRECZENHEIM FERDINÁND, REGÉCI HERCEG

Forradalom előtt konzervatív; forradalom alatt nem annyira ennek, mint nagy ellensége a Kossuth-Madarász kormánynak, s ennek következtében, regéci uradalmát, sárospataki gyönyörű kastélyával (a hajdani híres Rákóczi vár), konfiskáltatta a magyar kormány; forradalom után, még határozottabb s engesztelhetetlenebb ellensége az osztrák kormánynak, valamint a hercegné is, e derék, lelkes, művelt, s tisztán magyar érzelmű nő, ki a jelen állapot miatt az ellenségeskedésig haragban élt testvérével Schwartzenberg herceg osztrák miniszterelnökkel. Breczenheim és neje mindketten jól beszéltek magyarul, s a Hegyalyán nagyon sok jót tettek. Breczenheim alapította a hegyalyai bortermelők társulatát s az évenkénti bor és szőlő kiállítást. A herceg meghalt a mult évben 855-ben; a hercegnő télben Bécsben s nyáron Sáros Patakon szándékozik lakni.

DR. BREZNAI ISTVÁN

A Kossuth Lajos sógora, neje a Kossuth testvére volt, de elhalt, s Zemplén megye főorvosa a forradalom előtt s most is. Egy részeges, ősz fejével is fes-

lett erkölcsű, megvesztegethető, jellemtelen ember. Egy, itten ezelőtt két évvel történt mérgezési esetnél, melyről más helytt bővebben, megvesztegettetvén az illető által később, előbbi látlelet- s bizonyitványával ellenkező hamis jelentést téve, a gyilkos fölmentetett.

BUDA SÁNDOR

Képviselő 1848-ban. Elítéltetett 1850 július 5-én, 15 évi sáncmunkára. Hogy Buda Sándor miért kapott ily kegyetlen ítéletet, éppen akkor, mikor Haynau 31 elítélt közül 28-at teljesen fölmentett, megfoghatatlan annyival inkább, mivel Buda Sándor sem a képviselőházban, sem azon kívül nem követett el semmit, ami által ezen ellenei eljárás indokolható volna, ha nem személyes bosszú. Ő ugyanis 848-ban rövid időre, bemenvén Erdélybe, Urbán generális ezt megtudva, 10 aranyat tett fejére, ha elfogatik. Budát bosszantotta, hogy feje oly kevésre becsültetik s ő egy hirdetvényben az Urbán fejére 100 aranyat tüzött ki. — — — — — — — — — —

BUJANOVICH RUDOLF

Forradalom alatt honvédtiszt volt, s igen jól viselte magát minden alkalommal. Ezen idő alatt egyik testvére osztrák katonatiszt levén, egy csatában összehozta őket a sors, de noha egymásra ismertek, nem találkoztak személy-személy ellen. Forradalom után viszontlátva egymást, a két testvér egymás nyakába borult, s Rudolf kérdezte testvérét, most osztrák őrnagyot, hogy ha azon csatában öszve hozza őket a sors, mit tett volna: „Teljesítem kötelességemet — felelt ő, — s azután főbe lövöm magamot." — „És te?" — „Én pedig — szólt Rudolf — nem

tégedet, hanem magamat lövöm agyon." — Bujanovich Rudolf minden tekintetben tiszta jellem, s eszes, értelmes, mivelt ember.

CSÁNYI LÁSZLÓ

Képviselő, kormánybiztos a felső hadseregnél, erdélyi országos biztos, közlekedési miniszter 849 április 14-e után. Kötél általi halálra ítéltetett, s kivégeztetett 1849 október 10-én Pesten.

Csányi László egyike azon ritka, s korunkban már alig föllelhető határozottan jellegzett római jellemeknek, melyeknek haza és becsület mindenök, s melyek előtt barát és ellenség kénytelen tisztelettel meghajolni. Csányi egy nagyszerű republikánus jellem, e magasztos ősalakok minden erényeivel. Az ily férfit csak rendkívüli idők, s viharos belrázkódás emelheti fölszínre mint gyöngyöt s mint vígaszt az emberiségre, ellentétül azon tömérdek szemét és salakért, melyet ugyanazon hullámjáték korbácsol fel a fékettépett szenvedélyek tengermedréből. Csányi! Madarász! E két név képviseli, fényesen egyik, szennyesen a másik, a forradalmi ellentétek fogalmait.

Csányi a 60 éves, romlott egészségű polgárbajnok, lépésről lépésre követte a felső hadsereget Sukorótól Bécsig, Bécstől Kápolnáig, Kápolnától Szőnyig s meg vissza Pestig, hogy pihenés helyett átvegye Erdély országbiztosi nehéz hivatalát. Törhetetlen lelkierővel roncsolt testben, munkálva mindíg zajtalanul és szerényen, de vaseréllyel, nélkülözve kényelmet, ápolást, szükségest, tűrve fáradalmat, sanyart hallgatagon, buzdítva példája által, fenyítve szelíden vagy szigorúan. S midőn aztán április 14-e után felszólíttatott, ő a szerények legszerényebbike, hogy venné át a közlekedési ügy miniszteri tárcáját, bevallva járatlanságát e teren, kész volt mégis elvál-

lalni a vészterhes tisztet, visszavonulván mások elvfogalomból, vagy a jövő vészmoraja előtt, s meghajlott keresztyéni rezignációval és áldozatos hazaszeretettel a sors végzése előtt, mely kiszemelte vala őtet, a választottak egyikét, hogy lenne elveinek, hitének, s hazája szabadságának szent vértanúja, fölkelendő egykoron sírjából a szabadság és hazafeltámadás szent lelke.

Csányi László, útlevél s elegendő pénz birtokában, száműzhette volna önmagát, hogy megmenthesse életét. Ő nem tette. Ő tudta, hogy minden nagy és szent ügynek vértanúkra van szüksége, s ő érezte mint isteni kijelentést lelkében, hogy hivatva van a többi vértanukkal együtt, megváltani tiszta és erényes életével nemzete jövőjét.

Ő elvérzett haza és szabadságért!!

De él magasztos emléke s dicső szelleme a nemzetben, hogy reményt öntsön netalán csüggedező kebelünkbe, s bizalmat és hitet a gondviselésbe jobb jövőnk iránt.

CSELEI JÁNOS *

A forradalom vége felé Zemplén megye egyik alispánja.

Cselei is, mint többen, azon emberek közé tartozik, kik nagy időkben kicsinyeknek találtatván,

* A *-gal ellátott szóhoz fűződik Erdélyi János alábbi sajátkezű bejegyzése: Jó hittel írom ide Pálffy nyilatkozatát, melyet akkor tőn előttem, midőn Ujhelyből Patakon át Erdélybe visszatért, nálam utólszor mulatott és ez iratok átadásával megtisztelt, t. i., hogy Cseleji (!) Jánosról való ítélete igen szigorú, mert másként írna felőle. E. J.
S(áros)patak, ápr. 30. 1857.

kis időkben nagyok szeretnének lenni. Ezen új fajta, a forradalom satnya posthumusai, visszavonulva élnek, fenntartva erejöket, miként magok mondják, a jövő számára, hibáztatva s elítélve mult és jelenrei tekintet s irgalom nélkül bárkit, ki a szirthez ütődött hajóból egy darabját bár a nemzetiség árbocának, egy szalagát bár a közélet vitorlájának, hegyét bár a szellemi élet delejtűjének, szálkáját bár az anyagi jólét horgonyának megmenteni törekedik, hogy megszerezve legyen a pont, melyhez, ha mi talán nem is, a jövő nemzedék megvetve lábát, kiforgathassa sarkaiból a zsarnokság sötét világát. Ezen emberek érdekes, vagy bosszantó látványt mutatnak. Ha néha mégis közhelyen megjelennek, magukra öltik a világfájdalom színházi palástját, arcukra erőtetik(!) a titokszerűség sejtető félhomályát, de hallgatagok és némák, míg megjő a „sybillai inspiráció" nagyon bizalmas kis körben. Ekkor aztán megkopogatva előbb a falakat, hogy nincs-e bennök egy zsándárm-embryo, beszélni kezdenek rejtélyes modorban, mintha ők volnának a delejes asztalkák jósszellemei, melyekben hisznek és bíznak vakon, s kitalálni engednek aztán a bámész barátoknak dolgokat, melyek nem történtek, közel kilátásokat, melyek meg nem születtek, titkos öszveköttetéseket, melyek nem léteznek, s fontos megbizatásokat, melyre senki sem bízta meg, titkos rendezéseket és kinevezéseket előlegesen, melyek őket magasra és nagy hatalomra emelték, hasonlóra a nagy Fridrich hadnagyáéhoz, kit a király négyszem között kapitányságra emelt, megtiltva, hogy azt valaha nyilvánítsa. A szegény hadnagy csakugvan mint hadnagy halt.

Az ember nem hinné, hogy az ily Cselei-féle emberek mennyit ártanak az ügynek, nem rossz szándok, hanem balfelfogásból, nem levén képesek tájékozni magukot a megváltozott viszonyok között a nemzet teéndője s az egyesek kötelessége iránt. Most

minden jóravaló magyar embernek kettős kötelessége van, melyet eszélyesebben felfogni s ernyedetlenebbül kell teljesítenie, mint valaha: Szemközt az osztrák kormánnyal megbonthatatlan falánxot képezni a vis inertiae hallgatag passzív és negatív oppozíciója által. Ezt nem bírták, vagy nem akarták felfogni sokan, s átkos következménye lett az osztrák rendszer behozatala. A második kötelesség, megragadva, kilesve, kizsákmányolva minden alkalmat, fejleszteni minden teren, minden irányban a nemzet szellemi és anyagi erejét bel- és külterjében, hogy a nemzet-test ne csak anyagilag legyen erős, hanem vagyon és szellemileg is, hogy felkészülten, s szilárd alapon állva találja majd a nagy harc, mely előbbutóbb be fog következni. Légyen e harc fegyverrel vivandó új, de eszélyesebben vezetendő forradalom által, vagy legyen bár nem valószínűtlen következménye békés úton az európai viszonyváltozásoknak, mulhatatlanul szükség, hogy oly helyzetben találja a nemzetet, hogy minden tekintetben erős és méltó legyen helyet foglalni Európa állam-családában. De ép azért kötelessége most mindenkinek sem el nem csüggedni, sem ki nem lépni a látszólagos passzivitásból, hanem munkálni fáradhatatlanul, de zajtalanul. A Cselei-féle emberek, való, hogy az első kötelességet, a passzív oppoziciót szigorúan teljesítik, de mint az ilyféle emberek mindenben, úgy ebben is túl mennek azon, ami hasznos, s válságos inertiába mennek át, behunyt szemmel, várva a hajnal hasadását — nyugatról, merev tétlenségben várva a szabadulást nem természetes úton. S mint minden, ami titokszerű, ami eltér a rendes vágásból, könnyen talál hivők és utánzókra. Cselei s a hozza hasonló embereknek is megvannak az ők hivői, hivei és utánzói, mind megannyi erő, ha bár oly parányi is, de kár érte, mely elvonatik a nemzet nagy munkájától.

Egyébiránt Cselei János jó mezei gazda s én becsületes embernek is tartom.

CSENGERI ANTAL

A Pesti Hirlap szerkesztője br. Kemény Zsigmonddal a forradalom előtt és alatt; most Pesten az irodalmi téren működik. Csengeri sok észt és ismeretet köt egybe fáradhatatlan szorgalom és munkássággal; jelleme gáncstalanul tiszta. De egyet ő is elhagyhatott volna. 851-ben kiadta „A magyar szónokok és státusférfiak könyvé"-t. Igen természetes, hogy oly időben, mint a jelen, oly férfiakról, mint a száműzöttek vagy kivégeztettek, csak elferdített, félszeg, hijányos dolgozatot adhatott; s még azon körölmény is alig mentheti, hogy talán anyagi szükség kényszerítette reá, mert Csengeri találhatott volna más tárgyat és anyagot is az írásra. Egyébiránt is, íróinknál, főleg ezelőtt egy pár évvel, egy sajnos neme az írói elvtelenségnek kezdett volt lábrakapni, s e hibába legtekintélyesebb íróink közöl is nem egy esett. Ők ugyanis elvül kezdették vala felállítani, hogy az író észterménye közbirtok, s ennek következtében a legszabadabb elvű írók, mint Csengeri és Kemény is, tartozkodás nélkül dolgoztak a megbélyegezett Szilágyi Ferenc által szerkesztett, kétfejű sassal cégérezett hivatalos Buda-Pesti Hirlapban, érdekessé és kelendővé tehetvén e szerint oly lapot, melynek minden betűje a nemzet életének férge. De szerencsére a nemzet bír annyi öntudatos tapintattal, hogy készebb volt hátatfordítani kedvelt íróinak, mint olvasni a hivatalos lapot. Ma már íróink jobb útra tértek.

CSEREI ELEK

Udvarhelyszékhez tartozott Bardóczszék alkirálybírája 1837—1848-ig. Cserei Elek eszes ember, de egyike a legcsalfább és álnokabb embereknek, kiket valaha ismertem. Hízelgő az aljasságig, ahol

fél, mert gyáva is, goromba a póriasságig gyengék vagy alantabb állók irányában; hazug, s minden eszközt, a legaljasabbat is, elfogadni kész, ha célhoz juthat általa. Cserei az udvarhelyszéki főkirálybíró, Macskási Lajos veje levén, ennek esze (mert hiszen ipjának egy parányi sem volt), s kezelába volt titokban, mert nyiltan az ellenzékhez szegődött mindíg, ha ki nem kerülhette a nyilatkozást.

Cserei Elek, Ugron Gáspár, s udvarhelyi plébános, Rajmond készítették azon tömérdek szennyes, s mint végre is kiviláglott, hazug delatiot, mellyel főleg a Ferdinánd herceg kormányzása alatt eztet és a kormányszéket elárasztották. Csereinek egyik testvére, Ignác, honvédezredes volt a forradalom alatt, hanem csak azt bizonyította be, hogy családának nem tulajdona a vitézség.

CSERNÁTONI CSEH LAJOS

A „Martius 15-ike" hírlap segéd-szerkesztője s a Kossuth titkára, ki őtet 849-ben Párisba küldötte; elítéltetett 851 szeptember 22-én s neve akasztófára szegeztetett.

Csernátoni is egyike a nemzeti test fekélyeinek. Csaknem gyermek korában hamis papirpénzt készített, amit Debreczenben ő maga sem tagadott a „Martius 15-ké"-ben, felelve az „Esti Lapok" ellene emelt vádjára, mentegetőzvén fiatalságával, s hogy ő rehabilitálta már magát. Meglátjuk mindjárt, miként. Azután, hogy a hamispénzcsináláson rajtavesztett, lopásra vetemedett. Gr. Gyulai Lajos egyike a legbecsületesebb s legjobb szívű embereknek, megsajnálván a nagyon fiatal és nagyon szegény, de eszes Csernátonit, noha nem volt szüksége reá, magához vette titoknoknak. Gyulai egy idő mulva azt tapasztalta, hogy íróasztalában tartott, s többnyire el nem zárt tárcájából időnként több vagy kevesebb pénzmennyiség hiányzik. Miután dolgozó szobájában

Csernátonin kívül más senki sem szokott járni, természetes. hogy gyanúja reá esett, s azért őtet próbára teendő, egy napon, mielőtt Csernátoni bement volna azon szobába, megszámlálta pénzét, s azután, mint máskor, nyitva hagyta az asztalfiókját. Csernátoni a szokott időben megjelenvén, Gyulai nemsokára eltávozott, mondván titoknokának, hogy a városba menyen, s csak egy óra mulva jön haza; de csak egy más szobába ment, s ott maradt egy óráig. Ekkor visszamenvén a dolgozó szobába, kérdezte Csernátonit, hogy távolléte alatt nem kereste-e őtet valaki, úr vagy cseléde? Csernátoni azt felelte, hogy senkisem. „De tudja bizonyosan?" — kérdezte megint Gyulai. „Bizonyosan tudom", — felelte Csernátoni — mert egy pillanatig sem hagytam el a szobát, s azon idő alatt egy lélek sem volt itt." Ekkor Gyulai valami ürügy alatt elküldvén Csernátonit, újból megszámlálta pénzét, s csakugyan hiányzott abból, mintegy 100 forint. Most már nem kételkedhetett Gyulai, hogy ki a tolvaj, s Csernátonit elbocsátotta, és sem neki szemére nem vetette e hálátlan gaztettet, sem másnak el nem beszélte egészen 849-ig, mikor már az Csernátoninak nem árthatott többet, annyira lesüllyedett volt. Ezen történetet magától Gyulaitól tudom, ki sohasem mond olyat, ami nem szigorú való.

Hogy Kossuth semmi emberismerettel sem bírt, tanusítja az is, hogy Csernátói(!) legmeghittebb emberei közé tartozott, sőt hogy egész környezetében, Stuller Ferencet kivéve, talán egy becsületes, vagy legalább jóravaló ember sem volt.

Csernátoni a Pálfi Albert—Madarász—Mereinőligához tartozott, melynek egyik fegyvere volt: sárral dobálni minden becsületes embert s minden értelmi tekintélyt. Csernátoni ezen fegyvert nagyon is jól tudta forgatni. Élcei találóbbak és csipősebbek voltak, mint a Pálfié(i).

Csernátoni Párisban még mélyebbre süllyedett: az osztrák zsoldjába állott, mint ennek párisi kémje.

A párisi menekvők ki is zárták maguk közöl, szintúgy klubjok-, mint társaságukból, sőt ha jól emlékszem 851-ben az egész dolgot nyilvánossá tették egyik párisi lapban.

CSERNUS MENYHÉRT *

Miniszteri hivatalnok a forradalom alatt s előtt, 849 október 24-én akasztófára ítéltetett s kivégeztetett Pesten. Hogy Csernust miért végezték ki, az még most is rejtély. Ő miniszteri tanácsos volt, semmi több, sőt a Windischgrätz bevonulása után Pestre maradt, folytatta hivatalát az osztrák alatt, Debreczenbe nem jött el, s mégis felakasztották.

Némelyek azt állítják, miszerint az osztrák azzal vádolta, hogy Pesten léte alatt tudósította az ott történtekről a magyar kormányt Debreczenben (tehát kémséggel), de ezen vád nem volt kimondva ítéletében. Mások azt mondják, hogy a haditörvényszék Csernátoni helyett akasztatta fel, öszvetévesztvén a két nevet, de ez még kevésbé hihető. Annyi bizonyos, hogy Csernus kivégeztetését még a forradalmat legyőzött osztrák szempontjából sem lehet motiválni. S ezen, még így véve is föl, ártatlanul legyilkolt embernek fia, a forradalom után, szolgálatot vállalt az édesatyja vérétől még párolgó osztrák kormány kezéből, sőt nyilvánosan kárhoztatta apját, hogy miért szolgálta a magyar kormányt; e gaz fiú, ki maga is honvéd tiszt volt. Mintegy két évvel ezelőtt Tolcsván voltam Szirmay Ádámnénél. Ott volt gr. Forgács Antal** is, a kassai kerület akkori főispánja, s vele együtt, talán mint fogalmazó, a fiatal Csernus. A többieket köszöntve, Csernust mellőztem, mintha észre nem venném. Szirmaynő, ki a körölményeket

* A kéziratban a keresztnév hiányzik.
** U. a.

nem tudta, t. i. azt, hogy ez a felakasztottnak fia, hozzám fordul, s hangosan mondja: „Talán nem ismeri Csernus urat?“ — „Ismertem Debreczenben, mikor honvédtiszt volt“, — feleltem feketesárga jellemű főnöke előtt. Csernus elpirult, de felém jött s kezet nyujtott; én az enyémet zsebre tettem s elfordultam. Szirmaynő bámult, de csak délután vendégei elmenvén tudta meg tőlem a dolgot. Az ilyen alávaló ember, ily korán kezdve, még sokra viheti. Mert a nem mentség, hogy szegény. Ő fiatal, nőtlen, csinos, eszes ember, s Magyarország oly széles, hogy becsületes úton is megkereshetné kenyerét.

CZECZ JÁNOS

Honvéd tábornok. Kivándorolt 849-ben.

Czecz bírt némi hadtani ismerettel, de nem hadvezéri tehetséggel. A honvédelmi bizottmány alakulásakor 848-ban minden miniszteri hivataltól egy előadó, egy pár fogalmazó, s több irnokok rendeltettek a kormány segítségére és szolgálatára. A hadügytől Czecz főhadnagy, mint fogalmazó volt jelen, s csak az előadóknak levén helyök, de szavok nem a bizottmány üléseiben, Czecz a mellékszobák egyikében dolgozott a többi fogalmazók s irnokok között. Czecz, talán novemberben kért engemet, hogy ajánlanám a bizottmány ülésében őtet kapitányságra, miután volt pajtásai közöl többen már őrnagyok is. Én szívesen megtettem, annyival inkább, mert Czecz sok ügyességgel bírt és szorgalmas volt. A kormány kinevezte kapitánynak, de azért megmaradt előbbi minőségében, mint fogalmazó. A Baldacsi ezredes kivonulása után Kolosvárról a kormány tanácskozásainak legfontosabb tárgya volt, csapatot küldeni Erdélybe s ezen csapatnak parancsnokot adni. De ekkor főleg igen nagy szűkében volt az ország a csak tűrhető osztályvezéreknek is, s minden gondolkozás és keresés da-

cára sem lehetett alkalmast találni. Végre Josika Miklós Czeczt ajánlotta táborkari segédnek Baldácsi mellé. A kormány, nem levén más, miután ő a mérnökkari intézetben növekedett, elfogadta a Jósika ajánlatát, s Czeczt őrnagyi ranggal beküldötte Erdélybe, ahol csakhamar tábornok lett, de az ügynek nem nagy szolgálatára. Külföldön kiadta az erdélyi hadjárat történetét. Vannak benne helyes, de helytelen adatok is, sokat és elég hízelgőleg beszélve önmagáról.

CSISZÁR GÁBOR

A forradalom előtt és alatt megyei hivatalnok Zemplénben, azután az osztrák megyei törvényszéknél jegyző, később, mert nem tartatott feketesárgának, hivatalából a törvényszék újból rendezésénél kimaradt. Csiszár jó, becsületes ember kevés észtehetséggel, kit inkább csak azért nem hagytam ki e fűzérből, mert egy év óta egy fedél alatt lakunk, levén ő veje Somogyi János házigazdámnak. De egy tekintetben mégis megérdemli a följegyzést. Ő és neje szerelmesek voltak egymásba ezelőtt mintegy nyolc évvel, de akkor Somogyi megtagadván tőle leányát, férjhez adta azt egy Góg nevű úrhoz. Csiszár szerelméhez hű, s nőtlen maradt. A nő szerencsétlen házasságban élt, s ezelőtt harmadfél évvel férj és nő válópert indítottak, s noha mindkettő katolikus, s egy leányuk is volt, a papi szék teljesen elválasztotta őket, s a nő ezután nemsokára férjhez ment Csiszárhoz, ki református. De a szegény nő egy évi boldogság után meghalt, hagyván egy pár hetűs árva fiút férjének, ki valóban vigasztalhatatlan. Ilyen elválasztás a katolikusoknál oly ritka esemény, hogy közcsodálkozást gerjesztett. A konkordátum után pedig épen lehetetlen lesz.

DACZÓ JÓZSEF

Regálista az erdélyi országgyűléseken; ős-székely családból származik. Az öreg úrnak sok sajátságai és különcségei voltak, de annál kevesebb észtehetsége, hanem fiának Ferencnek e kevésből még kevesebb jutott. Daczó József esküdt ellensége volt minden újításnak s nem honi szokásnak; Ferenc úrfi nagy „englisman", más szóval: nagy majom, következőleg lovagolni is csak ángolosan akart, ami nála abból állott, hogy nagyon görbén ült a lovon, s mikor a ló ügetve ment, ő a taktust testének egy bizonyos részével verte a nyergen. Apja ezért nagyon haragudott, s nem egyszer mondta fiának, hogy jobb volna, ha elébb megtanolna magyarosan lovagolni, mert úgy sem tud. De mitsem használt. Egyszer mikor Ferenc kiment lovagolni, az öreg megleste visszajövetelét, s meghúzva magát a kapu mellett, mikor Ferenc úrfi mellette elügetett, mankójával (kissé sánta volt) jót ütött az épen emelkedőben levő testrészére fiának, aki ijedten kengyelt vetvén, a földre pottyant. Az öreg úr pedig kacagott szüntelen mondva: „Nesze neked ángol lovaglás!"

DAMIÁNICH JÁNOS

Honvéd tábornok s később képviselő is. Akasztófára ítéltetett 1849-ben s ki is végeztetett október 6-án Aradon, 45 éves korában.

Vitéz katona, derék osztályvezér, becsületes ember, egyike a legszebb férfiaknak, kit valaha láttam, testestől-lelkestől magyar, rác eredete dacára, s hű bajnoka mindvégig a haza szent ügyének, melynek életét szentelte, s melyért, egyike a választottaknak, vérpadon vérzett el mint szent vértanú. Damianichot, valamint legyilkolt tizenkét generális-pajtását vak bizalom a Görgei szavában vesztették el. Isten legyen

bíró, ezen esemény fölött s ítéljen és büntessen kérlelhetetlen szigorral. Damianich egyszer ezt írta a kormánynak többek között egy jelentésében: „Én kiirtom egyről egyig a rácokat, e gaz fajt, azután, hogy magva se maradjon, főbe lövöm magamot."

DÁVID

Maros-Vásárhelyi híres hegedűs cigány 830 köröl. Dávid kisded, kövér termetű, fehér cigány volt; mindíg nagyon tisztán, csinosan és divatosan öltözködött. A fáma azt susogta, hogy Dávid szerencsés udvarló volt, titokban még némely magas születésű nőknél is. De én Dávidot nem ezért jegyzem föl, hanem azért, mert valóságos művész volt. Az ő zenéje nemcsak a lábakot ragadta meg, hanem a magyar lelkét is, ha saját zenéje által mintegy önmagát föllelkesítve, nyirettyűje elrezgett vagy elviharzott a hegedű húrjain, felköltve a magyar ősidők nagy emlékeit, a nemzeti szenvedések fájdalmát, s egy jobb jövő reményét. A cigány hegedűst Isten vigaszul adta a magyarnak s védszellemül, hogy lelkünkből fakadó zenéje mindíg ébren tartsa érzelmeinket egy Rákóczi, egy Klapka indulóban. Ép ezért s szintúgy mint Dávid, megérdemlik az újabb időből az említést Bunkó és a Patikárus testvérek, mert bizony tiszteletreméltóbb tagjai a társadalomnak, mint aki most következik, úgy mint

DEÁK *

Császári nyugalmazott őrnagy, a pesti haditörvényszék elnöke. Egy nagyon rövid lábú, nagyon potrohos hasú, ostoba emberke. Az utókornak fogalma lehet, hogy milyen emberek kezei közé jutott

* A név után ( )-ben ez áll: *Keresztnevét nem tudom.*

volt életünk és vagyonunk a következő adatból is. Egyik Verhör-ember,* mikor a legkényesebb s valóban életkérdések kerültek elé, Deák egy magas széken ülve, melyről lábai lelógtak, szokása szerint elaludt. Az auditor kérdezett, én feleltem. A dolog nagyon komoly volt. Egyszerre csak fölébred Deák, s kezeit dörzsölve, s nevetve gyermekesen elkezdi danolni: „Heute werde ich zanadi (!) Puzzen essen, ja, ja, ja — Ich werde essen-essen!" — Csaknem hihetlen, de velem magammal történt. Az auditor s a két ülnök szájat tátottak bámulatokban. Én nevettem, pedig bizony nem volt jó kedvem. Deák megint elaludt.

DEÁK FERENC

Igazságügyi miniszter 1848-ban.

Deák Ferencet személyesen 842-ben ismertem meg Pesten, azután Kolosvártt jöttem vele öszve 845-ben, midőn a Gräfenbergből hazaszállott Weselényi Miklóst jött Vörösmarti Mihállyal meglátogatni 'Sibon, s Kolosvárra is eljöttek, ahol gr. Kemény Samu tiszteletökre nagy ebédet adván, én is jelen voltam. Ezután nem találkoztunk a 848-i nemzeti gyűlés megnyilásáig Pesten.

Én Deák Ferenchez baráti viszonyban állottam s állok most is, de miután közöttünk mégsem adta elé magát semmi olyan, ami följegyzést érdemelne, kivéve talán azt, hogy mikor Kossuth felajánlotta nékem tárcájánál az al-államtitkárságot, Deák, ha több kedvem volna hozza, megkínált a szeptemvirséggel. Azért csak általános észrevételekre szorítkozom.

Deáknak talentoma, jellemének kristálytisztasága, magyar politikai, s törvénytudományos ismeretei, minden fölöslegestől ment tömör, tartalmason

* Vizsgálóbíró, vallató.

egész szónoklata, s példabeszéddé vált erős logikája országosan sokkal ismertebbek és nagyobb tisztelet tárgyai, mintsem szükségesnek tartanám ezekről szólani.

Én Deákról, *mint* miniszterről s később, mint egyszerű képviselőről, *forradalmi időben* akarok némely észrevételt tenni.

Tagadom, hogy volna ember a hazában, legközelebbi barátait sem véve ki, aki őszintébb, mélyebb tiszteletet és szeretetet érezne a Deák személye, tálentoma és jelleme iránt, mint embernek, nálamnál. De ha neki tisztelettel tartozom, az igazságnak hódolattal.

Deák Ferenc s az öszves márciusi minisztérium (Kossuthot e sorozatba nem téve, mert ő bűnt tett), nagy s később alig talán helyrehozható hibát követtek el a nemzet ellen kezdetben *mint* miniszterek, melyet Kossuth eszélyesen és ravaszul felhasználva, tehette őt csak képessé, terveit megérlelni s keresztül vinni — a célig, melynél aztán mielőtt ezt elérte volna, a százados állomány-hajó elsüllyedt, ő pedig, Kossuth szépen megmenekedett.

A miniszterium e nagy, s minden következményt méhében rejtő hibája abban áll, hogy vagy nem fogván fel az időt és viszonyokat, még júliusban sem tudta, hogy az ország forradalomban van, mely még Pozsonban megszületett, vagy ha ezt tudta, akkor kezdetben, még áprilban, sőt a nemzeti gyűlés kezdetén is, mikor még nem lett volna késő, *semmit, de semmit sem tett* miáltal a forradalom keletkezését csirájában elfojtsa. És e nagy hibából Deákra ép akkora rész esik, mint amily nagy volt tekintélye a nemzetnél, és szavának súlya a miniszteri tanácsban.

A miniszteriumnak uralkodni kellett volna a nemzetgyűlésen s nem ennek uralmát elfogadni maga fölött. S bizony pedig, ha komolyan és szilárdul akar, elfogadva az e célra vezető rendes és rend-

kívüli eszközöket, rendes vagy rendkívüli viszonyokhoz mérve, semmi sem leéndett könnyebb. Még augusztusban is az ellenzék, „a törpe minoritas" alig számlált 400 képviselőből 30 tagot. Mi lett volna könnyebb, mint oly népszerű férfiaknak, milyenekből még talán soha egy nemzetben sem alakult minisztérium, az ellenzéket, ha nem is eredeti számán, de mindenesetre minoritásban tartani?! De e célra befolyásukat, tekintélyöket érvényre kellett volna emelni, teremtvén a minisztérium magának mindjárt kezdetben hatalmas organumot a sajtóban, mely már hatalom kezdett volt lenni, szemközt egy aljas célú és szennyes eszközű „Martius 15-ké"-vel, szemközt a „Kossuth hirlapjá"-val, melynek már neve elárulta célját. Egyébiránt soha parliament-ellenesebb dolgot nem láttam, mint hogy egy miniszter saját neve alatt alapítsom magának organumot, merev ellentétben állót tagtársainak elvei és eljárásával. Továbbá azon roppant többséget, milyennel még soha egy ország minisztériuma sem dicsekedhetett, s mely önként jött magát felajánlva, *mint pártot* kellett volna együtt tartani, tömörré és biztossá tenni *pártfegyelem által,* irányt adva és vezetve. Végül mint *államférfiaknak* (s ezekké váltak addigi politikusokból azon percben, melyben egy, csaknem teljesen függetlenné lett ország tárcáit elvállalták) nem jóstehetséggel bírni, hanem a helyzet teljes ismeretéből kiészlelt kombinációk segítségével legalább alap- s körvonalaiban tudni kellett volna a legközelebbi jövőt, s ezt bizony nem is nagy mesterség volt tudni, miután a már megindult rác és horvát mozgalom elég ujjmutatással szolgálhatott föltalálni a kapcsot ezen mozgalom s Ausztriának a dualizmusból eredő önfenntartási ösztöne között. S e vészterhes közel jövő képét idejekorán fölismerve, elkészülni is kellett volna azon pártharcra, melynek oly izgatott időben mulhatatlanul be kellett következni, a parlamentben szónoklatokban, s Pest utcáin Madarász zsidó fiúk-

kraválokban. (!) Ez, lehet, hogy bármit tegyen a miniszterium, bekövetkezendett; de kötelessége leéndett, ezt előre látni, s a pártharc dimenzióját kiszabni, nem pedig előtte tétlenül meghajolni. És ezt tehetendék, ha akár nyiltan s tartozkodás nélkül, akár más ürügy alatt kezdetben miniszteri gárdát szerveznek, mely fenntartva a rendet, mindannyiszor szétrobbantotta volna azon kravallokat, melyek mint ilyenek is, nem levén egyéb kravall-paródiáknál, szégyenére válnak Pestnek, de még inkább a minisztériumnak, hogy általuk magára ijesztetett.

De ez népszerű, eszes, tiszta indulatú minisztérium normalis időkben minden létezett és leéndő miniszteriumok példányképe, abnormis időben semmivel sem volt több, mint — becsületes miniszterium. Ezt az igazságot nem tagadhatja meg tőle sem a jelen nemzedék, sem az utókor; de azon vallomást és vádat sem, mely szerint ép azért, mert az erény néha bűn, épen ezen becsületessége a miniszteriumnak volt a mag, melyből felsarjaztak a következmények, hogy ezek megérleljék a kárhozat gyümölcsét. A minisztérium egyfelől az osztrák kormány s másfelől a Kossuth törvénytelenségük közé szoríttatva, mindig és mindig csak törvényes fegyverekkel akart vívni. Ő a becsületesség politikáját s a politika becsületességét akarta törvényszerű eszközökkel kettős forradalom közepette szemközt erőszak és intimidatio-, ravaszság- és perfidiával, érvényre juttatni. Mintha bizony a becsületességnek szüksége lett volna politikára! Mintha bizony a politikának volna moralis becsülete! A politika a viszonyok helyes felismerése és méltánylása a kellő időben, s ezekhezi ildomos alkalmazkodás — *a nemzet érdekében*. Ezen utolsó tételben áll a politikai becsületesség. De a miniszterium ezen állampolitikához, vagy ha jobban tetszik: diplomatikus politikához mitsem értett, ha pedig értett, vagy feláldozta a nemzet jövőjét annak, amit ő törvényszerűség és egyéni becsületességnek tartott, vagy

(ami már bűn, még pedig menthetetlen bűn volna) nem akarta a mérlegbe vetni népszerűségét a kétséges eredmény ellenében. S pedig végre is a népszerűsége szintúgy elpárolgott ép azért, mert nem tudott erős lenni, mint az eredmény kisikamlott gyenge kezéből. S mindez nem történik, ha a miniszterium felfogja a helyzetet, saját hivatását, s ismeri önerejét. De a miniszterium épen ezen álláspontra nem bírt fölemelkedni, legalább semmit sem tett, ami arra mutatna, hogy a helyzet ura akart lenni. Nem szervezett anyagi erőt fékezni az utcai lázongásokat, nem teremtett magának szellemi erőt egy tekintélyes organum által a sajtóban, mely irányt adott volna a közvéleménynek, nem alkotott magának pártot, s nem biztosított többséget a parliamentben, kitűzve ennek a célt, kimutatva utat és eszközöket, szóval: vezetve és együtt tartva, hogy határozatait, terveit, inditványait biztosan keresztülvihesse. S pedig ha mindezt megteszi, akkor keresztülviszi azon két tárgyat, melyek egyikét megkísérelni sem merte, s a másikot elejtette.

Az első tárgy volt: az osztrák kormány propozíciója a magyar miniszteriumhoz a következő pontokból álló, s a nemzeti gyűlés elébe terjesztendő:

1. Magyarország elvállal az állam-adósságból száz milliót.

2. A magyar pénzügyminisztérium nem bocsájt ki állampapirt az osztrák állam s a nemzeti bank közötti szerződés-idő leteltéig, 1856-ig, de az osztrák állam kölcsönöz Magyarországnak 5% kamatra 15 millió ércpénzt.

3. Magyarország kötelezi magát 60.000 ember segédsereg adására Ausztriának szükség esetében, minden kül- és bel-megtámadás ellen; valamint Ausztria is hasonlóra kötelezi magát Magyarország irányában.

A második tárgy volt az olasz fölkelés ellen kért segélyerő.

Az első tárgyat illetőleg az osztrák kormány propoziciója már a nemzeti gyűlés megnyitása előtt kezében volt a miniszteriumnak, s ez mindjárt kezdetben öszvehívott nehány tekintélyesbb képviselőt, közölve velök az előterjesztvényt, véleményöket kérve, s hogy számíthat-e keresztülvitelére a házban? Ezek biztatták — és a minisztérium 300 szavazattal 30 ellenében nem mert föllépni indítványával, melyet üdvösnek tartott, mert — Kossuth más véleményen volt s mert az államadósság elvállolása nem népszerű kérdés volt. A második tárgy horderejét hasonlólag felfogta a minisztérium, s ezt igyekezett is kivinni, de már ekkor késő volt, mert a tevékeny kis ellenzék fölébe került a tevéketlen minisztériumnak általa elhanyagolt és szárnyra bocsátott majoritásával együtt. Már pedig kétségtelen, hogy ezen két tárgy keresztülvitele a dolognak egészen más fordulatot ad, mert csirájában metszi el még ürügyét is Ausztria önfenntartási kisérleteinek. Mert hiszen legyünk igazságosak s valljuk bé, hogy a 848-i alkotmány dualizmust teremtvén, ezen dualizmus úgy-ahogy eredetileg létrejött, kicsikartatva az uralkodótól a rendkívüli időknek részint erkölcsi, részint anyagi hatalma által, sokáig egy korona alatt meg nem maradhatott egymás mellett békében. Hogy tehát Ausztria, átlátva miként ez reá nézve lenni vagy nem lenni kérdés, megkísértve előbb a fennebb említett komplanációt Magyarországgal, ennek nem sikerülte esetében, saját érdeke követelvén, azon alkotmány megsemmisítése végett, melyet ő nem szabad akaratából adott, s mely őtet vala megsemmisítendő, minden utat és módot megkísérlend, ami csak hatalmában áll. És én ezt, osztrák szempontból tekintve, természetesnek is találom, s talán megfordított helyzetben minden becsületes politikánk mellett, mi is ugyanazt tesszük. De azt nem tartom természetesnek, miként a miniszterium ezt a maga egész jelentőségében fel nem fogta s ha belátta előre, mindent el nem követett legalább

pár évre visszatartóztatni a valóság ki nem maradható kitörését, melynek a dualizmus természetéből logikailag kellett bekövetkeznie. A kérdés tehát csak a volt, hogy mentől későbbre. S erre az eszköz lett volna a miniszterium önteremtett erős állása, s az út: a fennebbi két tárgy keresztülvitele. — Mert én szörnyű sületlenségnek tartom azon avas ellenvetését sok becsületes, de eszélytelen politizáló, de nem politikusnak, hogy: Mit ért volna az is? Hiszen a német megint megcsal, mint megcsalt még mindíg. — Én arra azzal felelek, hogy csaló csak ott lehet, ahol ostoba ember van. Miért csalt meg oly gyakran az osztrák? Mert megengedtük magunkat csalatni, mert *csak* becsületes politikusok voltunk, vagyis, mert nem voltunk politikusok. Sőt én azt állítom, hogy nem az osztrák csalt meg minket, hanem mi magunk önmagunkat. S megcsaltuk önmagunkat akkor is, midőn nem tudtunk ildomos politikával élni avégre, hogy kielégítve az osztrák legégetőbb kívánságait, megengedve, hogy élve mi, ő is élhessen meg, nem bírtuk tartani a 848-i törvényeket, habár azon nem nagy csorbítással is, mely a fennebbi propozicióban feküdt. Mert ha csak négy évig bár maradhatunk azon alkotmány birtokában, az alatt odafejlődik bel-életünk, oda erősödünk szellem- és anyagilag, hogy a keleti háború kitörésekor urai vagyunk a helyzetnek, s most egy magyar minisztérium- és parliamentnek még csak forradalomra sem lenne szüksége az Ausztriától elszakadásra, ha a nemzet érdeke követelné azt. És annak, hogy ez mind másként van, hogy csaknem a kétségbeesésig rosszul van, kezdetleges oka az első magyar minisztérium — becsületessége, hogy más kifejezést ne használjak.

És értem itten a minisztérium legnemesebb tagjait: Batthyányt, Szechényit, Deákot, Eötvöst és Klauzált. De ezek egyesülve határozottan egy célra erélyesen és tisztán körvonalazott programmal maguk között, magukhoz csatolhatják a becsületes, de

gyenge Mészárost s a szegődékeny jellemű Szemerét is.

Történt végre még egy nagy hiba a miniszterium öszvealkotásakor is. Batthyány, Szechényi és Deák, kik több emberismerettel bírva talán társaiknál, s különösen Kossuthot ismerniök kellett, ha már ki sem hagyhatták őtet a miniszteriumból (azon reményben akkor, mely nagyon meghiúsult, hogy mint miniszter nem állhatand oppozicióban magával a miniszteriummal a képviselők házában), miért adták épen a pénzügyi tárcát ezen ember kezébe, kezébe adva önként a leghatalmasbb eszközt belzavarokra és merész tervei kivitelére? Miért nem tartotta e tárcát magának Batthyány? Mert hiszen Dusek épúgy vitte volna alatta is az egészet, mint vitte Kossuth alatt, aki egész minisztersége alatt talán tízszer sem fordult meg a bureauban; és bizony semmivel sem is értett többet a finánc-ügyhöz, mint Batthyány vagy akármelyik tagtársai közül. Ekkor nem lévén szükség a kilencedik miniszterre, kimaradhatott volna Klauzál vagy Szemere.

A miniszterium minden hibái, balfelfogásai és gyöngeségeiben annyival nagyobb része van Deáknak, mentől nagyobb volt népszerűsége és tekintélye a forradalom előtt, s mert a nemzetnek épen értelmesebb és józanabb része vetette bizalma és reménye horgonyát talentoma és hazafiságába, azon nemébe a hazafiságnak, mely a vész napjaiban sem ismer egyebet kötelességnél nemzete iránt, s kivetkezve minden gyengeségből, odaviszi fejét a vérpadra is, csakhogy hazáját megmenthesse. De a miniszterium (Batthyányt kivéve, kit a viszonyok, fájdalom, hogy későn felráztak bizalmából) a hazafi erény épen ezen nemével nem bírt. Csalfa reményekben ringatva magát az osztrák részről, remegett az utcai lázongásoktól, s helytelen bizalma egyfelől, s nevetséges félelme között másfelől, Kossuthot óriási nagyságra nőni, s a hazát elveszni engedte. Mi haszna volt az országnak

ezen *becsületes* minisztériumban? Valóban oda jutottunk, hogy én, ki Madarász Lászlót Isten legnyomorultabb teremtésének tartom, kész volnék most őtet is elfogadni még királynak is, csak magyar király volna; úgy kénytelen vagyok azt is mondani, hogy inkább egy erélyes Ró'sa Sándor-minisztérium vészes időkben, mint egy becsületes, jámbor minisztérium, — csakhogy mentse meg a hazát. Mert végre is a fődolog nem az, hogy ki, hanem hogy megmentse bárki.

Deák Ferenc azután is, hogy tárcáját letette, s a nemzeti gyűlésnek a király általi feloszlatása után is résztvett a ház tanácskozásaiban, amíg Pesten voltunk, de Debreczenbe nem követte az országgyűlést. E kétszeres hiba volt. Hibázott Deák Ferenc, mint egyén, hogy feladta az ügyet végső körömszakadásig. Ezt méltán várta tőle a haza. Hibázott, mint képviselő, hogy elhagyta helyét, míg azon testület, melynek őtet a nemzet bizalma egyik tagjává tette, önhatározatánál fogva együttmaradott. Mert ne higyje sem Deák Ferenc, sem senki, hogy azon nemzeti gyűlés tagjai között ne lettünk volna többen, akik még ekkor is bíztunk volna az ügy diadalában, főképp miután láttuk, hogy miként gyérül a választottak sora, kikhez bizalommal föltekinteni megszokta volt a nemzet, sőt voltunk, kik állásunk vagy szó és tett által kitéve magunkat az osztrák bosszújának, szemünk előtt láttuk s csaknem kikerülhetetlennek hittük, legyőzetésünk valószínű esetében a vérpadot, de azért nem hagytuk el helyünket, melyre a nemzet állított, mert azt parancsolta becsületbeli és képviselői kötelességünk önmagunk s a nemzet iránt. Annyival kevesebbé kellett volna elhagyni állását Deáknak, mert a későbbi események fejlődése, a Kossuth népszerűségének fogyatkozása, s a képviselőház ébredezése letárgiájából, valószínűvé teszik, hogy Deáknak még talán Batthyány nélkül is sikerült volna a forradalmat, öszveköttetésben Görgeivel, minden az-

előtti magyar fölkelések végéhez terelni, békekötés által végezni. Már pedig minden, még oly kedvezőtlen béke is jobb, s a nemzethez illőbb lett volna, mint föltétlen megadás, annyi tömérdek véráldozattal kíséretében.

Deáknak a forradalom utáni magatartása olyan, mint aminőnek lenni kell. Az osztrák igazságügyi miniszter, talán még 850-ben felszólította Deákot, hogy venne részt a büntető-törvénykönyv kidolgozásában, tanácsával segítve őtet. Deák megtagadta. Ő visszavonulva élt kéjhidi(!)* jószágán, Zala megyében 855-ig, midőn, vitalicium mellett eladva azt gróf Szechényi Istvánnőnek, Pestre ment lakni.

Befejezésül egy adomát mondok el, melyet Kazinczy Gábor közlött velem. 848-ban, mikor még nem lett volna késő segíteni a bajon, Kazinczy Deákkal beszélgetve, mondta néki, hogy tegyenek valamit, ne engedjék, hogy Kossuth egészen magához ragadja a hatalmat, hanem fogják meg ők is a gyeplőt. Erre Deák, az anekdóták nagymestere, szokása szerint egy adomával felelt: „Egyszer — úgy szólott — egy ismerősömmel, kocsikázni mentem. Lovai nagyon szilajok voltak, ugrándoztak jobbra-balra s meg-megragadták a kocsit. Egy veszélyes helyen, félve a feldőléstől, magam is hozzakaptam a gyeplőhöz. Ekkor ismerősöm azt mondta: Ha csak én tartom a gyeplőt, lehet hogy fel nem dőlünk, de ha ketten akarjuk azt tartani, úgy bizonyosan felborulunk." — Voltak, kik ezen elmés adomáját Deáknak nagyon bámulták. Én pedig erre azt mondom, hogy nem is a lett volna feladata Deáknak s társainak, hogy *együtt* tartsák a gyeplőt Kossuthtal, vagy hogy abba bele-bele kapkodjanak, hanem az, hogy kivegyék kezéből, mint ki szokás azt venni a rossz kocsiséból, hogy a szekérben ülök biztosan juthassanak célhoz.

* Deáknak *Kehidán* volt birtoka.

DEMBINSZKY HENRIK *

Tábornok a lengyel és magyar forradalomban; kivándorlott 849-ben, s most Párisban röpiratokat küld a világba a magyarok — gyávaságáról. Ha Dembinszky úr azt mondaná a világnak, hogy a magyarok nem értenek a forradalomhoz, mert rossz politikusok, igazat mondana, de hogy azért, mert legyőzetni engedtük magunkat a világ legnagyobb katonai hatalmasságai közöl kettőnek egyesült ereje által, hogy ezért egy tábornok, akinek ismernie kell a hadviselés viszonyos számarányát gyáváknak nevezi a magyarokat, kik épen s talán *csak* vitézségök s hősies ellentállások által a nagy Ausztria ellen, (mely végre is kénytelen volt 300.000 muszkát híni segítségül, hogy a Dembinszky úr gyáva magyarjai által meg ne semmisíttessék), vonták magukra a világ figyelmét és becsülését. Gyávának mondani a magyart, bizony csak a Dembinszky úr ostobaságát és megsértett hiúságának epéjét tanusítja, ha nem azt, hogy mikor röpiratát fércelte, szokása szerint részeg volt. A Dembinszky epés gyomrát Kápolna és Görgeynek — megengedem, hogy — fegyelmetlen, de talán okos eljárása Dembinszky ellen, az általa roszszul vezetett ütközet estvéjén, feküdték meg, s ezt nem tudja megemészteni.** Ha Dembinszky röpiratáért kapott néhány frankot, úgy ezt a célt elérte, de mást nem.

Általában a Kossuth politikájának egyik legnagyobb hibája volt, a lengyeleket befogadni, részint azért, mert Miklós cár felfogván ezen lépésnek később bekövetkezhető veszélyes oldalát önmagára nézve, felhíva érezte magát a beavatkozásra, amit

* A kéziratban a keresztnév hiányzik.

** Célzás az 1849. február végén Kápolna körül lefolyt, Dembinszkitől rosszul irányított harcokra és arra, hogy a Görgey elnöklete alatt tartott tisztikari gyülés megtagadta az engedelmességet a fővezérnek, Dembinszkinek.

egy tényesetből ítélve, másként aligha tesz. Ugyanis br. Eötvös József miniszter 848, talán augusztusban ezen kérdést intézvén Mayerdorf, bécsi orosz követhez; hogy azon esetben, ha Magyarországon valóságos forradalom ütne ki, Oroszország mit tenne, Mayerdorf azt felelte: „Császáromnak nem szándoka Magyarország belügyeibe avatkozni forradalom esetén sem, *ha* a magyarok a lengyelekkel nem szövetkeznek, vagy Ausztriától végképp elszakadni nem akarnak, mert akkor saját érdekében volna kénytelen interveniálni." Erre Eötvös arra kérte, hogy nem adhatná-e neki Mayerdorf írásban ezen feleletét? A követ azt felelte, hogy ő erre fel van hatalmazva császára által, s kiadta Eötvösnek írásban a fennebbi feleletet. Ezt, természetesen tudta Kossuth, tudta a minisztérium s mégis nemcsak befogadták a lengyeleket, hanem Kossuth és a lengyelek tartózkodás nélkül kimondották, hogy győzvén a forradalom, egész Lengyelországot emancipálni fogják. De hiába volt más tekintetből is a lengyelek befogadása, mert nékünk nem volt szükségünk idegen katonára, levén a két magyar hazának elég embere, hanem fegyverre, s ezt nem tudtunk elegendőt adni a magyaroknak sem; s mert a bejött lengyelek legeslegnagyobb része haszontalan csőcselék nép volt, hazátlan kalandorok, erkölcs s becsület nélküli fegyelmezetlen nép, örökös cívódásban élve önmaga között is, mely katonai szempontból is nem hasznára, hanem ártalmára volt az országnak, aminek legcsalhatatlanabb tanúbizonysága az, hogy Bem, ki igen jól ismerte honfiainak ezen osztályát, mint hasznavehetetleneket küldötte el Erdélyben magától. Ezen emberek annyira szemete volt a lengyel nemzetnek, hogy tisztjei is nyilvánosan loptak. 849 augusztus első napjaiban Kolosvártt voltam, ahol akkor egy lengyel légió töredéke is állomásozott. Egy napon, szokásom szerint, Boczkóval a Lugorics vendéglőjébe menvén ebédre, ahol egy külön asztalnál mintegy 12 lengyel tiszt is szo-

kott ebédelni, a fogadós, kit évek hosszú során át ismertem mint nagyon becsületes embert, elönkbe jött Boczkóval, s panaszolta, hogy azelőtti napon, ebéd után a lengyel tisztek (más nemzetbeliek nem is ettek akkor ottan), minden ezüst kanalát ellopták az asztalról. Boczkó szigorú nyomozást akart tetetni, de a fogadós kérte, hogy ne tegye, mert ő fél ezen emberek bosszújától, hanem több ezüst kanalat nem tett eléjökbe. Két nappal később megint jelenti Lugorics, hogy ebéd után három lengyel tiszt bement az ő szobájába, melyben csak neje volt jelen, s kettő közülük beszélgetni kezdvén vele, harmadik azalatt egy asztalon lévő kávés és evő ezüst kanalakot kezdette zsebébe bocsátani, de az asszony észrevevén, lármát ütött, s a férje bejövén a szobába, megmentette kanalait a hosszú úttól. Ilyen emberek voltak a Dembinszky úr lengyelei s honfitársai, kik nélkül miként röpiratában mondja, a magyarok egy hónapig sem bírtak volna megállani Ausztria ellen; ezen lengyelek nélkül, kik elszórva Magyar- és Erdélyországban, öszvesen sem tettek többet talán három ezernél. Minden Magyarországra jött lengyelek között az egy Bem volt az, ki hazájának és a magyaroknak egyaránt becsületet hozott. Személyes vitézsége nem egyszer volt határos az őrültséggel, s önzetlensége határos a rongyosságig menő cinizmussal. Hanem első erdélyi hadjárata után ő is bátran letünhetett volna a csatamezőről, s ekkor dicsősége csaknem páratlan fényben tündöklik a hadviselés évkönyvében.

DÓNÁTH SÁNDOR

Itélőmester az erdélyi királyi táblán; egyike azon embereknek, akik folytonos kereskedést űznek — önmagukkal. Dónáth is mindíg eladó, mindíg megvehető volt, s az most is, midőn eladta magát az osztrákoknak, kitől körülmények szerint megint más

vevőhez menyen át, ha megadják árát, melyet ő egyébiránt nem szokott magasra szabni. Érdekes ezen embernek a házassága is. Neje, országosan botrányos élete miatt kénytelen levén első férjétől elválni, Dónáth mint ítélőmester előtt fordult meg az egész ügy. S ő, miután tökéletesen meggyőződött e nő szennyes erkölcse felől, s mint bíró ki is mondotta ítéletét ellene, — rövid idő mulva nőül vette, vagy híven önmagához eladta magát e nőnek.

DÓSA ELEK

Fiatalabb korában a gr. Toldalagy Ferenc nevelője (kiből hiányozván a jó anyag, semmit sem bírt kifaragni), azután tanár a maros-vásárhelyi református iskolában, a forradalom alatt kormánybiztos. Elítéltetett 4 évi fogságra 852 május 5-én, de mintegy két év mulva amnesztiát kapott.

Dó'sa Elek egyike Erdély legkitűnőbb férfiainak míveltség, becsületesség, értelmiség és tudományosság tekintetében. És az ilyen ember parlag életre van kárhoztatva, mert ő nem bír a Dónáth Sándor tulajdonával. 842-ben hírlapi vitába elegyedtünk volt egymással. Én ezen országgyűlésen odanyilatkoztam, hogy az úrbért a székelyföldre is ki kell terjeszteni, miután ha de jure nincs is, de de facto ott is sok jobbágy van. Dó'sa azon elvből indulva ki, hogy a székelyföldön mint nemes földön, nem létezhet jobbágyföld, következőleg jobbágy sem, megtámadott az „Erdélyi Híradóban", de nemsokára letette a fegyvert, nem előttem, hanem az ügy igazsága előtt. Utójára 849 augusztusban találkoztunk Kolosvártt.

DÖBRENTEI GÁBOR

Egyike azon íróknak, ki ha maradandó becsű dolgozatot nem is hagy az utókorra, de érdeme mégis van, mert egyike volt az úttörőknek a magyar iroda-

lomban e század elején. Fiatal korában a gr. Gyulay Lajos nevelője volt, s már az is érdem, hogy ily becsületes embert nevelt a társadalomnak, s lelkes honfit a hazának. Döbrentei 851-ben halt el Pesten.

DUSCHEK FERENC

Kamarai alelnök Bécsben 847-ben, osztályfőnök és címzetes al-államtitkár 848-ban a pénzügyi tárcánál, s pénzügyi miniszter 849. április 14-e után. 6 évi várfogságra ítéltetett 852-ben.

Kevés ember van az országban, ki pálcát nem tört Duschek fölött s osztrák bérencnek nem tartaná még most is, elítéltetése után.

De bármennyien legyenek is az így vélekedők, mindannyian tévednek és igazságtalanok.

Én közel állottam Duschekhez, úgy is mint alállamtitkár ugyanazon tárcánál, melynél ő szolgált, s úgy is mint honvédelmi bizottmány tagja, melynek üléseiben Duschek hivatalánál fogva csaknem naponta megjelent; volt tehát alkalmam megismerni.

Igaz, hogy Duschek nem volt forradalmi ember, de végre is, a szó valódi értelmében véve, mindazok között, kik a forradalomban részt vettünk, hányan voltunk forradalmi emberek? Én háromnál sem tudok többet s ezek: Csányi László, Boczkó Dani és Perczel Mór. Mert én Kossuthot nem tartottam forradalmi embernek elv- és meggyőződésből.

Duschek tehát csak olyan forradalmi ember volt, mint a legnagyobb rész abban a tekintetben, hogy ment a forradalommal; de a kivételek közé tartozott abban, hogy meggyőződve ugyan az ügy igazsága, de nem szerencsés kimenetele felől, ő határozottan, erélyesen teljesítve tisztét, és *becsületesen* ment a forradalommal épen az örvény széléig. S mily kevesről mondhatni el azt, hogy becsületesen ment a forradalommal? Mily sokan haladtak ezzel csak azért, hogy

kizsákmányolhassák, egyik szemökkel mindíg visszafelé nézve, hogy idejekorán biztosíthassák drága személyöket s még drágább rablásukat! Duschek e tekintetben is tisztán áll. Elvállalva egyszer hivatalát, nemcsak megmaradt abban, *mert* szüksége volt a kormánynak az ő szolgálatára, akkor is, mikor a megváltozott viszonyok öszveütköztek meggyőződésével: nemcsak folytatta azt, egymaga a legnagyobb s legtöbb veszödséggel járó tárca egész ügyét, fáradhatlan tevékenység s eréllyel és tisztán, hanem később elvállalta a miniszteri tárcát is, melyről ő igen jól tudta, hogy abban jutalom és nyugalom helyett öreg napjaira csak vérpad vagy fogság várhat. És ő, a családos, szegény ember, kinek egy éven át mindent beleszámítva, 100 millió fordult meg számadásában, s minden percben milliókkal rendelkezett. Ő, aki biztosabban és sokkal gazdagabban halászhatott volna a zavarosban bárkinél is, százezer pengő forint kamatjával azaz forradalom előtti fizetésével jött ki szegényebbül a forradalomból, melyet két honvédtiszt fiával szolgált hűségesen, hogy jutalma legyen 6 évi börtön és — honfiainak keserű rágalma. Általában arról kellett meggyőződnöm, hogy az emberek föl sem vették, sőt védették (s még most is!) bármily gaztettet követett el valaki a forradalom alatt, csak nagy szája lett legyen, s amolyan Brutus-Robespierre-féle arcot vágjon, ha semmit sem tett, s ha gyávák gyávája volt is. S e bizony nem nagy dicséretre válik magyar hazámfiainak, sem ítélőtehetség, sem morálitás tekintetében.

Duscheket főleg azért vádolják és rágalmazzák, hogy a kincstárt azon pár millióval, mely még benne volt, miért adta át Világosnál az osztráknak. De két kérdés közöl egyik az, hogy levén Görgey akkor diktátor, hatalma- és módjában állott-e Duscheknek szabadon rendelkezni a kincstárral, melyből a diktátor utalványa nélkül már azelőtti napokban sem adhatott senkinek semmit. Én úgy tudom, hogy Du-

schek és kincstára sem lehettek akkor már kivétel, hanem bennfoglaltattak a föltétlen megadásban.

A második kérdés ez: Tegyük fel, hogy Duschek egy vagy több nagy láda ércpénzzel, mely nem oly könnyű, mint az osztrák pénze, a rongy, sem oly kis helyre el nem tehető, tegyük fel, miként dacára annak, hogy a szegény menekvő be egész Sumláig nem mindenütt talált szekérre, hanem ment egy árva fejire, amint mehetett veszélyek között, gondoljuk mégis, hogy Duscheknek sikerült volna egész Sumláig menekülni nehéz ládáival; lehet-e képzelni, hogy a török kormány előtt titok marad, miszerint a magyar pénzügyminiszter az állam pénzét is magával vitte? S föltehető-e, hogy a török szultán ezen minden uralkodók legbecsületesebbike s leglovagiasabbika, védve a személyt, védette volna-e a ládákot is? De tagadják meg a lélektan szabályait s megengedve, hogy a szultán becsületes dolognak tekinti azt, ha a pénzügyminiszter azt a pénzt is magával viszi, mely legyen bár senkié, de az övé sem; azt kérdem: mit tett volna Duschek azon pénzzel? Kiosztani a menekvők között? De melyik menekvők között? Mert hisz ezen szegény földönfutók a világ négy része felé menekültek. S több időközökben, s ha csak a törökországiak között s csak a vele egyszerre menekültek között osztja ki, nagy igazságtalanság, mert a többi nem részesülhetnek benne. Vagy átadni Kossuthnak kiosztás vagy kezelés végett? Meg kell kérdeni a menekvőket, a nehány hazajöttet, s a künn lévőket, hogy mi hasznuk lett volna belőle? Ők azt felelnék, hogy ők éheznek ott az idegen, messze földön, Kossuth pedig fényesen és gazdagon él Londonban. Vagy végre azt kellett volna-e tenni Duscheknek, amit tett volt az Ypsilándi-zavarkor az öreg Sina, ki magával hozván az állam pénzét, az osztrák kormány személyt és rablást védett, császára bárót csinált belőle, s a lopott pénzből kölcsönöket veszen fel? Amit a török kormány 850-ben a politikai menekültek rekla-

mációja alkalmából elég gúnyosan szemire is lobbantott a „lovagias", fiatal osztrák császár kormányának. Igaz, hogy Duschek is, ahelyett, hogy most szegényen ülne, a josephstadti vár börtönében, valahol milliomos báró lehetne à la báró Sina. Mert hiszen ha az ember ép diogénesi lámpával keresi, akadhat a keresztyén és civilizált Európában még talán egy oly becsületes kormányra, minő az osztrák s minő a míveletlen, pogány török kormány hihetőleg nem leéndett.

Egyébiránt minden okoskodásnak végét szakasztja az, hogy Duschek nem akarta idehagyni sem hazáját, sem családát a milliókkal, hanem inkább elment a tömlöcbe a becsület tudatával, s azon reményében, hogy egykor talán mint szabad ember halhat meg családa körében. S mihelyt egyszer Duschek elhatározta az országban maradni, nem tehetett mást, mint amit tett, mert nem ő volt a diktátor. Görgey megtehette volna, s csak ő, hogy kiosztassa a pénzt a hadsereg között, s e lett volna a legokosabb; de Duschek, a miniszter, az államfő parancsa nélkül ezt bizonyára nem tehette.

Végül csak azt még, hogy én Duschek iránt nemhogy valami nagy barátságot éreznék, de csak rokonszenvet sem, hanem ismerve a körölményeket és személyét, tartoztam védelmével az igazságnak.

EGRESI GÁBOR

Színész. 848-ban kormánybiztos, 851-ben ámnesztiát kapott. Bizony nevetséges, sőt botrányos egy dolog volt az Egresi kormánybiztossága is, sok más hasonlók között, mert egy forradalmi kormánybiztosság sehogy sem színi előadás. Egresin ez eléggé bebizonyult, s ő több hivatalos komődiáskodás után csakhamar le is lépett ezen szokatlan színpadról, melyen ha valaki egyszer meghal, többé fel nem tá-

madhat, mint hitte ezt egy becsületes alfalvi magyar földmívelő, ki meglátván Egresit, mint kormánybiztost, egész rémülettel mondta társának, hogy ő ezt az urat látta egyszer Pesten egy nagy házban meghalni, — s most már megint életben van. Egresi írt egy törökországi naplót, — hű termékét egy színész politikusnak, vagy politizáló színésznek. 851-ben gyakran és többen jöttünk egybe estvénkint Vladár Józsefnőnél, Kazinczy Gábor is azon házban lakván. Egresi többször tartott felolvasást naplója kéziratából. Egy-kettő a hallgatók közül rendesen elaludt alatta, s ezek többnyire Kemény Zsigmond és én voltunk, de egy estve az egész társaság, a házinőt sem véve ki, mindnyájan elaludtunk, sőt Bárczay József azt állította, hogy magát Egresit is elnyomta néhány percre az álom. Egresi talentumos színész; maradjon is ő ezen a teren, s ne kontárkodjék a politikába.

BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF

Vallás- és közoktatásügyi miniszter 848-ban, a magyar Akadémia második elnöke lett 855-ben.

Amily rossz kedvvel, sőt néha undorral fogom fel a tollat, hogy írjak ezen emlékfüzér egy némely büdös vagy mérges növényéről, époly kellemes érzéssel foglalkozom most Eötvös Pépivel (miként őt minden ember nevezi), s örvendve, mintha valóban látnám s beszélgetnék vele, bűvölöm lelkem elé eszes, okos arcát, azzal a mindig egykedvű, kedélyes, szívélyes, szelíd kifejezéssel, mely első látásra annyira meg tudja nyerni a becsületes ember szívét. Nem szólok Eötvösről mint íróról. Műveit az utókor is ismerni fogja s ítélend. Mi a jelenben tisztelettel hajlunk meg fényes talentoma, nagy kiterjedésű és mély tudományossága s kedélyesen költői szelleme előtt; mi szeretjük és becsüljük egyaránt költészetét s politikai munkáit. Én elfogultság nélkül őtet tartom Magyarország első talentomának, s aki legkevesebb

írói irigységgel sem bír s pedig ezt kívüle még csak Erdélyi Jánosról lehet elmondani.

Én szólok Eötvösről, a miniszterről.

Eötvösnek jóval a forradalom előtt, a párisi híres jósnő, Le Normand asszony (ki I. Napoleont is nem egyszer hozta zavarba jóslataival), csodás három dolgot jövendölt. Először, hogy vagyonilag tönkre jut, de gazdag házasság által helyrepótolja veszteségét. Ezen pontja a jóslatnak teljesedett. Atyja kridát jelentett, s fia sokkal nemesebben büszke volt, mintsem atyjának hitelezőit csak fillérrel is károsítani akarta volna. Ő vagyonilag tönkre jutott. Később nem haszonvágy, hanem szerelemből elvette mostani gazdag nejét Rosty Ágnest,* kivel a legboldogabbul él.

A jóslat második pontja volt, hogy független magyar miniszter lesz. E nagyon furcsán, sőt nevetségesen hangzott azon időben, mikor egyetlen ember sem volt a magyar hazában, aki azon időben csak álmodott is volna valami olyan 848-i eseményekről. És lám Eötvös független magyar miniszter lett.

A harmadik pont volt, hogy vérpadon fog elveszni. E már kellemetlenül hangzott; a két első jóslat betűszerinti beteljesedése után pedig vészesen és fenyegetőleg.

Eötvöst, mint minisztert forradalmi időben csak lélektanilag lehet és szabad megítélni, kapcsolatban ama jövendöléssel, mely nem mese. Igen természetes, hogy az Eötvös költészileg élénk képzelmére s ingerlékeny idegrendszerére mély s megrázó hatást kellett gyakorolni a szeme előtt fejlődő forradalomnak, melyből talán többnyire tudtán kívül működve lelkében, a jóslat két első részének valósulása után, a harmadik bizonyosan nem egyszer merült fel, s e benső küzdelme a léleknek a való és képzeletes között csak valamely küleseményre várt, hogy a kitö-

* A kéziratban a keresztnév helye üresen van hagyva.

rés válsága bekövetkezvén, határozott irányt és természetet adjon nem normális kedélyállapotának. Ezen külesemény bekövetkezett és döntött. Szeptember 28-án, a Lámbert megöletése napján, mint már Batthyánynál mondottam, a képviselőház egybegyűlve volt délelőtt, anélkül, hogy az ülés megnyilt volna, várván a Batthyány visszajövetelére. Én déli egy óra előtt kevéssel felmentem a Házba körölnézni, de látva, hogy semmi sem történik, lejöttem. Az utcán szemközt találva Eötvöst, ki fel akart menni. — „Jerünk ebédelni — mondám néki, — mert hisz ott fenn úgy sincs mit csinálni." — Elmentünk a Cassino felső éttermébe. Ekkor még minden csendes volt Pesten, semmi zavarnak legkisebb nyoma sem. Sem Eötvös, sem én még csak azt sem tudtuk, hogy Lambert már Budára érkezett. Megrendelve magunknak egy-egy ételt, amíg elhozták s azt megettük, nem nagy idő telt el. Mikor épen a másik ételt akarjuk megrendelni, nagy zajt hallunk a Dorottya-utca felől. Az ablakhoz menyünk, s látjuk, hogy az emberek szaladnak a Duna felé, s kiáltoznak. Mi azt hittük, hogy tűz van, s leszaladtunk az utcára, melyben a boltosok már zárták boltjaikat, s az emberek eszeveszettül szaladoztak minden irányban, kiáltozva, hogy itt van Lambert, itt van Lambert. Én egy fiatal boltost még meg is szólítottam, hogy nem szégyenli úgy megijedni, s miért zárja be a boltját, hiszen, ha itt van is Lambert, ő csak egy ember, aki semmit se tehet Pestnek. A fiatal ember megszégyenlette magát, s kinyitotta boltját, mi pedig Eötvössel felmentünk a Házba. Én ezalatt nem nagyon figyeltem Eötvösre, s azért nem is vettem észre semmi változást rajta, ha netalán tett is reá a lárma hatást. Kossuth épen akkor jött a terembe, de anélkül, hogy a gyűlést megnyitotta volna Pázmándy, Kossuth néhány képviselőt, s ezek között Baloghot és a Madarászokat is, bevitte egy oldalszobába talán tanácskozás végett. Nékem ezen eljárás sehogysem tetszett.

S Pázmándyhoz menve, kérdem, hogy miért nem nyitja meg az ülést? Ő azt felelte, hogy Kossuth azt akarja, hogy csak később nyissa meg azt.

„De tudod, szóltam, hogy Lambert itt van, s hogy a nép keresi, legalább ezt mondják."

— „Tudom" — felelt ő.

— „De azt is tudhatod, hogy ennek mi következése lehet?"

Pázmándy hallgatott s vállat vonított. Én ott hagytam, s Eötvöst fölkeresve a teremben, azt mondtam néki:

„Nincs nekünk itt helyünk Pepi. Jer a Cassinóba s folytassuk az ebédet!"

Lementünk. A lárma és kiabálás megszűnt, de alig voltunk egy negyed óráig a Cassinóban, midőn a hajóhíd felől irtózatos zaj hallatszott. Az ablakhoz menve, borzasztó látvány tűnt elénkbe. Az egész hosszú híd, a hídfő mindkét oldalról, s a pesti és budai part körüle, megrakva volt emberekkel, oly hirtelen teremve elé e nagy, roppant tömeg, mintha valamely gonosz szellem a földből bűvölte volna elé, s ezek között puskával, karddal, bottal, vasvillával fegyverzett, nyers, rongyos, meztelen nyakú és karú vad alakok, milyeket én sem azelőtt, sem azután soha sem láttam Pesten.

Eötvös megragadta a karom, mondván: „Jerünk le!" Én reá néztem. Ő halovány volt. Amint a Dorottya-utcából be akartunk fordulni a Redout felé, egy csapat városi ember jő velünk szemközt, s megismerve minket, megállott, s egyik azt mondja: „Megölték Lambertet!"

Erre Eötvös karomba öltötte karját, s megindult velem a színháztér felé. De alig mentünk nehány lépést, s megállott. Nagyon fel volt indulva.

„Barátom, — szólt hozzám, — én menyek."

„Hová mész?"

„Én menyek ki az országból."

„Hogy mennél s mikor akarsz menni?"

„Töstént. Meglásd, hogy itt borzasztó dolgok fognak történni, hogy ezek a vadállatok megízlelve a vért, minden mérsékelt embert megölnek, aki itt marad, megölik legelőbb Batthyányit, aztán Deákot és úgy a többit. Jer te is velem, mert te nem sokáig leszel biztonságban."

„Nincs nekem pénzem pajtás, s aztán én nem látom oly sötéten a jövőt, de semmiesetre sem is hagyom el Magyarországot."

„Jer velem — ismételte kérőleg többször. — Trefort is velünk jő, s majd hárman elélünk valahol külföldön abból, ami nékünk van Treforttal."

Én megtagadtam s akartam őtet lebeszélni szándokáról. De hasztalan.

„Ha csakugyan itt akarsz maradni, — szólott ő végre, — az Isten áldjon meg édes barátom. Ki tudja, látjuk-e valaha egymást?"

Szemében könny csillogott. Hosszasan szorítva tartotta kezemet; végre elbocsátva: „Isten veled!" — mondá még egyszer s elindult, de visszafordulva ezt mondá: „Ne szólj senkinek."

Ő még azon estve elutazott Trefort sógorával Németországba. Én a történtekről senkinek sem szóltam. Én sokkal keményebb idegzettel bírok, mint Eötvös, de azon borzasztó esemény oly hirtelen, úgy nem is sejtve, mint villám csapva le közénkbe, s azon szörnyű vad alakok, melyek akkor szemünk elé tüntek, megvallom, hogy reám is nagy hatással voltak. Mennyivel megfoghatóbb, s menthetőbb, hogy Eötvösre határozó befolyást gyakoroltak. Az ő már izgatott, mondhatni beteg szerve egyszerre, mint test a kórválság alatt, meghajolt ezen külesemény előtt. Valószínű, hogy a jóslatnak nem kis része volt az egészben.

Eötvös csak 850-ben tért vissza hazájába. Azután sok jó estvét töltöttünk együtt Kazinczy Gábornál Pesten, s legkedvesebb emlékeim közé tartoznak azon órák, melyeket az ő társaságában élveztem.

ERDÉLYI JÁNOS

Költő, s három év óta bölcsészeti tanár Sáros Patakon. Erdélyi egyike azon nagyon kevés számú, becsületes, eszes, józan felfogású férfiaknak, tele kedéllyel, minőket az Isten csak jókedvében teremt néha. De nincs a maga helyén Patakon. Tanártársai között egy sincs, ki az ő lelke- és szellemének mérvét megüsse. Ő itt elparlagul, vagy elkedvetlenedik; az ő helye Pest volna. Ő lelke mélyéből gyűlöli a zsarnokságot, s keze alól kikerülő tanítványai bizonyosan nem lesznek az osztrák barátai. De a sárospataki iskolát nem is lehet félteni ettől. Fölötte a Rákóczi lelke lebeg még mindíg, s szelleme még a falakba is bevette magát. Most is ezen iskola az egyetlen az országban, mely meg nem adta magát az osztrák tanrendszerének, s inkább nélkülözi az úgynevezett nyilvánosság előnyeit, mintsem szabad tanrendszerétől elálljon. Ebben a főérdem Erdélyit illeti.

ERNSZT

A pesti haditörvényszék egyik staabsauditora. Mikor mi harmincegyen 850 július 5-én kötélre ítéltettünk, s ugyanakkor amnesztiát is kaptunk, a fölmentési bizonyítvány, melyben az ítélet is bennfoglaltatott, mindenikünknek kiadatott, s azoknak, kik Pestre nem confiniáltattak, egyszersmind útlevél helyett is szolgált. Abonyi István haza akarván fölmentése után utazni, Ernszthez ment, s útlevelet kért tőle, mert a kezébe adott bizonyítványban benne van, hogy ő akasztófára ítéltetett. Ernszt azt felelte néki egész megvetéssel: „S Ön szégyenli, ha mások látják, hogy akasztófára ítéltetett? Inkább szégyenlje azt, hogy ezt meggyalázásnak tartja. A politikai tévedés nagy hiba, de az emiatti akasztófára ítélés sohasem

gyalázat!" — S elutasította. Nem sokkal több alkotmányos fogalom s becsületérzéssel bírt-e ezen német katona, mint a magyar képviselő?

GRÓF ESZTERHÁZY MIHÁLY

A honvédelmi bizottmány tagja 848/49-ben. Elítéltetett 6 évi várfogságra 852 május 5-én, de mintegy másfélév mulva, amnesztiát kapott.

Eszterházy Mihály hűségesen és tántoríthatatlanul szolgálta a magyar ügyet, lelkesen és becsületesen. Ő nem bír nagy észtehetséggel, noha statisztikai ismeretei nem csekélyek, hanem bír tiszta kebelből eredő jóakarattal és igaz hazaszeretettel. Ő odaáldozta magát a felkarolt ügynek jövőjével, noha mintegy hatvan éves, családos férfi volt már a forradalom kezdetén is.

Sokszor tréfálva vele a honvédelmi bizottmány üléseiben, kivált Nyáry Pál és én, kérdeztük: „Tudod-e Miska, mi vár reád, ha legyőz a német?" — „A halál!" — felelt ő nyugodtan. Ő azon nagyon ritka arisztokraták egyike, kiknek tisztelettel tartozunk.

HERCEG ESZTERHÁZY PÁL

Külügyminiszter 848-ban. Ő Inspruckban mulatott* az udvarnál, mikor én ott voltam. Az unió-törvény mellett ő is látszólag működött, de nem sokat tett. Most szokása szerint Bécsben lakik.

A magyar magos arisztokráciára nagyon reáillik azon francia mondás, hogy semmit sem felejt és semmit sem tanol. Amily hatalmas oszlopa volt hajdan a magyar arisztokrácia a királyi széknek, s a

* Az író e szót itt régies *időzik* jelentésében használja.

nemzet jogainak másfelől; amily osztatlan tisztelet vette köröl egykor az ősi fény- s tettei érdemében; amily erős lelke s fenntartó eleme volt a magyar nemzetiségnek, s képviselője az értelmiség- és míveltségnek, époly elporhadt támaszává vált a trónnak s a nemzet jogainak; épúgy alásüllyedt tekintélye megfosztván önmagát a többi osztályok tiszteletétől, a születés ephemer s elhomályosodott fényire támaszkodva csak, de nem téve semmit, hogy tetteiben becsültessék; épúgy megszűnt a magyar nemzetiség lelke és horgonya lenni, mert idegenné vált saját hazájában, mert megszűnt magyar lenni szóval és tettben, s megszűnt irányadója lenni az értelmiség- és míveltségnek magyar szellemben. A Mária Terézia elkorcsosító szellemét ezen osztályból csak Szechényi István volt képes, legalább egy részéből, s egy időre kiűzni. Az arisztokrácia megint eszmélni s önmagához kezdett volt térni. De a következés bebizonyította, hogy csak lélektelen gép volt, öszveomolva megint a semmiségébe, mihelyt nem érezte többé a teremtő szellem közvetlen hatását. Az arisztokrácia a forradalom alatt tettleges s aztán szenvedőleges bűnbe esett hazája ellen. Öszvegyült 849-ben Pozsonban, alkotva egy usurpator parancs-szavára országgyűlést, országos meghívás s nemzeti megbízatás nélkül, s érvényt és ürügyet adott a bitósnak hazája és nemzetisége ellen külellenség csordájával árasztani el a honi földet, s letiporva ezeréves intézményt, nemzetiséget, törvényeket, szokást és jövőt, hosszú időre talán megsemmisíteni, jutalmul e gaztettért, magát az arisztokráciát is. Mily véghetetlenül ostobáknak, vagy mily véghetetlenül aljas gazembereknek kellett lenni azon pozsonyi uraknak, hogy felfogni nem tudták, vagy nem akarták, habár csak önmagukrai visszahatásában is e hazaáruló lépés horderejét!!

Semmi kétséget sem szenved, hogy Ausztria mind közelebb-közelebb taszíttatva a bukáshoz, kétségbeesve adja el lelkét, ha volt már akkor, az ördög-

nek is, csak megsegítse, a pozsonyi diplomaták úri komödiája nélkül is behívja a muszkát; de ép ezt kellett volna tudniok a hon mostohaatyjainak, s nem ütni saját osztályuk homlokára a becstelenség bélyögét, melyet legalább a tényleg részesek szégyentelen arcáról semmi sem képes lemosni. Még a jövendő sem.

Vádolhatnám, s talán méltán, az arisztokráciát azzal is, hogy a forradalom *csirája* nem máshol kereshető, mint ezen osztály merev csökönösségében, s balul értelmezett konzervatív elveiben. Ha az arisztokrácia makacs tagadás helyett a nemzeti fejlődés élére áll, melyet nem lehet többé visszafojtani, s megnyítva előtte a sorompót, fokozatos haladásban vezeti, mérsékelten, komoly higgadtsággal, de félreismerhetetlen őszinte akarattal is, a nemzetet a kibontakozás nehéz ösvényén előre, — a folyam nem emelkedik ki oly magasra, nem szaggat el minden gátat és töltést, elsöpörve alkotmányos életünk nyolcszázados gyümölcsét. Nem, mert esztelenül s viz*ellenesen* felállított gátak nem tartóztatják fel az áradatot; nem, mert ész és célszerű szabályozás elkészítette volna már a haladás útját. S mit tett az arisztokrácia a forradalom alatt? Semmit, sem a trónért, sem a hazáért. Egyetlen szerzeménye pozsonyi herostratusi dicsősége. Legyen büszke reá! S pedig mily szép, nagy szerep várt reá azon válságos időben. Betölteni, mint kötelessége becsületes hazafinak és bátor férfinak osztályuk hagyományos és történelmi hivatását, s mint tettek becsületes és bátor őseik: védeni életök és vagyonukkal trónt és alkotmányt, királyi jogot és nemzetiséget, védeni egyenlő komoly elszántság- és eréllyel idegen és belmegtámadás, osztrák és magyar felforgatás ellen. De az arisztokrácia még csak meg sem kísérlette egyikét sem e feladatának, hanem hátat fordítva gyáván a veszélynek, veszni hagyta a hazát, önsorsára bízta a trónt. Pedig nékem és többünknek meggyőződésünk (s ezt iga-

zolja utólagosan a visszapillantás az eseményekre), ha az arisztokrácia teljes számmal gyűl öszve a felsőházba, egyesül terv- és akaratban a minisztérium jobbjaival, s bátran szembeszáll, mint közvetítő hatalom a veszéllyel, a minisztérium, levén támasza benne, nem veszti el erkölcsi erejét és súlyát, s a nemzet figyelmes lesz az örvényre, melybe egyesek hiúsága, és személyes bosszúja oly könnyen sodorta, nem találván, ellentállásra, csak gyáva szökevényekre az arisztokráciában, nem találva ellensúlyozó erőre a minisztérium tekintélyesebb és józanabb tagjaiban, csak erélytelen és tétlen becsületességre.

De talán kibűnhődte régi és új bűneit az arisztokrácia a forradalom után, a jelennek annyi, eszélyesen óvatos mozgást, s a romok öszvegyüjtésében annyi lankadatlan munkát követelő nehéz napjaiban? Talán felfogta hivatását most, ha későn is: nemzetiessé, magyarrá válni test- és lélekben, házi és társadalmi életében, élve a hon határain belől, adva lendületet a szellemi és anyagi életnek az irodalom emelése, terjesztése, az ipar és kereskedelem gyámolítása, az okszerű gazdászatnak példaadása általi fejlesztése által? Talán törekvése kibontakozva vagyoni süllyedéséből, független állást szerezni magának és utódainak?

Semmi mindebből, semmi. Az idő nyomtalanul haladt el feje fölött. Ő egymaga nem lépett ki okultan a kísérlet nehéz idejéből. Az irodalom, nemzetiségünk ezen egyetlen delejtűje, jövőnk ezen egyetlen vezércsillaga, a romokból a középosztályban és a népben volt kénytelen menedéket és támaszt keresni, nem lelvén föl azt az arisztokráciában, mely hidegen és közönyösen nézi, minden legkisebb részvét és pártolás nélkül az irodalom nemes és áldozatos törekvését a nemzetiség köröl.

A nyelvet, ezen el nem rabolhatott drága kincsét a magyarnak, e gazdag magvát a szellemi fejlődésnek, megvetéssel taszítja el magától, beszélvén

házi körében és a társaságban hazája ellenségének s öntekintélye és befolyása megsemmisítőjének nyelvét. Lakása most is a világ minden országa, csak hazája nem. De leginkább, s a legtöbbnek Bécs. Bécset gazdagítja most is magyar pénzével; Bécsnek nyujtja azon szégyenítő mulatságot, hogy az egykor oly fényes, tekintélyes magyar arisztokrácia prókátor és szatócs német miniszterek uszályhordozójává törpült le, kik megvetéssel s lealázólag bánnak vele nyilvánosan. Gazdasága most is régi, kezdetleges állapotában senyved, búsan tekintve a szomszéd kisbirtokokra, melyek okos gazdáik keze alatt felvirágoznak dúsan.

Elismerem, hogy vannak becsületes és eszélyes kivételek is, de ép az a baj és átok maga az arisztokrácia- és a hazára nézve is, hogy csak kivételek vannak, s vajmi csekély számban!

Sőt az ország érdeke és jövője még azok előtt sem bír semmi tekintettel, akik valahára megindultak az anyagi mozgás terén. Például a néhány legarisztokratikusabb arisztokraták által tervezett vaspálya Győrtől Zimonyig (a tervezők alázatos folyamodására: „Ferencz Josef" nevet viselendő) *Buda-Pest kikerülésével* akarja öszvekötni keletet — egyenesen Béccsel!! Talán még jobb a nemzetnek, ha az arisztokrácia tovább alussza indolens és bárgyú álmát, mintsem munkára ébredve, a jövő által is helyrehozhatatlan kárt okozzon.

Én azt hiszem, s minden korjel ide mutat, hogy a magyar arisztokrácia elevenen elrodhadt. De én ennek jelen helyzetünkben nem örvendek, hanem búsulok. Én belátom, hogy a hazának sohasem volt nagyobb szüksége legnagyobb s legtöbb birtokú osztályára, mint most, szintúgy a nemzetiség, mint az anyagi jobblét érdekében. De hasztalan vetem szememet ezen osztály bármelyik tagjára, egyetlen egyet sem találok, akik felfogva bár nagyjában a Szechényi teremtő szellemét, csak megkísérleni is tudná és

akarná: haladni a nagy mester által kijelölt úton.

S letéve aggodalmasan reményemet, hogy e magyar arisztokrácia, habár csak azért, hogy önmagát megmentse az enyészettől minden időkre, öntudatra ébred s magyarrá válik, reményteljesen tekintek a szellemileg és anyagilag fejlődésnek indult ép, erős, test- és lélekben romlatlan magyar népre, hogy szilárd alapja leénd a nemzeti jövő új épületének, melynek anyagszereit öszvehordani, s azt fölépíteni új napszámosokra és új mesterekre leénd szükség. És bízom a magyarok nagy Istenében, hogy veszni nem hagyja némely hálátlan fiainak bűnei miatt benne bízó népét.

ÉVVA ANDRÁS

A forradalom előtt több uradalomnak fiskálisa; forradalom alatt megyei főjegyző Zemplénben. Most felhagyott az ügyvédséggel s maga gazdája itten. Ezelőtt pár hónappal elvállalta a gr. Vajy Károly özvegye és árváinak a Lónyay Gábor gyámnoksága alatti gondnokságát.

Évva András ezen szomorú Újhely városkájában egyike azon két-három embernek, kikben becsületességet és értelmességet együtt lehet találni, s társalgása nemcsak nem nyomasztó, mint a többié, hanem kellemetes. Ő jó apa, jó férj, jó gazda és hazafi. Ő igen közepes vagyonnal bír, s már hat gyermeke van. Mikor a hatodik, hihetőleg nem utósó, született, mondtam néki, hogy elég lenne már abból ennyi. Ő egész kedélyesen azt felelte: „Sohse bántsd, hadd legyen akármennyi, legalább szaporodik a magyar, s aztán egyik sem lesz rosszabb állapotban, mint voltam én, mikor a világba léptem." E már talpra esett magyar beszéd. Igy szeretem én a magyart. Hogy szaporítsa faját, s bírjon emelkedni önerején, mint Évva, ki mindenét becsületes szorgalmának köszöni.

FARKAS KÁROLY

Képviselő 848-ban; amnesztiát nyert 850. júliusban. Jó, becsületes, félénk ember. Ő, ki bizony elég jámborul viselte magát, tökéletesen hitte, hogy felakasztják, s mielőtt amnesztiát kapott volna, pesti szállásán naponta kötelet urkolt nyakára, mindig szorosabbra fűzve, hogy szoktassa magát ezen utósó műtételhez. De bizony nem akarta azt megszokni nyaka, de még kevésbbé lelke a bátorságot.

BÖLÖNI FARKAS SÁNDOR

Erdélyi kormányszéki titoknok, az úgynevezett amerikai utazó, ezen utazása kiadásáról. Ő a Béldi testvér-grófokkal, Ferenc és Györggyel tette volt ezen utazását s első volt, ki Amerikát tüzetesen ismertette a magyar olvasó közönséggel. Ő kifogyhatatlan jószívűség és becsületességgel bírt és sok ész- s ismerettel. Meghalt Kolosvártt 842-ben az országgyűlés folyama alatt. Követtársaim engem bíztak meg gyászbeszédet tartani sírjánál, és én megtartottam azt csikorgó hidegben, melegen érző keblemben őszinte tisztelet- és szeretettel az elhunyt iránt. Farkas Sándor székely volt. Általában a székelyföld aránylag sokkal több jeles férfit szült, mint a magyarság Erdélyben.

FEKETE LAJOS

Képviselő 848-ban; amnesztiát kapott 850. júliusban. A kis Fekete Lajos, kivált Debreczenben, pajkos egy Robespierre—Madarász kölyök volt. „Hazaáruló és vérpad!“ — Ennyit olvasott ki a francia forradalomból, s ennyiből is állott minden szónoklata.

FERENCZI JÓZSEF

Udvarhelyszék egyik legbecsületesebb ellenzéki tagja a többi Ferenczickkel együtt, u. m. Miklós-, Pál- és Lászlóval. György a két párt között vitorlázott. Sok sót és kenyeret ettünk meg együtt a jó és barátságos, derék Ferenczickkel a régi jó időkben a megyei élet küzdelmei között. Barátságom emlékében most is híven élnek ők, kiket 848 óta nem láttam, s Isten tudja látjuk-e még egymást.

GRÓF FORRAY-BRUNSVICK JÚLIA

Ezen öreg úrinő egyike Magyarország legtiszteletreméltóbb matrónáinak és lelkes honleányainak. Fogságom alatt, s pedig még akkor nem ismert személyesen, mindent elkövetett kiszabadításomra, s fölmentésemet részben bizonyosan a grófnőnek köszönhetem. De nemcsak érettem tette ezt, hanem sok másokkal is. Leánya, gr. Nádasdy Leopoldnő, anyjának méltó leánya, valamint veje is. Nádasdy derék, becsületes magyar ember. Ő forradalom alatt Komárom megye főispánja volt, azután fogva volt, de nem tudom mennyi ideig, később szabadon bocsáttatott. A két grófnő hibásan beszélt magyarul, következése azon csaknem bűnös nevelésnek, mely szerint igen sok arisztokrata, minden mívelt nyelvet taníttatott gyermekeinek, csak a hazait nem, s azután mindezen idegen nyelv közül maguk között épen azt beszélték, mely nem hangzatosabb a magyarnál, s melynek nemzetét ők maguk sem szerették: a németet. Valóban csaknem megfejthetetlen lélektani talány, mely a magyaron kívül egy nemzetnél sem fordult elé, nem az ángol-, francia-, olasz-, német-, sőt az orosznál sem, sőt nekik fogalmuk is alig van arról, hogy valaki saját anyanyelvét hibásan beszélje, sőt épen ne is értse. Remélni lehet, s a nemzet méltán

követelheti, hogy ezen káros és szégyenítő abnormitás a nevelésben egészen megszűnik.

DR. FORTMAYER FERDINÁND

Zemplén megye egyik főorvosa volt eddig, most az osztrák kormány kihagyta az orvosi rendezésnél, talán csak azért, mert becsületes ember lévén, nem talál bele az ő rendszerébe, meghagyva a másik főorvost, Breznayt, akiről már szólottam. Egyébiránt Fortmayer sajátságos egyéniség, ki eredetiséget negélyezve, mint minden ilyszerű ember, nem találva el a határvonalt, túllép azon, s a hóbortosság terén találja, nem önmagát, hanem — őtet minden ember. A Fortmayer rövid definiciója: eszes bolond, — de jó orvos.

FÖLDVÁRY FERENC

Erdélyi regalista és Küküllő megye főbírája. Becsületes, kevés ész- és semmi ismerettel nem bíró ember, de igazságos és erélyes tisztviselő, s a megyei ellenzéknek ő volt egyedüli támasza. Én is egyenesen neki köszönhettem országgyűlési követségemet 841-ben. Földváry szép férfi volt, de hiú is ám, mint fiatal özvegy nő.

FÖLDVÁRY LAJOS

Honvédezredes. Eszék várát, mint parancsnok feladván az osztráknak, árulással vádoltatott s Debreczenbe hivatott a kormány által, magát védelmezni. A debreczeni jámbor civisek ez egyszer kijöttek egykedvűségökből, s mikor Földváry egy estve megjött,

az érchangú Besze János intervenciója nélkül talán megölik. Én nem ismerem eléggé a körölményeket, hogy határozott véleményt mondhassak Földváry fölött, hanem közlöm Damianichnak e tárgyra vonatkozó saját szavait, akit én minden tekintetben illetékes bírónak tartok. Mikor Damianich 848-ban eltörvén a lábát, Pesten feküdt, meglátogattam, s egyszer kérdettem, hogy mit tart Eszék vár feladásáról, s arról, hogy Földváryt árulással vádolták, habár föl is mentetett? „Földváry áruló? — szólt Damianich élénken. Minden Földváry becsületes embernek s már bölcsőjében hősnek születik; de ők nem vár-szolgálatra valók, hanem nyílt csatába. Földváry Lajos is becsületes vitéz ember, de nem a maga helyén volt. Eszék pedig nem tartható." Meg vagyok magamban győződve, hogy Damianich részrehajlatlanul ítélt. Földváry most Pesten lakik; feleségével, Szita leány, sok vagyont kapott.

FÖLDVÁRY KÁROLY

Honvédezredes, a Lajos testvére. Földváry Károly volt a magyar hadsereg hőse, kit a kormány hivatalos irataiban a „vitézek legvitézebbjé"-nek nevezett, s több lovat küldött néki álladalmi költségen, nem bírván Földváry saját erszényéből pótolni azokat, melyek mindegyre kilövettek alóla. Számtalan hőstetteit följegyzi majd a történelem; én csak egyet hozok fel, amelyet már azelőtt is hallottam, de hitelesebbé vált előttem azáltal, hogy nekem magamnak beszélte Sándor testvére, hasonló vitéz, s egyszersmind a szerények legszerényebbje, kiből saját tetteiről soha egy szót sem tudtam kicsikarni. Vácz ostrománál Földváry Károly vezette az előcsapatot. A híd és hídfő meg volt rakva ágyúval s a hídon és a túlparton az osztrákok nagy erővel voltak felállítva. Földváry előre parancsolt egy lengyel légiót, a 34-ik,

s a híres 13-ik zászlóaljat. Visszaverettek — s második, harmadik rohamok is. Ekkor Földváry Károly kezébe ragadta a 13-ik zászlóalj zászlóját, s ezt mondva a csapathoz: „Pih, nyomorultak. Szégyen, gyalázat, hátrálni magyarnak német előtt. Hogy a világ ne mondhassa, hogy az egész csapat mind gyáva volt, egymagam veszem be a hidat." A lovát megsarkantyúzva, zászlóval kezében a hídra ugratott. Egy egész osztrák zászlóalj fegyvere roppant meg egyszerre. A Földváry lova összerogyott, s ő a ló alá esett. Ezt látva a 13-ik zászló-alj felkiáltott: „Mentsük meg ezredesünket, ha halva is!" S mint tigrisek rohantak szuronyszegezve az ellenségre, s utána a más két zászló-alj. Egy pillanat alatt be volt véve a híd s a váczi csata sorsa eldöntve. Mikor Földváryt lábra állították, ruháját hét golyó által átlyukgatva, s lovát tizenhét golyó által lelőve találták. Földváryt egy sem érte, de nemcsak Vácznál, hanem egy csatában sem, noha elejitől végig mindenikben jelen volt nemcsak a Görgei hadtestével, hanem az Al-Dunánál is, ahol a római sáncokat ő és nem Perczel vette be.

Földváry Károly az igazi hősök közé tartozik: a csatán kívül s magán életében szerény és szelíd, mint gyermek. Az ő bámulatos vitézsége nagyon meglepő volt az erdélyiekre, régibb viszonyaiból ítélve. Ő 830 köröl Maros-Vásárhelyt állomásozott mint zászlótartó, s megismerkedve egy sok lustrás* gazdag kisasszonnyal, Turi Borbárával, nőül vette. De úgy járt, mint a szegény tatár. Neje gonosz egy csont volt, s férjével annyira rosszul bánt, hogy végre kitette egyik falusi jószágába s ott cseléd-koszton tartotta. Földváry békén tűrte, magának semmije sem lévén, büszkébb volt, mint hogy panasz, vagy más eszközökhöz folyamodjék. És e határtalan szelíd, tü-

* Azaz sok *lustrán* (a székelyek katonai számbavétele) résztvett, régi székely családból való.

relmes ember, alig szólítja a haza saját fiát önvédelmére, odasiet a csaták tüzébe, s elhomályosít minden vitézséget maga köröl, bármelyik táborban szolgáljon is. És később, midőn a románok dulása az ő nejét sem kímélve, minden ingóságaiból kifosztotta, Földváry magához hívta s a leggyöngédebb figyelemmel bánt e nővel, aki vele annyi lealáztatást és sanyart éreztetett! Nemcsak hős, hanem nemes jellem is. Földváry Károly, mint szintén Lajos és Sándor testvérei, az osztrák szolgálatból még régen ranggal kilépett tisztek levén, az osztrák kormány mindezeket s így a Földváryakot amnesztiálta. De később a 854-i székely mozgalmak alkalmával Földváry Károly, ki Erdélyben lakott, gyanúra befogatott. Egy évig folyt ellene a vizsgálat, ő ezen idő alatt fogva volt, de noha legkisebb vád sem volt reá bizonyítható, Saltzburgban confiniáltatott, mert az osztrák, az ítélet saját szavai szerint Földváry Károlyt veszedelmesnek tartja. Ő egy kis barna ember, egyik szemét még régen elvesztette párbajban, s ezért a forradalom alatt mellékneve a „vak Földváry" volt.

FÖLDVÁRY SÁNDOR

Honvédezredes; a két első testvére. Szint olyan vitéz, mint Károly. Forradalom után Borsod megyében Apátfalván kőedény-gyárt állított, s nagy haszonnal folytatja. Ő özvegy volt, de taval nőül vette özvegy Márjássinőt Desseőffy Zsófiát, s most felváltva Apátfalván, vagy neje jószágán, Bánfalván lakik. Én már kétszer látogattam meg Apátfalván, s többször jöttem vele öszve Bánfalván Kazinczy Gábornál. Sándor, vagy mint általában nevezik, „a kis cigány", levén nagyon barna, ha lehet azt mondani, a túlságig becsületes ember, s oly jó, oly szelíd és szerény, mint egy kolostorból kijött gyermekleány.

FRONIUS IMRE

Erdélyi vagyonos földesúr. Eredetére szász, de talán nagyatyja nemességet kapván, a lutheránus vallást (mely a szászoknak úgyszólva nemzeti vallásuk, lévén minden szász lutheránus, valamint Erdélyben lutheránusok csak a szászok), fölcserélte a reformátussal, s az Imre atyja a gazdag Tűri László főispány leányát vevén nőül, két fia, Imre és Mihály tökéletes magyarok lettek szokás-, nyelv- és életmódban. Imre kitünő, jó és szorgalmas mezei gazda volt, s csinos vendégszerető házat tartott Felső-Fehér megyében Szederjesen, ahol rendesen lakott. Tőlem mintegy öt órányira esett Szederjes, s tíz év lefolyta alatt sok kellemes órákat élveztem házánál. Neje . . . . Katalin,* egyike volt a legkedvesebb nőknek, kiket ismertem. Szellemdús, szép, halavány arca hű tükre volt nemes lelkének és jó szivének, élces, néha beszélyes társalgása véghetetlen sok kellemmel bírt. Gyermekeit, Imrét és Marit mélyen és gyöngéden szerette, az anyai szive azonnal meg is szakadt, amint már 18 éves fiát elvesztette, ki a forradalom alatt hirtelen elhalt. A szenvedélyesen szerető anyára halálos csapás volt e veszteség, s ő fiát talán csak nehány héttel élte túl. Leánya a forradalom után férjhez ment Tolnay Gáborhoz, egy igen kedves, mívelt, becsületes fiúhoz, ki a forradalom alatt jeles honvédtiszt volt.

FÜLEP LIPÓT

Képviselő 848-ban, kivándorolt 849-ben; elítéltetett kötélre s neve akasztófára szegeztetett 852. május 6-án. Eszes ember, hanem kitisztult nézet és elvek

* A családnév hiányzik a kéziratban; a rendelkezésre álló forrásokból magam sem egészíthettem ki.

nélkül. Debreczenben a Madarászok őtet akarták a képviselőház egyik elnökének választani, ha Almásy is lemond.

GÁL DOMOKOS

Erdélyi regalista, s az úgynevezett „vén jezsuita". Sok ismerettel bíró eszes ember, s a kormánypárt egyik támasza az országgyűléseken, de noha nem üresek voltak beszédei, nagyon hosszak és egyhangúlag s vontatva elmondva, elvesztették hatásukat.

GÁL JÁNOS

A Domokos fia, királyi táblai ülnök, s 848-ban képviselő Pesten. Debreczenbe el nem jövén, kereset alá sem került; 851-ben bizalmi férfi Bécsben Erdély részéről. Ezen úgynevezett „bizalmi férfiak"-ról e munka végén teszek említést, szólván általában a mostani állapotokról. Gaál János közelt sem oly ravasz, mint atyja, sőt azt hiszem, hogy jó ember, s még sem állhatta ki senki, még a kormánypárt sem, melynek hű embere volt. Igaz, hogy külsője is okozhatta némileg, lévén kicsiny, száraz, nagyon fekete és büdös. Annyira nem bíztunk benne, hogy amikor talán jót mondott, sem hittünk néki. Egyszer a kolozsmegyei közgyűlésen egy indítványt tettem, de már nem emlékszem minő tárgyban. Alig végzem el beszédemet, Gál János hirtelen feláll, s egy rövid beszédben pártolja azt. Én annyira megütődtem azon, hogy az én indítványomat Gaál János pártolja, kivel sokat kellett küzdenem kivált a küküllőmegyei gyűléseken, hogy én egyszerűleg kinyilatkoztattam, miszerint indítványomat visszaveszem azon okból, mert Gál János úr pártolja. Azután Zeyk Károly tette magáévá, s az indítvány átment. 848-ban már Gál János is úszni akart a megváltozott idővel, de csakha-

mar megdöbbenve állt meg, látván, hogy a forradalom valamivel több bajt is okozhat, mint egy régi megyei gyűlés. Debreczenbe el nem jövén, neve kitörültetett a képviselők névsorából. Hanem Gál János sem fogván fel az események hirtelen változását jobbra vagy balra, később, a magyarok nehány győzelme után írt nekem Erdélyből, hosszasan indokolva, hogy miért volt ő kénytelen elmaradni, kérve, hogy ne engedjem nevét kitörültetni, mert ő mihelyt válaszomat veszi, azonnal kész eljőni Debreczenbe. Én nem válaszoltam. Az ügynek úgy sem leéndett használa. 851-ben találkoztam vele Pesten, épen mikor ment Bécsbe, mint bizalmi férfi. Kérdettem tőle: rosszul tettem-e, hogy fel nem szólaltam mellette a Házban s levelét, mint tanúbizonyítványt fel nem mutattam? — „Nem, nem, jól volt így" — válaszolt ő, s sebesen odábbállott, nehogy meglássa valaki beszélgetve oly kompromittált emberrel, mint én. De jól tette, mert nagyon meleg nap lévén, még büdösebb volt, mint régen. Nem tudom bizonyosan, hogy most hivatalban van-e?

GÁL SÁNDOR

Honvédtábornok, kivándorlott, de nem tudom, hogy most hol él. Eszes ember, de gyakran szeles, meggondolatlan, s egy kissé charlatán. Mint tábornok semmi nevezetes dolgot el nem követett. Én 848. májusban ismertem meg Kolosvárt az unió-országgyűlés alatt.

Egy napon a Cassinoban levén, az inas jelenti, hogy három idegen úr van az előszobában, kik velem kívánnának szólani. Kimentem s ott találtam Hajnik Károlyt, kit már ismertem, gyorsíró levén a 841-i országgyűlésen; a más kettőt nem ismertem. Hajnik mondja, hogy ők igen fontos megbizatásban jőnek Pestről, s külön óhajtanának velem beszélni.

Szállásomra vezettem, s ott mondja Hajnik, hogy társai: Klapka György és Gál Sándor, s hogy ők a miniszterium megbízásából jőnek, mint credentionálisuk bizonyítja (melyet Batthyányi miniszterelnök aláírásával elé is mutatott), hozzám utasítva egyenesen, hogy segítném őket tanácsom- és befolyásommal a Székelyföldön avégett, hogy legalább két székely zászlóalj menne tüstént a magyar ezredek segítségére a rácok ellen. Gál Sándor alig hagyta beszélni Hajnikot, s amint ez röviden elmondta küldetésük célját, Gál egy hosszú sallangos beszédet tartott, melyben hazafiság, áldozat, nagylelkűség, székely vitézség, s csekély személyem magasztalása s több ily szép dolgok gazdagon beszőve voltak. Mikor aztán elvégezte, én azt mondtam, hogy ez mind igen szép, hanem az én nézetem szerint, ki ismerem itt a helyzetet, a miniszterium igen jeles küldötteket választott ugyan, hanem magát a dolgot nem jól kezdette meg, sem azon az úton, melyen célt érhetni. Az én ellenvetéseim, melyek megfontolandók, im ezek: Erdély nincs még törvényesen egyesülve Magyarországgal, mert hisz épen az egyesülhetés végett van most az országgyűlés együtt; következőleg a magyar miniszterium Erdély területén csak magánúton akarhat valamit kivinni, de hivatalosan nem rendelkezhetik. A miniszterium feladata tehát a lett volna, hogy vagy a gubernátorhoz, vagy az együtt ülő országgyűléshez intézzen kérvényt főleg ily fontos tárgyban, mint a székely katonaság kivitele, kiket törvényszerűleg a fejedelem sem vihetne túl az ország határain. Mihelyt a miniszterium nem ezt az utat követte, már csak magánúton próbálhatja meg a kivitelt, noha én ezt nem helyeslem, és ismerve a székely katonaságot, nem is hiszem, hogy sikerüljön. Jó volna tehát az ügyet normális útba terelni, s az országgyűlés elébe terjeszteni, s hogy ott nagy pártolásra fog találni, s következőleg törvényes érvényre jutni, arról kezeskedem, de nem arról, hogy más úton megtörténik. Klapka, ki eddig

hallgatott, szólni akart, de Gál Sándor belevágott, mondván, hogy ő is ismeri a székelyeket, mert ő székely katonatiszt volt, s ő tudja, hogy kell föllépni a székelyek között. Ő és társai elmennek Maros-Vásárhelyre, Székelyudvarhelyre, Kézdi-Vásárhelyre s így tovább. Ő mindenütt népgyűlést hirdet, haranguirozza (!) a népet, s megmutatja, hogy nem két zászlóaljat, hanem, ha akarja, az egész székely nemzetet kiviszi. Én egyszerűen csak azt mondtam, hogy: „Szerencsét kívánok Önnek, de ha Ön mindezt el tudja végezni egymaga is, akkor mi szükségök van Önöknek reám? Hanem én jót állok, hogy Ön nem a székely nemzetet, hanem csak egy székely fiút sem viszen ki, pedig én s több barátaim is megtesszük, amit tehetünk. Csak azt jegyzem meg, folytattam Gálhoz fordulva, miszerint az Ön népgyűlés-tartásának saját szakállára az a következése is lehet, hogy valahol a hatóság, mely hivatalosan nem lesz utasítva, még elfogatja Önöket." — Ekkor Klapka szólalt meg, s igen értelmesen, s csendesen beszélve, többek között mondta, hogy ő tökéletesen belátja, miszerint teljes igazam van, s hogy ők azon az úton, melyen a miniszterium megindította őket, semmit sem fognak kivihetni, de nem levén felhatalmazva, nem terjeszthetik az ügyet az országgyűlés elébe, hanem megkísérlik szerencséjöket magánúton. Csak arra kér, hogy mennék be velök a Székelyföldre, amire nemcsak a maga, hanem a miniszterium nevében is kér. „Teljes lehetetlen, — feleltem, — hogy itt hagyjam az országgyűlést épen akkor, midőn az uniótörvény talán pár nap mulva szőnyegre jő, hanem én és barátaim, minden befolyásosabb székely ismerőseink- és barátainknak írunk, hogy Önöket teljes erejökből gyámolítsák. Sőt azt is megtesszük, hogy valakit követtársaink közöl beküldünk a Székelyföldre, de én semmiesetre sem mehetek." Elfelejtettem megmondani, hogy mindjárt kezdetben, amint kijelentették, hogy mi ügyben jöttek, kinyilatkoztattam,

miszerint követtársam és barátom gr. Bethlen János nélkül semmibe sem bocsátkozom, s tösténi lehivatom a Cassinobul. A küldött urak ebbe nem akartak beleegyezni, különösen Gál Sándor, miután őket a miniszterium csak hozzám utasította, s általában a legnagyobb titoktartást tette kötelességükké. De miután mondtam, hogy én Bethlenről épúgy jót állok, mint magamról, s hogy nélküle egy szót sem szólok a tárgyhoz, végre beleegyeztek. Bethlen János tehát jelen volt az egész tanácskozás alatt, s veleu mindenben egyetértett. — Az eredmény a lett, amit előre mondottam: a székely katonaság nem mozdult, sőt a befogatás is megtörtént. A szebeni hatóság Hájnikot letartóztatta, s csak br. Bánfy János, kit beküldöttünk volt a Székelyföldre, szabadította ki.

Mikor a kolosvári őrsereg 849. augusztus 13-án kivonult, Gál Sándor korteskedés által parancsnoknak kiáltatta ki magát Bánfi Hunyadon br. Kemény Farkas helyett, hogy néhány nappal később letegye a fegyvert 'Sibón az oroszok előtt, miután egyesült volt már Kazinczy tábornokkal.

Miután én Kazinczyt nem ismertem személyesen, kitűzött szándékomhoz híven, nem is szólok róla külön rovatban, hanem mellékesen a tények ismeretéből annyit megjegyzek, miszerint annak, hogy az oroszok Erdélyt 849-ben oly könnyen elfoglalhatták, nagyrészbe Kazinczy volt oka. Az ő tábora mintegy 12.000 emberből állott, s rendeltetése volt Erdélybe menni, s Bemmel egyesülni; de a kormány hasztalan küldött parancsot parancsra. Kazinczy bebarangolta Magyarország egy részét, mindíg oly helyeken, ahol ellenség nem volt, s csak akkor érkezett Erdélybe, mikor már késő volt, letevén, megérkezése után 'Sibóra, pár nap mulva a fegyvert táborával együtt anélkül, hogy ez csak egy csatát is vivott volna valahol. Pedig, ha ő idejekorán egyesül Bemmel, a dolognak más fordulatot adhat.

Kazinczy Lajos, az író Kazinczy Ferenc fia volt.

Kazinczy Lajos is egyike az Aradon hóhér keze alatt elvérzett áldozatoknak. Főbelövetett Aradon 849 október 25-én. Ő halálával rótta le hibáját, s egyike lett a magyar nemzet martirjainak.

Kazinczy Ferencnek még három fia él: Emil, osztrák huszárkapitány, Bálint és Antonin, s több férjhez ment leányai. Széphalom, ahol a nagy Kazinczy Ferencnek elhanyagolt síroszlopa áll, innen félórányira van, de igazi neve Bányácska, s csak Kazinczy Ferenc adta annak ezen, egyébiránt megérdemelt költői nevet. Kár, hogy az utókor fenn nem tartotta.

GÁLFFI MIHÁLY

A forradalom előtt és alatt dulló Udvarhelyszéken; kötélre ítéltetett s kivégeztetett 854-ben Maros-Vásárhelyt.

Fáj a lelkem, hogy a derék fiatalember oly minden haszon nélkül, oly vakon áldozta oda életét, mely oly hasznossá válhatott volna, oly ügyért, melyről lehetetlen volt nem tudni, hogy győzelemre nem számíthat. Miután az egész székely fölkelést csak hallomásból tudhatjuk, részleteit nem ismerve, csak annyit jegyezhetek föl, hogy Gálffi főtényező volt azon tervezett fölkelésben, melynek főhelye Udvarhelyszék volt, s hogy végre egy pár száz emberből álló csapat fegyvert is fogott, körülkeríttetvén osztrák fegyveres erő által, egy nagy része elfogatott s többen kivégeztettek.*

* A híres, sőt hírhedt Kossuth—Makk-féle összeesküvés terveit Párizsban szőtték, a francia politikusok „félhivatalos" tudtával, de ugyanezek útján értesült a bécsi kormány is a tervről. E bonyolult, ábrándos, a magyar lélektől idegen, titokzatos összeesküvés részeseinek kiderítésére a bécsi kormány hatalmas kémcsoportot küldött le a Székelyföldre. Minthogy az összeesküvés nyilvánvalóan nagyobb veszélyt nem rejtett magában, viszont az osztrák kémszervezet egy áruló, Görgényi Bíró Mihály személyé-

Gálffi is egyik áldozata némely menekvő ostobaságnak, kik igazán vagy hamisan magukat mindannyian a Kossuth emisszáriusainak adják ki. Ezek az emberek (mint a fennebbi esetnél Makk tüzérőrnagy és menekült) belopóznak az országba, fölkeresnek nehány embert, magukkal hoznak, vagy készítnek listákat oly emberek neveiből, kikbe szerintök bízni lehet, elcsábítnak némely rövidlátásút, vagy könnyen hívőt, s oly dolgokra ösztönözik, melyeknek ők maguk sem remélnek sikert, belevíve ekként a szerencsétlent a veszélybe, s belevive néha csak az által is, hogy elfogatván ők maguk, vagy elvesztvén listájokat, menthetetlen őrültség miatt száz meg százan jutnak akasztófára vagy sok évi fogságba.

Ily őrültségnek tartom én most Kossuth izgató proklamációit is, melyet egy vagy más úton becsempésztet ide. Mire minket izgatni s mi célra? Azt hiszi ő ott, Londonban élve biztosan, kényelmesen, *szabadon,* hogy az ő és bárki más proklamációinál nem inkább és sajnosabban izgat minket itt a hazában, melyben idegenekké váltunk, maga az osztrák az ő mindenféle súlyos adójával, dohány-monopóliumával, nyomorult hivatalnokaival, zsándármjaival, s főleg azáltal, hogy sem éjjelünk sem nappalunk nem biztos, nem tudván, hogy egy titkos s hazug feladás következtében melyik órában voncolnak el vason, s minden törvényes eljárás nélkül, mikor ítélnek kötélre vagy börtönre? És mi célra? Talán most kísérleni meg konspiráció útján azt, amit 848, egyike Európa legnagyobb forradalmainak sem bírt elérni oly kedvező

ben mindenről értesült, ez utóbbival egyre több tagot csalatott be az összeesküvésbe. Négy évi „eredményes" munka után *Török János* marosvásárhelyi tanárt, *Horváth Károly* háromszéki parancsnokot és *Gálffy* Mihályt 1854. március 10-én bitófán kivégezték és mintegy 48 „összeesküvőt", köztük három székely nőt is, 5—18 évi várfogságra ítéltek. Csak 18 vádlott menekült meg az elítéltetéstől bizonyítékok hiányában.

viszonyok között, milyenben még sohasem részesült forradalom?

Én a fanatizmust nem tartom lelkesedésnek, az őrültséget nem hazafiságnak. A kellő időben, ha bekövetkezik, tenni egyesült erővel, ez a feladat, de nem bolondjában elvéreztetni egyenkint a drága magyar életet, minő volt a Gálffié is, s oly sokaké.

Gálffi tőlem másfél órányira lakott és gyakron átjött. Én igen szerettem őtet, mert nemcsak becsületes ember volt, hanem eszes és sok olvasottsággal bírt, és nagyon sok fogékonysággal minden iránt, mi a nemesebb lelket emeli. Ha én Erdélyben vagyok azon szerencsétlen időben, ő bizonyosan közli velem tervét, s én hiszem, hogy nékem sikerült volna fölnyitni szemét.

GENCSI JÓZSEF

Képviselő 848-ban, amnesztiát nyert 850. júliusban. Gazdag, fösvény ember, s nőtlen, — ebből áll jórészt minden jó és rossz tulajdonsága. Debreczenben egyszer öszvebeszélt nehány képviselő, megfizettetni Gencsit. Becsalták a cukrászhoz, elkezdettek enni és inni, mind többen-többen gyülekezve, s rendre épúgy ki is mentek. Az utolsó egy pár, kik Gencsit elfoglalták, végre kalapot vettek s mondván a cukrásznak, hogy Gencsi úr mindent megfizet, elmentek. Gencsi borzasztólag haragudott, s nem akart fizetni. De végre kifizette.

GOMBOS LÁSZLÓ

Alezredes a székely huszároknál s hadügyminiszteri osztályfőnök 848-ban. Haditörvényszék elé állíttatott, de fölmentetvén, nyugalmaztatott. Most szolgálatban lévő ezredes.

Gombossal együtt kezdettünk mint kadétok szolgálni a József huszároknál és tíz esztendeig a legnagyobb barátságban éltünk, 835-ig, midőn én kiléptem a katonaságból. Ő Styriában maradt, s én Erdélybe menvén, megszűnt közöttünk minden viszony, miután én a levelezésnek nem nagy barátja vagyok. 848-ban Innspruckba menve, meglátogattam Mészáros hadügyminisztert, kit addig nem ismertem. Kért, hogy ajánlanék néki egy erdélyi születésű tisztet osztályfőnöknek tárcájához. Azonnal Gombosra gondoltam, ki annyival alkalmasabb volt e hivatalra, minthogy egész katonasága ideje alatt, mint tiszt, mindig adjutáns volt, vagy mint ezered-segéd, vagy valamely hadiparancsnokságnál, ekkor épen az erdélyinél. Mészáros azonnal kinevezte, s Gombos tökéletesen megfelelt a várakozásnak egész 848 végéig. A forradalommal sehogy sem tudott megbarátkozni, s becsületérzése és félelme között kegyetlen harcot szenvedett. El volt már határozva az országgyűlés és a miniszteri hivatalok áttétele Debreczenbe, Gombosnak is menni kellett volna. Egy napon hozzám jött, s keservesen panaszolva állapotát, kért, hogy tegyek valamit, miként maradhatna Pesten. Régi barátságból megszántam, s aztán forradalmi időben mitsem használ az ügynek határozatlan jellemű ember. Tanácsoltam néki, hogy jelentse magát betegnek, magamra vállalva meggyőzni a Honvédelmi bizottmányt, hogy valóban beteg, s felgyógyulása után azonnal utánunk jő. Úgy lett. Gombos nem jött Debreczenbe, s elmenetelünk után Windischgrätz reá tette kezét. Találkoztam vele 851-ben Pesten, meglátogatva engem, s nagyon köszönte barátságomat. De bizony ez a barátság nagyon elhűlt volt bennem, mert a félelem győzte le benne a becsületérzést. A régi időben, mikor még csak al- és főhadnagy volt, mint nagyon jó pajtást az egész ezered tisztjei szerették, s Würtemberg herceg ezredes is, kinek ezered-segéde volt. Nagyon csinos huszár levén, sok szerelmi kalandjai voltak.

Br. Sinánő, Gyika Iphigene elein elutasította a sok milliomos kérőt érette, de Gombos kijelentvén, hogy nem házasodhatik, később hozzament Sinához. Ekkor Radkersburgban állomásoztunk, s oda közel levén Belladincz, gyakran átmentünk Gyikánőhez.

GÖNCZI GEDEON

Sátoraljaújhelyi lakós, ezelőtt ügyvéd, most privatizál. A zempléni urak s különösen a kis városiak szeretik élcességéért, de az ő élcei nagyon durva anyagból faragvák. Becsületes embernek is mondják, de én, legalább szigorán, becsületesnek nem hiszem. Örökké igaz marad, hogy az embert barátai után kell megítélni. Gönczinek testi-lelki barátja itten két gazember. Egyik br. Reviczky József, ki már kétszer volt elítélve hamis váltólevélcsinálásért, s utóbbi kétévi fogsága idejét az itteni tömlöcben töltötte ki. Igaz, hogy még azon nap, melyen kiszabadult, az osztrák kormány hivatalba tette az adónál. Ez nem mesebeszéd, uraim, az utókorban, hanem komoly valóság. Ilyen emberek kellenek az osztrák kormánynak, ilyenekből áll hivatalnokainak $^3/_4$ része. Gönczinek a másik pajtása, Hidegkövi János. Ezen ember osztrák hivatalnok volt ezelőtt három évvel itt helyben. Részese lett két nő meggyilkoltatásának, melyről később, s más három cimborájával a megmérgezett nők nevében hamis végrendeletet készített. Hivatalnok, rokonérzelmű pajtásai kimosdatták a mérgezésből társaival együtt, de a hamis végrendelet vádjából nem lehetett, mert az itteni helyparancsnok, Krausz hadnagy is részes lévén, ő önmagát s az egészet följelentette. Hidegkövi két évi börtön fogságot kapott, s azt itt ki is ülte. De a fogsága nagyon szelíd volt, mert még nappal is kijárt néha, éjjelre pedig mindig nejéhez ment, vagy estvénkint Gönczihez poharazni. Akinek ilyen jó lelki

barátai vannak, bárki mit mondjon, nem lehet becsületes ember. Általában az emberek legnagyobb részének megvan az a hibája, hogy barátait és társaságát nem tudja, vagy nem akarja helyesen megválasztani, s hogy csaknem minden gazemberrel, ha nem is barátságban, de társalkodik vele. Pedig én azt tartom, hogy a törvény büntető erejinél sokkal hatályosabb és visszarettentőbb büntetése volna a rossz embereknek a társadalmi büntetés az által, ha a társadalom kizárná kebeléből, nem társalogva vele, az erkölcsileg megbélyegzett, becstelen embert. De ezt nemhogy maga a társadalom tenné, de egyes ember is nagyon ritka teszi.

GÖRGEY ARTUR

Honvédtábornok, a magyarországi hadak fővezére. Diktátor 1848/49-ben. Él Klagenfurthban konfiniálva.

Elismerem, hogy Görgeyről írni most nehéz feladat, igazságos ítéletet mondani nékünk, kik részesei vagy tényezői levén az eseményeknek, több vagy kevesebb elfogultságot meg nem tagadhatunk, csaknem lehetetlen. Görgey Artur a történelem sajátja. A historiai kritika feladata egy újabb nemzedékben öszvegyüjtve e korszak történetének adatait, tisztán objektív szempontból ítélve, fölmenteni vagy elítélni őtet. Én csak egyes pontokat jegyzek föl, vissza nem tartóztatva saját nézetemet sem, anélkül, hogy csalhatatlanságot igényelnék.

Áruló-e Görgey, vagy nem áruló? Stereotíp kérdéssé vált. S az emberek most, hetedfél év mulva is, époly élénken és szenvedélyesen vitatkoznak fölötte, anélkül, hogy egymást meggyőzni tudnák, meglevén már mindenkinek saját rögeszméje vagy lelke sugallata — biztos történelmi adatok és tények helyett. Annyi minden bizonnyal való, hogy a két magyar

hazának 99/100-ad része, ha több nem, azon makacs vagy erős hitben van, hogy Görgey áruló. Olyan közvélemény-e ez, mert az, mely nem indokol, hanem ítél, mint isteni fórum, s ítél mindíg igazságosan ösztönszerűleg, vagy azon csalhatatlan lelki tehetségnél fogva, mely világosan megkülönbözteti a jót a rossztól? Vagy a szenvedés fájdalma, tárgyát keresve, hogy kiöntse magát rajta, nem talál senkit kívüle, s igazságtalanná válik? Aránytalanul nagy többség egyesült hite az igazi közvélemény, s igazságos mindíg, ha magára hagyatva ítélhet. Napjaink olyanok, hogy főleg forradalmi események és személyek fölött nem hagy közvéleményt teremteni vagy rektifikálni, de róluk még csak írni, sőt beszélni sem lehet máshol, mint nagyon bizalmas kis körben. Görgeyre nézve tehát a közvélemény sem megvesztegetve, sem tévútra vezetve, senki által sincs. Hitét önmagából meríti mindenki. De épen abban látszik fekünni a biztos ítélet, hogy ezen tömérdek egyes és izolálva álló hit, meggyőződésében egybeolvad azon vádba, hogy Görgey áruló.

De miért lett volna Görgey árulóvá?

Félelemből-e, irtózva azon gondolattól: hóhérkéz által veszni el? Görgey bátor katona volt, de a személyes bátorság nagyon viszonylagos tulajdonság. E jegyzetekben is már három példáját láttuk annak. Balogh Dánielben, ki a francia háború alatt egy vitéz ezered legvitézebb katonája volt, s párbaj előtt visszarettent. Batthyány Lajosban, ki mindazok közt, kiket valaha ismertem, legszilárdabb jellem- s legerősebb lélekkel bírt, s ő, ki a hős nyugodtságával nézett a reászegzett puskák üregébe, elborzadt a kötéláltali haláltól. Földváry Károlyban, ki egymaga rohanja meg az ezerek által védett hídat — s egy vén, rút nő előtt a porig hajolt meg. Mindezt tökéletesen indokolni bírja a lélektan. S miért volna Görgey inkább kivétel, mint e három férfi bármelyike? De a tények öszvetalálkozása menti föl Görgeyt e gyanú alól.

Ő, ha áruló, hamarébb lett azzá, mintsem a hóhér pallosa ijeszthette volna. Ő, ha áruló, hatalma tetőpontján, egy gazdag és fényes jövő lehetőségével lelke előtt, lett azzá. Ő, ha áruló, az isaszegi csata után lett azzá, mikor Budát ment ostromolni.

Haszonvágyból, pénz és nagy igéretekért lett volna áruló? A történelem, fájdalom!, elég sok ily adattal szolgál, aki olvasni akarja. De miért élne akkor Görgey szegényül Klagenfurthban? Hiszen ő teljesen szabadon van s akkor szökhetik meg, amikor akar, hogy élvezze a világ bármely részében kiérdemlett bérét. Igaz ugyan, hogy akkor önmaga sütné saját homlokára az árulás hiteles bélyögét, s írná saját kezével le azt a történelem lapjára. Ezt senki sem szereti tenni, s legkevésbbé oly áruló, ki az életben kitűnő állást foglalt el, s még nagyobb szerepre volt hivatva. S Görgeyben, még úgy is, ha áruló, több a — csalfa-becsületérzés, mintsem nyíltan szeme közé dobjon a világnak hazaárulást és testvérgyilkosságot, feláldozott bajtársaiban. És több benne a szívós akarat, mintsem föl ne bírná áldozni a jelent a jövőnek. Görgeynek gyermekei vannak. De adhatott-e néki nagyobb bért osztrák, vagy orosz, mint aminőt Buda ostroma előtt láttatott vele a sors, vagy világosabban szólva, a kezei közt lévő erő és hatalom, az előtte akkor védetlenül nyitva álló út a nem tartható Bécsig, s túl azon a fölkelés kedvező percét sóvárgó Németországba? A két Napoleont kivéve, az európai konstellációk perspektívája századok óta senkinek sem mutatott oly fényes jövőt, mint Görgeynek a 849-i tavasz vége köröl. Ő Magyarországot visszaállíthatja egészen függetlenségébe s magát e szép, hatalmas ország urává teheti, ha vágyandott arra, félrelökve útjából ő, a diadalmas honmentő, — Kossuthot, mint már kifacsart citromot, szövetségre léphet a német államokkal, s egyesülten ezekkel, ha szükség, bátran szembeszállhat az orosz erővel. De nem követve a Kossuth világfelszabadítási

politikai ábrándjait, s békét hagyva Lengyelországnak, Miklós cár még akkor sem elegyedik a magyar ügybe, ha elválunk Ausztriától. Az európai hatalmak megszokták a fait accomplit érvényül tekinteni. De tények is igazolják, hogy Oroszország nem örömest avatkozott ügyeinkbe. A forradalom után egy orosz törzstiszt, kormányának nemcsak beleegyezése, hanem (amint látszik) adatokkali segítésével kiadta az orosz hadjárat történetit Magyarországon. Mellőzve ennek sok hibás adatait, csak bevezetésiről szólok. Itt ugyanis szórul szóra közli eredeti szövegét azon levelezésnek, mely az isaszegi csata után osztrák miniszterelnök, Schwartzenberg és Paskievics hercegek között váltatott. Az osztrák herceg fölkéri az orosz herceget császára nevében, hogy mentől gyorsabban küldjön Ausztria segítségire 300.000 embert, mert az osztrák hadsereg oly állapotban van, miszerint azzal lehetetlen több ütközetet megállani, sőt ha előrenyomul, Bécs sem tarthatja magát. Az orosz herceg egyszerűen azt feleli, hogy igen sajnálja a dolgot, de nem segíthet, mert nincs felhatalmazva. Az osztrák második levele már sürgetőbb, sőt kétségbeesett hangon írva: Hogy nemcsak Bécs esik el a magyarok megjelenésével, hanem az osztrák birodalom is, sőt e feltartózhatatlan győzelmes sereg magával ragadja Németországot is. Az ő császára tehát magára vállalván minden felelőséget az orosz cárnál, újból kéri a segítséget, másként Európa súlyegyene van kétségtelenül veszélyeztetve. Paskievits erre sem mozdult, hanem tudatta az osztrákkal, miszerint a dolgot följelentette cárjának, s innen veéndő parancs szerint fog cselekedni. Végre megküldötte a kívánt segítséget, mely legtöbbnyire csak passziv tartotta magát. Ebből kettő világlik ki: hogy az orosz nem nagyon sietett az osztrák segítségére, és hogy ezen ide- s odaírkálás alatt annyi idő folyt le, miszerint Görgey azalatt Bécsen túl űzheti az osztrák sereget. Igen, de (lehet ellen vetni) Görgey nem tudhatta akkor a két herceg közti levelezést. Való,

de tudott egyfelől biztosan írásból, s tudnia kellett másfelől, mint hadvezérnek bizonyossággal oly dolgot, melynek eldöntőnek kellett volna lenni hadműködésére. Mint hadvezérnek ugyanis bizonyossággal kellett esmernie az ellenség hadierejét, mely vele szemközt állott, főleg nehány győzelme után, ismerni kellett annak fizikai és morális erejét. Vagy ha nem ismerte volna is, a mi hihetetlen, kétségbevonhatatlanul megismerte, hiteles dokumentumból. Mikor br. Velden osztrák generális Windisgrätz hercegtől átvette a fővezérséget a magyarországi osztrák hadsereg fölött, jelentést küldött az osztrák miniszteriumhoz az átvett tábor állapotáról. Részletesen leírt mindent. Főbb pontjai ezek: A dunántúli öszves osztrák sereg száma 45.000 emberre olvadt le, de ezek testileg teljesen kimerülve, s erkölcsileg a vereségek által annyira demoralizálva vannak, miszerint ezen sereggel nemhogy egyetlen csatát lehetne vívni, hanem Bécs falai alatt sem lehetne megállani. Ezen jelentést előőrseink elfogván, a Görgey kezei közé jutott, ki azt Debreczenbe küldötte a kormánynak, hol én magam is olvastam. Görgey tehát positivus adatból győződött meg afelől, hogy az osztrák hadsereget ütközet nélkül űzheti maga előtt, túl Bécsen is. Oroszország tehát elég időt hagyott a magyar seregnek az előnyomulásra, az osztrák pedig nem volt abban az állapotban, amazt feltartóztathatni, sőt — öszves Ausztria sem.

Miért nem használta föl tehát Görgey a kedvező — nem percet, hanem — heteket, saját érdekében, hogy naggyá, gazdaggá, dicsővé, hatalmassá, sőt ha tetszett, királlyá tegye önmagát, megmentve egyszersmind hazáját is? Ő ehelyett elment Budavárát ostromolni, hogy ezen többé vissza nem hozhatott, elszalasztott idő alatt az osztrák sereg kipihenje magát, megerősödjék test- és lélekben, hogy magához vonhassa az Olaszországban álló sereg legjobb ezeredeit, hogy az orosz segédcsapat végre megérkezzék, s együtt oly haderő álljon szembe vele, mely elől Szőnytől

Világosig többé meg nem állhatott. Igen, de néki Kossuth s a magyar kormány parancsolták ismételve, hogy felhagyva az osztrák vert had üldözésével, Budát menjen bevenni. Ezt mondja Görgey. Kossuth tagadja. A dolog lényegére közömbös, hogy melyiknek van igaza. A dolog magva az, hogy ha igaz is, miszerint Kossuth és a kormány szabták elébe e hadműködést, ha ő, mint hadvezér, ismerte a viszonyokat és tudta, s kellett tudnia, hogy e sarkon fordul meg a hadjárat jövője, miért engedelmeskedett Kossuthnak és a kormánynak. Ő, Görgey, csak ez egyszer, miután sem azelőtt, sem azután a Kossuth és a kormány egy rendeletinek sem engedelmeskedett, sőt félszeg és felületes jelentéseire is ritkán méltatta? E pedig tény. Miért nem ment tehát Görgey elébe a dicsőség- és hatalomnak? A gondviselés nagynak szánta volt Görgeyt, és könnyűnek találta. Ő nem bírt a lángész tehetségével, megmérve időt, embereket és viszonyokat, biztos tapintattal fogni fel a jövendőt, melynek magvát a gondviselés az ő szellemében tette le, hogy megérlelve már a letétel percében, annak alakot ő maga adjon; nem az erős jellem tulajdonával: meghajlítani lelke törhetetlen ereje által a jelent, hogy szolgálja őtet akarata szerint. Ő csak dacos volt, de nem erős. Gyermekes hiúsággal bírt, de nem a férfi dicsvágyával. Néki hizelgett packázhatni egy gyámoltalan kormánnyal, egy félénk, apatikus képviselőházzal. De mikor sarkaltatott, biztosítva számára a sikert, hogy dobja le polcáról e gyámoltalan kormányt, s robbantsa szét e félénk, apatikus képviselőházat, de mentse meg a hazát, nem bírt sem XIV. Lajos, sem Cromwell, sem I. Napoleon vagy III. Napoleon lenni. Ő Görgey maradt. Görgey, ki nagy tettekre képtelen volt, mert erejét és tehetségét haszontalan, kisszerű riválitás és civódásban fecsérelte el. Görgey a hiú és dölyfös, de nem nemesen büszke, Görgey a bátor katona, de gyáva politikus. S nem elég csalhatatlan és szánandó jelét adta-e ennek, mikor a Debreczenben

alakult békepárt, a képviselők legjelesebb tagjaiból álló, felszólította őtet, hogy üzze ki a képviselőházból a Madarászokat és cimboráit, kik gyalázatára és romlására vannak a hazának, tegye le Kossuthot a kormányról, vegye által azt akár diktátori hatalommal, s kössön békét az osztrákkal a 848-i törvények alapján. Görgey beleegyezett. Április 14-e után nem sokkal, s Debreczenbe küldötte Zákó István képviselő-őrnagyot, hogy a képviselők véleményét kipuhatolja, s mikor e kedvező tudósítást adott, elküldte Klapkát, sőt utóbb eljött maga is, s értekezvén Kazinczy Gábornál többekkel, meggyőződött szintúgy arról, hogy a közvélemény egy előnyös béke mellett van, valamint arról is, hogy Kossuth sem a forradalmat keresztülvinni nem képes, sem békét kötni nem akar. És ekkor tartalék cím alatt öszvevont Debreczen köröl 9000 embert, noha bizony egy zászló-alj is elég lett volna azon célra, hogy magához ragadva a kormányt, megtisztítva a képviselők házát, békét kössön az osztrákkal, kit legyőzni teljesen nem lehetett már. De mikor minden elintézve, minden előkészítve volt, a kivitel percében elhagyta bátorsága, s ő visszalépett, ürügyül adván, hogy ő nem érez magában elég bátorságot föllépni a nép ellen. Ő nem mer ily törvénytelenséget elkövetni.

És nem a nép ellen lépett-e föl már akkor, mikor a nép képviselőinek és ezek kormányának nem engedelmeskedett? S ő hivatkozott törvényességre, ki saját szeszélyén kívül az egész forradalom alatt más törvényt nem ismert?! És akkor cselekedett a nép ellen, és akkor követett el törvénytelenséget, mikor az az ország nagy kárára történt, de mikor törvénytelensége által megmentheti a hazát, akkor visszaretten a törvényesség előtt. S pedig ő tudta, mert éles esze bírta felboncolni az elemeket, miként a forradalmi csomónak ilyetén Nagy Sándor-féle kettévágása, ha nem is mindent, de megmentheti az alkotmányt. S ezt tudva, kis lelke visszaretten oly diktátorságtól,

mely a hazát vala megmentendő, míg végre az önalkotott viszonyok által magára kényszeritteti a haldokló haza fölött az egy napi diktátorságot, hogy *törvényesen* temethesse el a hazát, letéve a fegyvert, s odaáldozva a hóhér kötelének tizenhárom tábornokbajtársát!! Mert még csak az sincs bebizonyítva, hogy e véráldozatokat komolyan és határozottan igyekezett volna beletenni a kapitulációba, mint conditio sine qua non-t. S pedig e derék bajnokok az ő kecsegtetése nélkül mindannyian megmenthetik életöket, mint megmentették több tábornokok. A jelenkor közvéleménye kimondta ítéletét e fölött is; az utókor mondja ki ítéletét ezen közvélemény iránt is.

Végre sértett hiúság és bosszúvágyból lett volna-e Görgey áruló?

Kossuth teremtette Görgeyt. Kossuth, noha annyira távol attól, hogy Isten legyen (még embernek is nagyon gyarló!), mégis elmondhatta, ha nem is a hetedik napon, de már a hetedik héten: „Bánom, hogy Görgeyt teremtettem". — Mert a teremtmény mihelyt markába szoríthatta a vezérbotot, azonnal megtagadta teremtőjét. — Én, ki közelből láttam a Kossuth politikátlan politikáját, meg levén lelkemben győződve arról, hogy ő forradalmat csinálni igen, de keresztülvinni képtelen, nemhogy hibáztatnám e megtagadásért Görgeyt, hanem magasztalnám és áldanám, ha teremtője ezen megtagadását, mely azonos volt a kormányfő iránti tökéletes engedetlenséggel, arra használja, hogy vagy kiviszi azt, amire alkalmatlannak találta teremtőjét, vagy belátva a forradalom folytatásának képtelenségét, a hazára mentől kevesebbé káros kiegyenlítésre fordítja. De ő egyiket sem tette, mert hiszen mindkét feladat nagy, erőslelkű férfinak lett volna csak lehető, ő pedig volt: gyengelelkű, kis ember, ki csak abban fáradozott, hogy versenyezzen Kossuthtal hiúságban. E verseny, mely nem a nagy tettek és tervek versenye volt, hanem a női kacérság féltékenysége, kimondhatatlan kárára történt az ügynek, s a

dolgok balfejleményére nagy befolyással volt. A kormányfő és a hadvezér közötti viszály átment a társadalom rétegeibe, s pártokat idézett elé oly válságos időben, midőn egyesült erőre volt legnagyobb szükség. Továbbá főleg forradalmi időben oly nélkülözhetetlen tekintélyét s végrehajtó hatalmát kormány- és képviselőháznak, s ezek organumainak csaknem semmire süllyesztette a magyarországi hadseregben, midőn másfelől bizalmatlanságot költött fel a hadvezér becsületes szándoka és hazafisága iránt. Végre eszébe jutott Kossuthnak, hogy ő a végrehajtó hatalom feje, s elvette Görgeytől a vezérbotot — papirosan. De ekkor késő volt már az ébredés. Görgey nem adta ki kezéből a hatalmat, Kossuth engedett, de Görgey nem felejtette a megbántást. A Kossuth rendelete, hogy a parancsnokságot Mészáros hadügyminiszter veéndi át, a szőnyi ütközet napján estve jutott a Görgey kezébe. Már másnap levelet menesztett az osztrákokkal egyesült orosz tábornokhoz, melyben késznek nyilatkozik a fegyvert letenni, de csak az oroszoknak és csak Temesvár alatt. Hogy ő ennélfogva visszavonul, az oroszok kövessék őtet, utól nem érve utócsapatát sehol egész Temesvárig. Ezen okirat tévedésből előőrseink kezébe, s ezektől Bayer József táborkari segédhez jutott, ki azt Görgeynek megmutatta. Mi történt ekkor a két ember között, nem tudhatni; hanem a dolgot maga Bayer is megvallja, a következés pedig teljesen bebizonyította azon levél tartalmát, mert a visszavonulás ép úgy történt, azon különbséggel, hogy Görgey Aradra húzódott vissza. De annak is, hogy ezt tette, nem ő volt oka, hanem Dembinszky, ki az Al-Dunánál vezényelvén, Görgeytől azon parancsot vette, hogy ne bocsátkozzék ütközetbe az ő megérkezéséig, s ha kényszerülve lenne, vonuljon Temesvár alá. De Dembinszky nem engedelmeskedett, vagy nem lehetett.

Elmondám mindhárom lehetőséget, melyek Görgeyt árulásra bírhatták, ha csakugyan áruló. Melyik

legvalószínűbb ezek közöl?! Az első, a hóhér kezétőli félelem legkevésbbé; leginkább az utolsó egymaga, vagy a másodikkal kapcsolatban. De legyen bár ártatlan, annyi bizonyos, miszerint a Görgey szavai-, tettei-, cselekedeteiben, s ezen emlékezetes korszak alatti egy évi egész életében, legelső túlforradalmi föllépésétől, a gróf Zichy Ödön ártatlan kivégzésétől kezdve a fegyver letételéig s mostani közmegvetettségben tengődéséig Klagenfurthban,* annyi a homályos, az indokolhatatlan, az egymással mereven ellenkező, annyi a fényes és sötét, szóval annyi rejtelmes van, s oly nagyon kevés nyílt, őszinte, bizalmas és határozott, miszerint az ember, hiányozván a leleplező hiteles adatok, ha nyíltan árulónak nem kiáltja is, talán csak azért, hogy ítéletét el ne hamarkodja, habár lelke, hite mondja is, de jellemében mindenesetre el kell tévednie a legalaposabb lélekbuvárnak is. — Ő, a nagytehetségű hadvezér, diadalittas sergével fényes ütközetek után nem szakasztja le győzelmei érett gyümölcsét, hanem önmaga adja ellensége kezébe vissza az attól elvett kardot, hogy Világosnál a magáét tegye le előtte. Ő nyílt és tartózkodás nélküli vádlója a kormánynak, mikor megnyílik előtte az út megragadni a kormánygyeplőt a maga idejében még, hogy jóvátegye a gyalázott kormány hibáit, a cselekvés órájában visszaretten a kiviteltől, hogy ugyanezen polgári hatalmat, mint diktátor vegye át egy napra, mint a nemzet sírásója, belefektetni a legyilkolt hazát!

De Görgey önmagát is eltemette — elevenen. De vele van nyílt sírjában a nemzet megvetése.

* Karintia székhelye.

GRAVEN LAJOS

Lengyel politikai menekült a 830-i lengyel forradalomból, s azóta folytonosan itt lakik Zemplén megyében, Deregnyőn,* Lónyay Gábornál. Eszes, sok olvasottság, sok ismerettel bíró, higgadt, komoly, erkölcsös és szigorúan becsületes ember. Ezen egy lengyel képes kibékíteni bárkit, aki közelebbről ismeri, még azon csőcselék lengyelekkel is, kik a forradalom alatt hazánkba csődültek. Ő nem vett részt a magyar forradalomban, mert ő, ki noha nagyon fiatalon egy forradalmat már átélt, előre megjósolta a magyarnak is végét, azaz szerencsétlen kimenetelét, mert ezt a végét, melyet ért, sem ő sem senki nem bírta előre csak sejteni is. Graven a Lónyay háznak nemcsak tisztelt és szeretett tagja és huszonnégy év óta barátja, hanem valóságos védszelleme, s egyike azon nagyon ritka és szerencsés embereknek, kik azon mértékben részesülnek köztiszteletben, hogy nem ellenségök, de csak rosszakarójok sincs.

A keleti ügy kezdetén, amikor Ausztria Oroszországhoz látszott gravitálni, az osztrák kormány elkezdette volt Gravent zaklatni, hogy mondja meg születése helyét és igazi nevét. Graven mondott, amit lehetett, de nem a valót. Most már nem bolygatják. — Én sokszor vagyok vele itt vagy Deregnyőn, s igen nagyra becsülöm eszét és jellemét egyaránt.

GUYON RICHARD, ESQU.

Honvédtábornok 848-ban, kivándorolt 849-ben. Elítéltetett s neve akasztófára szegeztetett 851 szeptember 22-én. Most török tábornok, mint Chursid pasa.

* Kisközség Zemplén megye nagymihályi járásában; a Lónyaiaknak itt híres ménesük volt.

Egy ideig az ázsiai sereg szervezésével volt megbízva, de nem nyerte meg kormánya megelégedését s visszahivatott.

Guyon az osztrák hadseregben kezdett szolgálni, ha jól emlékszem 833-ban, mint kadét a József huszároknál. Mikor én eljöttem az ezredtől, ő már hadnagy volt. Mielőtt az ezredhez jött, már szolgálta volt a spanyol lázadást. Mint huszárkadét és hadnagy semmi által sem vonta magára a figyelmet, legfennebb, hogy itta a bort, rumot és teát, s ette a beefsteaks-ot à l'anglais. Hanem házassága érdekes és valóban angolos volt. Ő, már mint hadnagy, néhány hónapi szabadságot kapott Angolhonba utazhatni. Pestre érkezve, átment Budára jelenteni magát az ezred tulajdonosa, br. Splényi generálisnál. Én is Pesten mulatván ugyanakkor, jelen voltam a generálisnál, mikor Guyon jelentette magát. Épen ebéd előtt kevéssel történt. A generális mondja néki, hogy tegye le a kardját, s maradjon ott ebéden. Guyon bocsánatot kér, de nem maradhat, mivel fél óra mulva már indulni akar tovább. Azon percben, mikor ezt kimondja, a generális egyik leánya bejő egy ajtón, köszön, s átmenve a szobán, egy más ajtón eltűnik. Guyon végigkisérte szemével, míg elhaladt. Ekkor a generálishoz fordul s egész rossz németséggel azt mondja, hogy ő ott marad ebéden. A generális mosolygott, s mondta, hogy okosan. Guyon ebéd alatt ugyanazon leány mellett ült, akit szemével végigkisért a szobán, de majd mit sem beszélt vele. Ebéd után mindnyájunk előtt azt mondja a generálisnak, hogy ő már Angolhonba sem menyen, mert ő itt Budán marad és megházasodik. A generális tréfának tartotta s nevetve kérdi, hogy kit veszen nőül. Guyon nagykomolyan azt felelte, hogy a generális leányát, azt, amelyik mellett ült az asztalnál (mert keresztnevét sem tudta, s én is elfelejtettem). S csakugyan úgy is lett. Noha nem épen akkor rögtön, de elvette a br. Splényi egyik leányát, elhagyta a katonaságot,

jószágot bérelt s ott élt több évig, míg a forradalom kiütvén, a magyar hadseregbe állott.

Guyon nem sok ésszel és semmi hadi tudománnyal sem bír, de bír, csaknem az őrültséggel határos személyes bátorsággal. Legfényesebb haditette volt a branyicskai hegy ostroma.

BÁRÓ GYŐRFFY SAMU

Erdélyi birtokos, képviselő 848-ban, amnesztiát nyert 850 júliusban, de azelőtt is csak rövid ideig volt fogva. Győrffi eszes és nagyon becsületes ember, hanem nagyon rossz gazda, mert azon szerencsétlen emberek közé tartozik, kik mindíg új- meg újabb gazdasági terveket készítnek, nagyokat és erejökkel összve nem férőket, s melyek papirosan kiállják ugyan a legjobb elmélet mérvét is, de a kivitelben megbuknak, vagy a tervező gyakorlatlanságán, vagy elegendő tőke hiánya miatt. — Győrfi és neje P. Horváth Karolina, ki velem másodunoka, gyakran látogattak meg az Újépületben. Ő azon nagyon kevés képviselők közé tartozott, kik nem féltek kompromittálni magukat azáltal, hogy fogoly barátaikot meglátogatják.

(Vége az első kötetnek.)

E kötetre vonatkozó jegyzetanyagot az egész műre vonatkozóval együtt a második kötet végén közöljük.

EZ A KÖNYV AZ ERDÉLYI SZÉPMIVES
CÉH SZÁZHUSZONHETEDIK KIADVÁNYA
XI. SOROZATÁNAK 10–11. SZÁMU KÖNYVE

AZ
ERDÉLYI HELIKON

Az Erdélyi Helikon erdélyi magyar írók folyóirata. Havonta 80—100 oldal terjedelemben, vaskos kötetet kitevő nagy 8° alakban, művészi díszítésekkel és műmellékletekkel, a legszebb nyomdai kiállításban jelenik meg, az Erdélyi Szépmíves Céh Garamond-antiqua betüivel szedve. Főszerkesztője: Kisbán Miklós. Felelős szerkesztő: Kós Károly. Szerkesztő: Kovács László. Munkatársai a legjobb erdélyi magyar írók.

Előfizetési ára egy évre 600 lei (25 Pengő, 120 Kc.). Aki az Erdélyi Szépmíves Céh tagja (amatör-előfizetője) vagy fűzött sorozatát megrendelte, — egy évre 500 lejért (20 Pengő, 100 Kc.) kapja a folyóiratot.

Előfizetni lehet az évi, illetve félévi összeg előzetes beküldésével, de elő lehet fizetni egy nyilatkozat beküldésével is, amelyben az előfizető kötelezi magát, hogy a folyóirat címére utánvéttel küldött számait átveszi, ebben az esetben a postai utánvételezési díj az előfizetőt terheli.

Minerva R.-T. Kolozsvár.